

Објављивање *Лейојиса Матице српске* омогућило је
Министарство културе и информисања Републике Србије

Општина Нова Црња на основу протокола о сарадњи
са Матицом српском потписаног 2020. године

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Покренут 1824. године

Уредници

Георгије Магарашевић (1824–1830), Јован Хаџић (1830–1831), Павле Стаматовић (1831–1832), Теодор Павловић (1832–1841), Јован Суботић (1842–1847), Сима Филиповић (1848), Јован Суботић (1850–1853), Јаков Игњатовић (1854–1856), Субота Младеновић (1856–1857), Јован Ђорђевић (1858–1859), Антоније Хаџић (1859–1869), Јован Бошковић (1870–1875), Антоније Хаџић (1876–1895), Милан Савић (1896–1911), Тихомир Остојић (1912–1914), Васа Стајић (1921), Каменко Суботић (1922–1923), Марко Малетин (1923–1929), Стеван Ђирић (1929), Светислав Баница (1929), Радовије Врховац (1930), Тодор Манојловић (1931), Жарко Васиљевић (1932), Никола Милутиновић (1933–1935), Васа Стајић (1936), Никола Милутиновић (1936–1941), Живан Милисавац (1946–1957), Младен Лесковац (1958–1964), Бошко Петровић (1965–1969), Александар Тишма (1969–1973), Димитрије Вученов (1974–1979), Момчило Миланков (1979), Бошко Ивков (1980–1991), Славко Гордић (1992–2004), Иван Негришорац (2005–2012), Слободан Владушић (2013–2016), Ђорђе Деспић (2017–2020)

Уредничтво

ЂОРЂО СЛАДОЈЕ

(главни и одговорни уредник)

ЗОРАН ЂЕРИЋ, ЈЕЛЕНА МАРИЋЕВИЋ БАЛАЋ,
СЕЛИМИР РАДУЛОВИЋ, НЕНАД ШАПОЊА

Секретар Уредничтва

СВЕТЛАНА МИЛАШИНОВИЋ

Лектор

ЈЕЛЕНА ЂОРЂЕВИЋ

Коректор

БРАНИСЛАВ КАРАНОВИЋ

Технички уредник

ВУКИЦА ТУЦАКОВ

Корице

АТИЛА КАПИТАЋ

E-mail: letopis@maticasrpska.org.rs

Интернет адреса: www.maticasrpska.org.rs/letopis

Летопис Матице српске излази 12 пута годишње у месечним свескама од по десет штампарских табака: шест свезака чине једну књигу. Годишња претплата износи 2.000 динара, а за чланове Матице српске 1.000 динара. Претплата за иностранство износи 100 €. Цена по једној свесци и књижарској продаји је 200 динара. Претплата се може уплатити на жиро рачун 205-204373-09 (Комерцијална банка), са назнаком „за Летопис“. Адреса: 21000 Нови Сад, ул. Матице српске бр. 1, телефон: 021/6613-864 и 021/420-199, локал 112, факс: 021/528-901.

Издаје: Матица српска

Компјутерски слог: Владимир Ватић, ГРАФИТ, Петроварадин

Штампа: САЈНОС, Нови Сад

Тираж: 1.000

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Год. 198

Септембар 2022

Књ. 510, св. 3

САДРЖАЈ

ПОЕЗИЈА И ПРОЗА

Иван Негришорац, <i>У смутним временима</i>	279
Радивој Шајтинац, <i>Дах, све је дах</i>	286
Драган Хамовић, <i>Мирне зоне</i>	289
Угљеша Шајтинац, <i>Давид</i>	293
Небојша Лапчевић, <i>Пајирно оледало</i>	299
Милица Јефтимијевић Лилић, <i>Покајна љуба Сѣрахињића бана, Анђелија</i>	304
Иван Лаловић, <i>Лисѣјај своју немосѣ</i>	312
Олег Дивов, <i>Паљба ѿ ѿањирима</i>	315
Моника Компањикова, <i>Када ми је било седам ѿгодина</i>	333

ЕСЕЈИ

Милан Тасић, <i>(Нац) ѿаѣријархалан морал и конфучијанизам</i>	340
Драгана Савин, <i>Др Димиѣрије Ђуровић и њеѿово дело</i>	353
Лешек Колаковски, <i>Похвала изѣнансѣва</i>	372

СВЕДОЧАНСТВА

Владимир Димитријевић, <i>Досѣојевски и срѣска хриѣћанска ми- сао између два свейска раѣа: мој олед из неѣрисѣјања на научносѣ</i>	378
Дионисије Дејан Николић, <i>Три ѿѣања и ѣри одѿвора или воѣѣ- ница за Ивана Карамазова</i>	388
Бошко Ломовић, <i>Уреси народноѿ ѿвора</i>	396

ПОВОДИ

АЛЕКСАНДАР ЈОВАНОВИЋ (1949–2021)

Светлана Шеатовић, <i>Уводна реч</i>	408
Александар Милановић, <i>Некролој</i>	411
Радивоје Микић, <i>Умеће њумачења Александра Јовановића</i> . . .	413
Петар Пијановић, <i>Традиција или: садашњи њренуџак џроцлосџи</i>	425
Слободан Владушић, <i>Александар Јовановић – борбеносџи и џринџиџијелносџи</i>	431
Сања Париповић Крчмар, <i>Сусџиџање исџовейџних инџџересовања</i>	436
Светлана Шеатовић, <i>Поезџија и срџска кулџџура у делу Александра Јовановића</i>	441

КРИТИКА

Виолета Митровић, <i>Носиоџи свеџлосџи сџџарије од несређе</i> (Александар Јовановић, <i>О свеџлосџи сџџаријој од несређе: есеџи о срџској џоезџи и кулџџури</i>)	445
Марко Павовица, <i>Сензуалносџи џисања и задовољсџиво чџџања</i> (Петар Зеџ, <i>Сензуалносџи џисања</i>)	452
Тихана Тица, <i>Меџафизичко џџџовање у средишџије бића</i> (Корнелије Квас, <i>Зенонов џџџ</i>)	457
Славица Гароња, <i>О џџраџичном краџџицком неџаџивном јунаку</i> (Анђелко Анушић, <i>Живоџи из засједе</i>)	462
Слађана Миленковић, <i>Деџџџсџиво – луча драџоџеној искусџива</i> (Радован Влаховић, <i>Све је у џлави</i>)	467
Миланка Бабић, <i>Ко је ко у срџској сџџилсџиџици</i> (Милош Ковачевић, <i>Срџски сџџилсџиџичари</i>)	473
Јелена Марићевић Балаћ, <i>На све чеџџири сџџране Сумаџџре</i> (Едиџија „Цела лепа” – Димитрије Поповић, <i>Лом</i> ; Катарина Пантовић, <i>Рџџџуал џред сџавање</i> ; Анђела Пендић, <i>Како је џџело џџџко џред џреображај</i> ; Драган Бошковић, <i>Санџинисџија</i>)	482

ИЗ СВЕТА

Предраг Шапоња	489
Бранислав Карановић, <i>Ауџџори Леџџџиса</i>	492
Упутство за припрему текста за <i>Летопис</i>	503

ИВАН НЕГРИШОРАЦ

У СМУТНИМ ВРЕМЕНИМА

ТРИ РАСПРАВЕ О ИСТОРИЈИ И ВРЛИНИ

1. Шта ми то шапуће сен грофа Пала Телекија, једне кишне,
априлске ноћи

Тужна је недеља,
А ја сам мокар и леден,
Јадан и очајан! Пре три дана,
Све слушајући савете високих официра,
На Врховном одбрамбеном савету невољно се
Сагласих да нападнемо наше суседе,
Оне с којима, пре три месеца, потписали смо уговор
О вечном пријатељству. У чуду се запитах, па зар
Вечност тако брзо прохуја? Зар је исцурио песак
Из хиљадугодишњих клепсидри?

Тужна је недеља,
Кад рекоше ми да суседи наши,
Ти вечни пријатељи које напасти морамо,
Насиље и злостављање спроводе над нашим сународницима!
У мени врела крв заструја, са мегдана побећи нећу,
Па рекох, у зао час, оно што рекох! А онда,
Тужна недеља беше кад глас дође
Да све су лажи о суседима
Достављале тајне наше
Службе и доушници!

Све саме лажи беху
Око мене, то беше живи песак
На којем започех кућу да градим! И тај страшни,
Житки темељ стаде да ме гута, од ногу,
Преко трбуха до грла бела! Ту сам сад,
У тој меласи страха, бола и кајања,
А одавде никуда изаћи не могу! Одавде ми
Мрдања нема: малим ли се прстом
Померим, све дубље пропадам,
А спасоносне нема греде!

Тужна је ова недеља,
Кад у себи чујем речи које записати
Морам: стали смо на страну ниткова,
Бићемо лешинари и најпрљавији народ!
Тужна је недеља кад кажем: нисам спречио те гадости,
Крив сам! Тужна је, тужна недеља у овом житком тесту,
А далеко од руку, на челу, нешто чврсто,
Ледено осећам: некакву цев, и ороз.
А већ ће се наћи прст
Тај ороз да повуче!

Једино туда,
Низ тај уски сурдук,
Спустићу се до неког света
У којем ти ме чекаш:
Ти који ове тужне
Редове пишеш
И ти који све ово читаш
Или слушаш!

2. Поводом изненадне смрти председника владе Телекија,
регент Миклош Хорти, 3. априла 1941, смишља писмо за
Адолфа Хитлера и Бенита Мусолонија

Ваше екселенције,
Ноћас се убио гроф Телеки,
Наш врли председник владе! Био је то човек
Слабих живаца, образован и способан политичар,
Али склон уношењу моралног резона
Тамо где му није место!

Знам, Ваше екселенције,
Да је међународни уговор ствар
Која не обавезује праве Аријевце,
Али ми се још морамо држати
Његове привидне
Важности!

Наш народ још је збуњен,
Још није схватио природно право великих
И моћних сила, још се држи хришћанских схватања
Која га ограничавају и онемогућују
Да буде на победничкој страни
Светскога рата.

Опростите мени,
А тиме и народу моме, на несавршености
И слабости коју исказујемо у односу на тзв. истину,
Правду и моралну честитост! Опростите,
Што и покојног грофа Телекија,
И цео мој народ гризе савест!

Хтели бисмо поступити
Како частан аријевац поступити
Мора! Није нам лако, па Вас, Ваше екселенције,
Молим да још мало разумевања покажете за ове неразрешиве
Душевне конфликте са којима се
Народ мој суочава!

Помозите нам,
Драги пријатељи, помозите
Да се наша верна Хрватска осамостали,
Да она разбије Југославију, па ће таквим чином
Ослободити и нас обавезе на вечно пријатељство
С јужним суседом!

Видећете,
После таквог разрешења
Показаћемо колико смо достојни
Великих идеја Новог европског поретка!
Видећете колико смо достојни Ваше наклоности
И истинског разумевања!

Опростите, Ваше екселенције,
Што Вам овако искрено говорим о стрепњама
И зебњама у срцу своме, док преко ове страшне,
Валовите и мрачне реке прелазимо! А испод нас исконски мрак
Гледа, гледа нас право у очи! И, још дубље,
У дно душе душе!

3. Шта то говоре постмодерни песници који ослушкују нечујни
разговор грофа Телекија и регента Хортија?

Лако је хришћанима:
Они сваки догађај виде
Као Божје или ђавоље дело!
Али, хајде, братац мој, оцени ти свет
А да не знаш ни шта је то Бог,
Ни шта је ђаво!

Ма колико ум напрезао,
И бичевао, ма колико схема нацртао,
Ма шта трагом Мендељејева исписао као систем
Историјских елемената, увек ће ти изостајати
Са видика управо оно што саму суштину
Показаће ти на светлости сунца!

Лако је хришћанима:
Они знају шта је то средиште света,
Знају где се може лутати и какви окрајци
На мапама истражити се смеју, а шта се
Ни за живу главу, на ломачи,
Жртвовати не сме!

Лако је хришћанима:
Они у сопствену главу
Метак луталицу могу да испале,
Упркос томе што ниједан поп
То благословити
Неће!

Они гину
Из великих неких разлога
И са тешком празнином у срцу,
Где света више нема, али Бог

У том срцу заувек
Остаје!

А ја, шта ја да радим?
У мом срцу Бог ни завирио није,
А моја празнина никад се огледнула није
У пунини и богатству
Из којих биље цвета,
А сунце изгрева!

Не певам ја тугу
Неких прошлих времена! То моја празнина
Јадикује над самом собом! У себи самој,
Без суза, у тишини! С језивим осећањем
Коначне победе из које не знам куда
Да кренем и шта да чиним!

МОЛИТВА ЗА МИР ЈЕДНОГ СИРИЖАНИНА СТРЕЉАНОГ
13. АПРИЛА 1941. ШАПУЋУ ТРАВКЕ КРАЈ ДРУМА

Добри путниче, намерниче,
Кад старим путем из Новог Сада
Кренеш за Суботицу, ти у Сиригу,
Мирном колониистичком селу,
Застани крај камена изниклог
Усред панонског чернозема,
Усред бачке равнице!

Застани, путниче, намерниче,
Код тог камена предахни!
У себе и у читав свет се удуби
Кад на пут далеки кренеш,
Па се поклони сенима душа,
Сенима душа се поклони
Усред бачке равнице!

Добри путниче, намерниче,
Код тог се камена запитај,
Код тог споменика прочитај
Имена што у дану страшном,
Изгубише сва своја телеса:

Кост се од меса одвојила,
У прах се праха претворила!

Крени, путниче, намерниче,
Крени трагом тог праха:
Тела су здробљена, а душе,
Душе су у травке, у жито,
У сунцокрет, кукуруз и багрем,
У све што сунцу се радује,
Душе су у живот претворене!

Добри путниче, намерниче,
Овај камен од костију сачињен,
Велики је камен сред равнице!
Камен на пут не креће!
Камен у гутљај светлости,
Камен у светлост небеску,
Тај камен одавде не може!

Помоли се, путниче, намерниче,
Светлости се у себи поклони!
Гутљај воде и сунца
Узми ко нафору, причести се!
Ма колико светлост у човеку
Тињала крхко и слабашно,
Једина човекова нада
Јесте то да очува наду!

Добри путниче, намерниче,
Ако помислиш да камен овај
Некога изазива и вређа,
У молитви ако грех препознаш,
Онда мирно продужи даље,
Јер ништа видео ниси!
Не осврћи се, путниче, лукавче!

Ако у камену, путниче, намерниче,
Ако у душама пресељеним у висибабу,
У маслачак, боквицу и спориш,
Ако у том ништа не видиш,
Ти у своју погледај душу,
Па се запитај зашто и куда
На пут си, ведар, кренуо?

Куда си, намерниче, намерио?
Шта ти је у глави и срцу?
Да ли си, негде у свету,
У неком селу, на друму,
Да л си се тамо, јадан, запутио?
Ниси ли, и сам, спреман,
Окрутни злочинац да постанеш?

Добри путниче, намерниче,
Прођи кроз овај камен,
Уђи у светлост небеску:
Тамо те наше душе чекају!
Тамо ћеш, с нама, себе
У светлости небеској окупати,
У светлости заувек остати!

Пођи, путниче, намерниче:
Код овог камена велика је,
Огромна је и невидљива раскрсница!

РАДИВОЈ ШАЈТИНАЦ

ДАХ, СВЕ ЈЕ ДАХ*

Зовем се Обрад Обадов.

Име Обрад питома је заблуда једно од родитеља да је моје рођење обрадовало. Презиме је отето од инсекта, велике муве која напада и сише крв коњима.

Није толико познато да то чини и магарцима. Ова је напомена врло битна за цео текст који следи чак и објашњење о спречавању самоуништења.

Оно што се дешава, тражи, слуги и бива између писања и читања личи на позајмицу и имена и презимена, као лика, и измаглица у догађајима и описима и знацима јесу мрве оног даха који пише и даха који чита.

Можда све то личи на кашаљ који има магарећи назив а не људско име.

Зовем се Обрад Обадов и не знам да ли већу силу у пределу има оно што нас запиткује или оно што пати од одговора.

Помоћ, помагање, помоћник – све ми је то звучало и важно и могуће и посебно и захвално, и поштовано и неизбежно.

Одлучио сам да помажем. Васпитан сам као једнонога девојчица која скакуће по школици на тротоару а без оног колена оног дела ноге који се подвија. Сама, без посматрача, нема кога ни да победи нити од кога и чега да се стиди, чак ни сопствене равнотеже. Негде сам то замишљао да гледам и одлучио бићу помоћник. Од прилике до прилике, од случаја до случаја нечим ћу лечити, неки обични или посебни кашаљ, или пружити сваку другу

* Одломци из романа у рукопису *Микеланђелов помоћник*.

подршку да споља држи ослонце. То је све било док сам говорио у себи а овај који ме описно користи даће ми и чуда и заблуде и храброст и знак док будем говорио у себи.

Бићемо једно другом од помоћи.

Процениће поверење у мојим придржавањима, подозрењу или неразумевању. Најчистији си из себе због никог и ничег тако си скоро све.

Зовем се Обрад Обадов.

Не страхујем од збиље и чињеница да је све што постоји већ нечије. Вечност не чине надприрода и надљудско.

Већ онај кажипрст који лута Постањем и висином тражи блискост. Мени помоћнику ово што зборим не помаже, можда, никад и никако али ме овај што ме исписује без милости бодри поруком да ће поезија бити вечнија као што је епифанија вечнија од конотације. Придржава мердевине, чува оног који ствара, слика и чита. Једино те он чувајући умножава, одбруси све заточеничком кристалу и брине о оним мрвама кроз које се дише.

И док се слави и трпи овај, не птичји, ни коњски, ни људски већ магарећи кашаљ.

Дах је све.

И биће. Чак и ако презиме крене да ми сише име.

Зовем се Обрад Обадов...

ТРЕЋА БОЈА СИВЕ ИЛИ БАСНА МАНИХЕЈСКА

Била два магарца, расли, сивили сложено братски.

Кад је једног лета почело све да се суши и ћути, два су се магарца срела на ледини и од свега што су видели радосно још више посивели.

Залуташе својевољно, царски. Одједном су се посвађали кад је малаксала рода на њих не слетела већ пала.

Прво једном па другом на леђа. Горе је то од слетања, то је цркло, умрло.

Стресли су са леђа црнобелу птицу на траву.

Посвађали се, од ситне радости нејасне, растргли штркљастог а крилатог створа.

Сити бесни, ко никад у животу и нигде, растргли је. Један црни а други бели део. Први су пут осетили да је дворуко, двооко, двоножно, двокрило, двоухо, овакво како се у глави не разуме, у души не осећа а устима не гута.

Кад их је све то мало замусило, запрљало, помирили су се, очистили то мало зноја и крви с устију, трагове перја и кошчица, трагове и црне и беле и посивели опет и побратимили се.

СВАКА ЧАСТ, МАГАРЧИНО

Као, затвор, сањам, у зидовима ћуте и зјапе, уместо глодара, смртоносне утичнице и ако ме ухапсе и у овим просторијама, с пробијеним дозидницама, признаћу. Као, и овде сам био помоћник, узимао сам нечији месец и годину на себе од сваког, не памтим каквим словима, споразумом, сваком с ким сам се виђао и дружио, у ћелији, на шаху, у шетњи, у мензи и библиотеци.

Нисам се свог посвећења лишавао, као, ни на робији.

Помоћник – увек и сваком.

Све док ме нису пријавили. Одали су ме они према којима сам био најдарежљивији. Чак и они којима сам узео, прилепио и записао и по целу годину.

Након саслушања одвели су ме у просторију на крају ходника. Приметио сам у хладу и сенци пацове који као да спавају и сањају.

Пролазим а они сиви као магарци, али ситни, никакви. Богу хвала, што сањам.

И кад смо стигли у собу без рупа и длака у зидовима и без ваздуха који ишта пробија, показали су ми порцеланску плочу и на њој две рупе у којима се, као да се плазе, виде две голе жице.

– Овде доле, видиш све је записано, и колико си и од кога на себе узео месеци, недеља, дана или година да уместо њих одслужиш.

Свака част магарчино!

А кад доведе домесечариш, можеш урадити оно што си хтео, можеш у коју год хоћеш или обе рупе забости свој кажипрет пре-добро, заразно, магарећи...

ДРАГАН ХАМОВИЋ

МИРНЕ ЗОНЕ

ЗЕМЛИН

Над њробницом лоџораца, на Бежанијској коси

Преносе, савским током, шине од железа
Живи терет – а Сава надута телеса:
Све стигле у транзитни логор у Землину
Даље на север, ако доведе не премину...
Они у радној снази, живот би морали
Искупити одласком на кулук поларни
Да копају руднике у корист Вермахта,
У леду, глади које сит-напит не схвата.
Само да преживи, ни од чега не преза
Механизам људски, тврђи и од железа.

Да, човек је, ипак, најстарија држава,
Макар несuverена, тужна и мршава.
Макар му и последње капљице истисли,
Човек се препорађа, сам себе измисли.
Замеси се из праха, из кала земљина,
Само да се врати кући, преко Землина...
Нема смрти, има сеоба, метафорā,
Невољних или вољних радњи и напора;
Пребаце жеље преко жичане капије
У опиту логорске – логотерапије.

Неки ће преостати, но многи сусташе,
Самлео их лагер, поклаше их усташе...
Земља је рањава и препуна закрпа:
Колико ли човечјих истина затрпа?
Састојке тела мати мрачна преради,
Без душа што прхну, небеске перади:
Можда су то она телашца на гранама,
Јавком што се, дрхтавом, обрете ка нама –
Нису тек несловесне грудвице са перјем,
Доста са тим слепилом и са маловерјем!

Помислим док корачам, Боже ме опрости,
Парком чија подлога смешане су кости
Са Сајма, из Саве – на Бежанијској коси,
Кад ми шетњу дозволе дневне активности.

НЕБО НАД БЕЖАНИЈОМ

Поглед ми прати млазњаке
Са блиске писте сурчинске.
Смутном душом, без назнаке,
Направа летна сручи се.

Мимо курса, ван домета,
Облачина се натушти.
Сав скршен и пре долета,
Ја, слепи путник ваздушни.

Незнан летећи објекат,
Вртлоге трпим, притиске...
Никад то мноме не мине.

Нема легуре однекад,
Ни мирне зоне висинске,
Ни меке шаке земљине.

КУМБОР

Стижем напокон до места Кумбора,
У залив што маме, мору што прети,
Искрцам годишњи пртљаг умора,
Запливам, попут плода у плаценти.

Разуздан проток владалац места је,
Тискамо с обала кротке старинце:
Сувишан отпор, снага понестаје
У бившој луци ратне морнарице.

Хрлимо жељни на море, на море,
Притом скупљамо овдашње заморе,
Нико не осети туђе терете.

У заливу смо, наново збраћени,
О браћо – мајци плодови враћени –
Шта ће остати кад умор сперете?

ВЛАДИМИРУ ЈАГЛИЧИЋУ

Од пре почетка мирише Јаглика,
Са хоризонта до лењих предграђа.
Ко ће тај мирис тачно да наслика?
Таквог песничка мајчица не рађа.

Горак си, гòрчи та ја-горчевина,
Исказни оквир несносни: Ја-па-ја,
Док мајчевина, то јест очевина,
Закономерно црпе и напаја.

Биће и горе. А тебе сагоре
Нечисти април, снег на Благовести.
Одавде крете, све смером нагоре,
Вршећи строге лирске заповести.

Оправљаш тамо лик свога пралика,
Подлажеш речи уместо малтера.
Живопис надзире смерна Јаглика,
Прва у колу свих горких матера.

О Ђурђевдану 2022. године

УСПЕЊЕ МОЈЕ МАЈКЕ

Мајка ми дуго, упорно замире,
Умањује се, понире безумна...
Дугове враћа, да се сви намире,
Сагласно закону универзума.

Усне јој квасим, цедим сок лимуна,
Ни кап не пређе границу робусну...
Још само дише, на сав свет имуна,
Тоне и чека тек листу отпусну.

Мама се бори и плански одступа,
Уводи своје стратешке резерве:
Прекид свих веза, никоме доступна,
Очима рони кроз слике безмерне.
Зовем и зовем. Не чујем одзиве
Љубави стрпљиве, неопозиве.

УГЉЕША ШАЈТИНАЦ

ДАВИД*

Аљошка спава на двоседу, испод монплезира. Људмила говори тихо али наредбодавно. Да се исеку изданци багрема, које сам оставио све у нади да видим како се који понаша па да га пустим да израсте у дрво. Устаје и показује ми. Одох по маказе. Сашењка се љуља на пластичној љуљашци и додацује ми у пролазу „личите”. Аљошка и ја? Не, ти и сестра. Али, она је лепша, дабоме. Сечем немилице све што му је у висини главе, дете се већ огребало. Али, јунак је. На стомачићу му хоризонтална линија од багремовог трна али он не мари. Сама се љуља, каже Људмила, а ветра нема. Љуљашка? Сама, да, па орах се љуља, грана па онда... Је л’ си сигуран да је тај песак чист, у базену? Чист, него шта, остало од подзиђивања иза куће. Просејао. Он је природни филтер и тако ћу само пола воде да му мењам у базену, свако јутро. Жука спава на малој осматрачници коју сам склепао од дашчица и четири стуба. Имао сам неку идеју да живини направим спаваону али они су се определили за крошњу дгуње па стубови остали. Одлажем Томино пресељење у суседство али деца сваки час питају кад ће престати да сиса. Касније је „господин човек”, Жука и он јако личе у својој пламеној оранж боји али он је смиренији, повучен, не отима се око хране и ретко оглашава. Жукина распричаност, по Мили, приписује се мом утицају. Настави коју сам водио у истој соби где су боравили као мали али чак и као још нерођени, у утроби мајке која је лежала иза леђа и била принуђена да слуша. Мораш да се решиш тих мачића кад дођу, биће их превише. Пробаћу. Људи обећају али после нађу изговор. Језекиљ и Игуман би али имају псе у дворишту. Лолика прође травњаком па се извали на осунчану земљу.

* Одломак из романа у рукопису *Кољка и Сашењка*.

Господе Боже, колика је! Аљошка се буди, грабим га и док се не присеби гњавим по рукама. Онда крене да дречи, само мајку хоће. Од болештине, неизлажења и одлагања посета сасвим се везао за Људмилу и мора увек да му је у видном пољу. Њему прошла прва а мени дошла педесета. Ал' ће ме и упамтити. Нема везе, он је престолонаследник, све ће ово бити његово. 'Оћете ви једно? Знам да на шеснаестом спрату престоничког солитера већ имају једну времешну баба-девојку од мачке али питам. Зет би, сигурно, али она сад не зна где да се окрене. Једном речју – не долази у обзир. Благослов је ово дете.

Таман да не давим са сећањима. Кад је ту, човек гледа у будућност. „Не живи туђе животе”, опет чујем мајчин глас. А, што да не идете на море? Ако дозволе, не знам. Мама и ја ћемо долазити и хранити мачке и кокошке, Аљошка ће имати базен, овде је хладовина. Лепо ми, прича се о животу, о кашицама за бебе, ја славим Аљошкино добро варење, помажем око мењања пелене, саветујем испразно ал' ипак се трудим. Нисам ни Људмили причао како сам једном био у том дому где је Вукашин био смештен. Случајно сам се затекао јер је тетка мог кума радила тамо а ја сам га возио да нешто преузме од ње. Знала је да смо браћа и у сред мог одсутног чекања да кум заврши шта има па да кренемо – 'оћеш да га видиш? Могу? Он је у одељењу с децом која не говоре и имају моторичке сметње али могу да те одведем. Нека, можда ипак не. Мислио сам на стрица Кољку и како би он реаговао. Да ли би дозволио? Није тада било мобилних телефона. Шта би он, на друго нисам мислио. Она чека. Ипак не, не знам како би стриц... Кад смо се вратили, прође неко време и сретнемо се. Био сам. Могао сам да одем да га видим. Нисам знао да ли би ми дозволио. Бих, што да не. Ућутао сам. Ништа ми замерио није али себе сам разочарао. Таман да кажем – сећаш се да је стриц Кољка рекао да на Вукашиновој сакрани хоће да види само тебе и мене – али нисам. Друго је сад. Мајка је и све је другачије. На крају, није ни било тако. Били су тамо и мајка и отац. И још неког је било. Залази сунце и они би да крену. Пратим их, скупљам играчке с Људмилом, торбе с флашицама и кашицама. У малом дворишту, испред оронулог кокошињца, Људмила усхићено објављује да је у стару сламу управо замакао јез. Приђем али већ се добро сакрио. То је добро. Ждраће бубе и стражарити ноћу. Да ми помогне нешто, пита преко рамена с дететом у наручју. Нека, све ћемо то Мила и ја. Кад одемо на море она и мати ће побациати неупотребљиво. Ти не знаш шта је „неупотребљиво”. Одоше. Сео сам под монплеизр, запалио. Сашењка се дошуњао, мерка пресвучени метални двосед. Не приближавај се, ту

може само Аљошка да лежи! Сместио се у лигиштул. Шта ћемо с' оним? Можеш ли још мало да сачекаш? Да ли си причао с пилотом? Нисам ал' га лажем да јесам. Не могу Драгану да изговорим нешто као „он је авет, не види се”. Ти отвориш ауто, он уђе, ја ћу то видети ти нећеш. Одвезеш се на посао, на аеродром, као што то сваки пут чиниш. Не журиш, да он може да те прати, биће свиме очаран па тиме и помало одсутне пажње али пратиће те. Кад слетиш у Египат, само мирно. Он ће по отварању авиона већ знати где да изађе и готово. Зато лажем да би „могао тек крајем јула”. Око рођендана стрица Кољке. Шта да ради још месец дана? Причај, Сашењка. Како сам коначно стигао у Москву? Запросио Наталију Николајевну? Одбили ме, мислио сам то је коначно. Мати богомољка, сачувај Боже. Дај друго онда. Моје прво и једино иностранство? Ерзурум. Ето, ипак сам искорачио. Додуше, у склопу војне интервенције. И Љовушка и млађи Рајевски били тамо, на Кавказу. Само сам их срамотио. Јахао на Турке с' цилиндром на глави. После ме спасавали да ме не сатру на оној ливади. Волео сам да спавам у шатору. И шашљик сам тамо јео. Ех, шашљик! А, Ерзурум? Писао сам, не гњави. Узми па прочитај. Нека, бар сам негде био. Бенкендорф одобрио? Знао је, и он и цело Треће одељење, увек, где сам, шта радим, колико трошим, шта говорим. Вратио се, оженио. Напустили Москву. У Петропољу, милом царском Петрополису који су ми за навек згадили сасвим сам био под надзором. Мислио сам, биће пара. Дошла деца, Наташа не престаје да купује балске хаљине, никад доста. Цар дао. Не плату, кредит. Да га отплаћујем од службеничких примања. Робија, батице. Ниси умео с ловом. Ниси имао ни кад је Бајрону била годишњица смрти па си свештенику у Светогорском манастиру дао двадесет рубаља за парастос лордовој души. Ти не би? А он ме гледа, примио али нисам му јасан. Тамо неком Енглезу да држи опело?! Живиш туђе животе а онда полако и туђе смрти. Писао бих ал' не би да буде препатетично. Сад сви пишу те агномнисије, сећају се ближњих и силно пате. Баш те брига! Шта су све причали за моје „Цигане”, за „Годунова”, те „неумесно”, „преслободно”, „осећа се утицај”. Значи, дао ти кредит, зликовац? Тридесет хиљада рубаља а плату замрзао на име отписа дуга за кредит. Наћи ће се већ неко решење, обећавам. Спаковаћемо те и у Африку. Рећи ћу ти једном зашто је то важно. Зашто ја без тога нећу никад наћи мир. Онда се исправио у лигиштулу и показао руком ка малом дворишту. Крупан, живахан јеж, грицкао је нешто на стази.

И Натан

Отац седи у лигиштулу. Крошње багрема као крила оријашких нојева шире се над баштом. Ебигејлина деца већ су порасла, Годунов и Ирац кидишу на тинејџерке. Скувам кафу ал' не могу да седим већ док се отац служи кружим по травњаку, поправљам. Од пет бреза две ће остати. Ове су сасвим суве. Док проверавам колико полозим једну младицу у стаблу, до саме земље. Пукла к'о шибица. Нека, даћу ти паре, купићеш нове саднице. Касије лежи испод оца. Друго је сад. Ово више није она кућа. И не треба да буде. Ти си сад господар овога. Ради како ти мислиш. Неће да причамо о Арарату, само одмахује главом. Издавач је план за ову годину закључио. Биће следеће. Не зна шта да ради. Да ли да напише текст и пошаље га новинама. Новчани део награде за поезију никад му није исплаћен у целости. Оснивач објавио да је уплатио све, дали фотогафију за престонички лист. Нећу да умреш од тога. Биће, ако су људи. Мислиш да није исто? Стално заборављам да је стриц Кољка његов млађи брат а кад ме подсети ућутим и не умам да замислим како би' ја. Док је тај конк био отворен, без прозора, прича тихо али не смирено. Тетка Љубица је дошла из Ботоша, с Кетом. Он је, њен муж, већ био тешко болестан. Нешто су обављали у граду. На колима су дошли. Коњи су тамо пасли а они су имали да преноће. Твој деда, мој отац, донео је један од оних првих, простих магнетофона, вероватно из позоришта. У конку су седели. Ту Стојанка, овде баба Даница, они и ћале. Показивао им је ту справу, говорио да може да снима људски глас и да се онда пушта и слуша. 'Ајде, Љубице, певај нешто, ја ћу да те снимам. Отпевала она, знала је те старе, банатске песме. Ћале премота и пусти. А, Стојанка, Даница и она, седе и плачу. Био сам основац, у вратима сам стајао, нису ме ни приметили. Има таквих слика које без речи памтиш. Предложим му да одемо један дан до Русалских језера, до Милиног ујака и брата, да обиђемо Херувима. Хоће. Жука се пропиње да види ко је у лигиштулу онда скочи оцу у крило, гледа га. Мачке су битне. Кад год је била надгласана, кад год јој нису дали да и она нешто каже или је штета већ била начињена, увреда јој нанета а извињење изостало – моја мати би дохватила мачку, села на хоклицу и у крилу је мазила. Бесомучно али нежно. Сваким новим преласком шаке преко мачијих леђа тескоба је њежавала све даље и даље. Добро сте урадили тај забат. Бацајте, само, ипак, пази на оно порцуланско лонче. Знаш где је? Угланчано и збринуто. Све што је деда са собом донео с принудних годину дана рада у швабском домаћинству за време рата било је то лонче. Осликао мотивом цветног букета. После је шлогирани Деспот само из

њега јео. Дробио хлеб у млеко. Компот. Шербет. Само из њега. Спаковао сам му кутију минијатурних јаја и одвезао га на други крај града. У сумрак, дошла је Мила и донела сладолед. Шта ћемо с Лоликом кад дође тај час? Где ће се омацити? Кућа је сређена, не могу више да је пуштам у собе. Знаш да ћеш урадити то. Не, мора да остане тако. Нека се навикне. Отишла је за њом. Женска солидарност. Трома, збуњена Лолика и за њом Мила. Сашењка се интересовао шта би још ставио у приче о њему. Имам идеју само за две. Ако би писао роман, онда би направио конструкцију – један део радње био би ту само да повеже почетак и крај. Наиме, тајно друштво „Пушкиниста” има пред собом задатак. Сврха њихове акције је да у маси имиграната који из Африке плове ка Европи пронађу девојчицу која је нико други до Лагања, она сестра твог претка Ибрахима, познатијег као „Арапин Петра Великог”. Да, дакле баш она, Лагања која је дуго и далеко пливала за бродом који је твог претка водио далеко од куће. Али, она се удавила. Ко каже? Тело никад није пронађено. Фантазија допушта да је све ове векове провела у Средоземном мору чекајући на неки знак. Куда? Дакле, друштво је забављено њеним спашавањем и довођењем у Светогорски манастир, где лежиш ти, највећи од свих Ханибала, добро, Пушкина, али, њу само занима мајчина линија и на гробу се дешава чудо. Какво? Не знам, смишљам. Али, то нас доводи до друге приче. Она се плете од низа појединачних прича, има их девет колико је и погинулих момака у покушају да твој гроб буде разминираан. Све су то млади црвеноармејци, родом од Чукотке до Дњестра. Девет погинуло, двадесетитроје рањено. Један од деветорице је командир, али, суштина је у девет породица, мајки и ближњих којима стиже вест да им је син и брат страдао у разминирању Пушкиновог гроба. Зашто су га минирали? Фашисти, човече, немачке јединице. Од музеја су хтели да направе културни центар а гроб су ти минирали. Све у свему, не чини се пуно, за почетак, али, то може да се разради. Више ми се допада фантастични део. Ово друго је страшно. Толико смрти, стварних. Е, па, ти си хтео поред мајке да лежиш. А цару који се упрпио да твоја смрт не изазове побуну народа тиме си још и услугу учинио. Ти ниси, човече, био довољно лојалан да те се изложи у Исакијевском Сабору?! Тебе су жандари у сандуку, ноћу, изнели из Петрограда као да си умро од куге! Ти људи су погинули због мене. Видиш која сам ја несрећа! Хтео сам да с тобом прођем и то писмо Жуковског твојом оцу, након двобоја и твог умирања у кући. Нека, дај ти само то писмо да га ја сам прочитам. Ниси га читао пре? Нисам, што? Мучно је, Сашењка. Тамо су описани последњи сати твог живота. Од рањавања до смрти. О смрти ти не умеш да кажеш ништа, зато,

дај га овамо. Донео сам му књигу у којој се налази писмо Жуковског и оставио га да чита на миру. У конку је Мила чешкала Лолику извртну на леђа. Стари тршчани сталак за цвеће лежао је на столу. Извртнут, подсећао је на велику корпу. Узео сам га и ставио пред Милу. Видиш, једно ћебе и од овог би се могла направити велика колевка. Ту може да их омаци. Иза наших леђа чуло се крцкање мачијих гранула. Око тањирића обигравала су два јежа. Давид није сам.

НЕБОЈША ЛАПЧЕВИЋ

ПАПИРНО ОГЛЕДАЛО

ПЧЕЛИЊЕЗУЈНА ОСТРВА

Вртови твоји
дрхте у бесконачности
мед брујања...
Али ја чујем два гласа апсолута,
сопран и алт, то су грлени,
меки гласови да чине ме постојаним.
Певају твоје вршне груди,
и беласају као снегови Олимпа,
док ме испод кошуље
медоклисно додирујеш.

Афродита је родила острво
као што си ти родила мене,
у тихим увалама, из морске пене,
мед чулним шкољкама, недирнутим,
мед чипкама, и влатима алги,
мед хомеровским приповестима
и изворима жуборавим.
Из тебе излазим,
у страсним обредима.
Излазим, улазим...
Жестина пољупца пламенац је,
да лице дечјег краљевства скривам
од бесова богова у бедрима голим.
Улазим, излазим...

Дневни верзети о пореклу птица
још кљују срце моје,
и оштрицом прамца ратног брода
као копље у лучна ребра уплови.

Улазим, излазим...
Морска харфо сад ме онежи...
Вал по вал, прсте мед струнама пружи.
Јер ти имаш моћи невидне
да мед удовима, енигме мојих планета
нежним додирима решиш.
Нек бунари тајни пуне се посвуда!
И, жеђ! Жеђ је слатка ода!
Ах, жеђи утрнула на језику од студи,
што претвори ме у суноврат
мед рашљама гипких ногу,
мед недрима уздаха.
Ја сребрни уљик над пучином држим
као жар лаве вулкнаске,
у срцу десет ти шума гори
док изводиш лаке
плесне кораке.

Коме да кажем, небо је море!
У толикој слави!
Одозго, прва жица пали,
сву музику свемира
што живи у давнинама.

Мед острвима,
пчелињезујно,
ил' нечујно,

тело по тело,

једно острво удаљава се,
а друго приближава...

ПАПИРНО ОГЛЕДАЛО

Ти видиш
очима небовида,
одсеве душа наших
у времепловљу,
пише се...

Ти видиш
симболику слова
којим записују
имена плота нашег:
Дете пред огледалима
приближава се!

Ти видиш
речник васионе
и слику Дрвета Живота
чије смо иверје само...

Зашто папир ћути?
Јер од лика свога
не могу се отргнути!
Јер догоревам
лењо као фитиљ,
попут трепераве луне,
док фагот у ухо увире,
у рожњачи таложе се
кварцне честице осане,
у обреду песка који претвара се
у миленијумски обелиск сунца.

Зашто папир ћути?
Док сам те чекао
наоружан без одеће,
у двадесетој,
у тридесетој...
Пред бродовљем
наоружаним топовњачама...
Ни у педесетој,
ни у шездесетој...
Зато позивам нулту годину,
позивам прво столеће,

геометријске паралеле које узмичу
као лествице ка поднебесју,
као градови који се стапају,
чекајући нове сеобе,
као огледалао које за трен
унизи и узвиси те,
као двозвучје
неугледних штампарија,
та метафорична справа
с гравира тамом нагрижених...
Какве је цртице и параболе
Ван Гог посекао оштрицом својом?

Зашто папир ћути?
О проналаску нуле,
о проналаску бесконачности..
Чекајући да се
размножавамо деобом,
јер звезде су преци наши,
јер ми смо иверје само...

СИЦИЛИЈА

Једра што раздањују море уоколо,
наранце, рубови маслина,
и жита у љеску подлокавају мој сан.

Онамо, жене босоноге и вреле
стене ломе, између агава и трсја,
и цртају дојкама свој обол и друм.

Изнад, линија дивљих магараци
издужује се
и тоне у небо и земљу.

КОРИНЋАНИМА, POST SCRIPTUM

О Коринте сад пловим теби,
обала ме бледа отиснула,
међ' рибља јата да се уселим,
да научим тиху песму о љубави.
Али, тек што мир у срцу усних,
чух гласове да васељена сва је крвава,
клонула под налетом тирана,
гладни под оштрицом мача плачу,
и објављују смрт богова,

шири се шири небо у очима тамно
док таласи гутају куле и градове
и једра на крстовима
као мрвицу хлеба.

Да л' у раздорима и деобама
хтедoste да се наситите?
Ни Христ не беше раздељен, а распет!
И што по Павлу нас задужи,

ни његов пртљаг
раздужили нисмо,
и сваком Храму пламен...

МАЧИ ТАВАРА ЈЕ ДРУГАЧИЈЕ ЗАПИСАО

О, како си могла да ми пишеш
о трешњевом цвету
док је читаву цивилизацију сагорела
једна једина бомба...
Зато, пиши о летњој жеђи
или обалској жези...
Грлу из кога цвате јабучица...
Нешто касније ће се појавити кустос
који ће разјаснити наш музеј без зидова...
То ће бити друга песма
без нотног система и стихова.
Добра беше она мисао
коју је носио песник Мачи Тавара
али је нешто сасвим другачије записао.

МИЛИЦА ЈЕФТИМИЈЕВИЋ ЛИЛИЋ

ПОКАЈНА ЉУБА СТРАХИЊИЋА БАНА, АНЂЕЛИЈА

Као пред олују коју најављују густе ниски и тамни облаци, тако су и пред бој на Косову одасвуд стизали пригушени гласови пуни стрепње о ужасу који се ближи. О надирању силне турске војске. О губитку слободе.

Анђелија је стајала на чардаку загледана у злослутно небо. Одозго са Ловца допирало је потмуло хукање сове. Знала је шта најављује.

Страхиња Бановић, њен муж, био је закупљен припремама за одлазак на Косово равно. Бринуо је што их, његову већ онемоћалу мајку и њу, своју вољену жену, оставља само са слугом Милутином, али сматрао је да су Турци сада сконцентрисанији на предстојећи бој и да неће бити невоља у његовом одсуству.

Анђелија, чије срце није престало да куца за несуђеним Иваном Косанчићем, никада се није свом душом предала мужу иако ју је обасипао пажњом и уважавањем. Његова мајка, осећајући ту хладноћу, а знајући да њен син заслужује да буде жарко вољен, кињила ју је. Кад би се Анђелија побунила, она би јој пребацила да је ни њена породица не воли, да је не обилазе и да су у својој похлепи сви стали уз Милицу која има моћнијег мужа кнеза Лазара. Те речи Анђелију су дубоко погађале. Она је свим срцем волела родитеље, своју чувену браћу Југовиће на које је била поносна и своју моћну сестру кнегињу Милицу. Но, нико од њих није имао времена ни воље да јој поклони довољно пажње, да јој се загледа у опустелу душу која се још увек није могла сасвим прибити уз племенитог и наочитог јунака какав је био Страхињић бан. Гајила је дубоко поштовање према њему, али то није било исто што је и он осећао према њој, увек задивљен њеном појавом.

Прикривала је то колико год је могла. Знао је он зашто се њен поглед спушта пред њим уместо да на жар у његовим зеницама блесну и њене. Али, прећутно су живели свој брачни живот како то правила налажу. Он, срећан што је има, она захвална што је не криви за прави одјек његове љубави у себи.

Бринула је пред његов полазак. Донела му је своју бројаницу да га чува. Он је био ганут. Чинило му се да му је тако предала и комадић срца, оног што никад до краја није освојио. Пошао је до манастира да се помоли пред пут. Молио се да сачувају Косово, да зауставе моћну отоманску силу, да његова породица без невоља дочека да им се жив врати.

Кад је Страхинић бан замакао понад Јошевика, Анђелија осети како је сад одговорност за дом на њој, побрину се да утеша његову уплахирену мајку, замоли слугу Милутина да још једном провери чврсто затворену капију и крену на починак осећајући се самом и бескорисном.

Никад јасно као тад не виде како је изнутра празна. Како јој је нешто драгоцено промакло а да га није спознала у раскоши свог удобног живота. Остала је непозната сама себи. То нешто дубоко у њој што је тињало, гонило у осаму, остало је неоткривено.

Изненадан снажан тресак о капију пробуди је из омамљујуће летаргије.

Силни Валх Алија, на коњу упаде у двор гласно је дозивајући.
Збуњена похита на чардак вучући:

– Шта је Силни Влах Алија, дошао си да се јуначиш над женама. Ако си такав јунак, што не идеш на Косово да се покажеш.

– Мало већи бој ја овде бијем. Ловим златну кошуту успаваног срца. Одавно те меркам. Твој див јунак кога сви славе није успео да ти освоји срце. Оно мене чека. Памтим да си ме гледала још као мала, узалуд си се трудила да том погледу даш презрив израз. Јасно видим да на твом лицу не блиста срећа задовољне жене. Мислиш ли да је највише што жена може, да служи мужу! Дођи да ти покажем шта је жена кад господари. Повешћу те у моје дворе да синеш. Што чамиш међу овим брдима. Није то за такву лепоту. Ми Турци знамо како да лепоти дамо прави значај. Дођи да те Силни Влах Алија пробуди да се расцветаш.

– Губи се несрећниче, мани се твоје слаткоречивости. Само ти име каже да си невера, издајница, лажни Турчин!

– Немој тако, голубице, мањи поток у већи увире, такав је закон природе. Издаћеш и ти кад те обљуби Силни Влах Алија.

– Никад...

Цикну Анђелија и пусти седам бесних хртова на дрзнике што су упали у њен посед.

Но, силник се не повуче, у час се нађе пред њом.

– Лепа голунице, лако те могу савладати. Али, хоћу сама да пођеш.

– Никад, никад, уби ме никад... сиктала је Анђелија узмичући.

Слуге Силног Влаха Алије ухватише мајку Страхињића бана и слугу Милутина спремни да крену.

Схвативши да ће их повести и сигурно погубити, Анђелија иступи пред Силног Влаха Алију спремна да се преда, ако их пусти.

Ускоро су друмом низ Јошевик одјекивале тарабуке и даире као да пролазе сватови са младом. Скамењена Анђелија је мислила на препаднуту старицу и слугу Милутина који остадоше згранути оним што се збило.

Потом је дошла ноћ. Ноћ које не жели да се сећа, ноћ у којој се питала, зашто жена често мора да поднесе судбину беспомоћног плена. У детињству је увек неко био главни, прво отац, браћа, доминантнија сестра, мајка, која је уносила само синове. И можда по први пут схвати шта је то што јој је стално фалило. Осећај припадања. Никада јој нико није припадао на начин да је то учини потпуном нити им је она заиста припадала. Страхињић бан се трудио да јој то приушти, али неки отпор у њој није попуштао. Као да ју је сопствена породица учинила неспособном да се уз неког уцели и исцели. Да се осамостали и постане центар нечијег живота па и сопственог.

Тај зјап у њој и пред њом постаје још очигледнији пред овим дрзинком који јој управо наметао центар, који је хтео да је постави у чело свог (туђег) царства, да је изводи и да се хвали својом моћи чим је успео да је себи доведе. А она је само видела зјап, пукотину у коју тоне. Нити може да се уклопи у то ново и непознато небо нити може назад. Више никад не би било исто. Провело је ноћ с Турчином. Окаљана јој је чест. Без кривице крива. Проклета!

* * * * *

Опијен њеном близином Силни Влах Алија је задремао под чадором. Стража је била далеко да би на миру уживао у чарима поведе.

Опрезна, каква је била, Анђелија опази Карамана како најављује долазак господара.

– Земљо, отвори се да пропаднем.

Шапуну постиђена.

Несвесно продрма Силног Влаха Алију упозоривиши га.

Утом Страхињић бан свом снагом насрну на њега.

Два дива сударише се жестоко и непомирљиво се борећи за њу. Одједном је постала свесна да је у центру окршаја, у центру свог прошлог и будућег живота. Који год га превагне неће бити добар по њу. Победи ли Бан вратиће се као прељубница. Победи ли Влах Алија остаће да живи као издајица и мужа и свог рода. Ком царству да се приволи.

И виде како Влах Алија надвдава, и да је јасно шта је чека.

Неочекивано Страхињић бан повика да му помогне. Зар да помогне својој пропасти, веровала је да је чека казна и од мужа и од оца, браће, мајке, сестре... Сви ће је презрети. Код Влах Али је биће цењена и заштићена. Биће то знак да је већи јунак, да је за њу хтео и главу да положи. То ће јој прибавити поштовање код његових.

Уместо да похита мужу и помогне му, она поможе Силном Влах Алији.

Но, гнев накупљен још у тазбини где је узалудно тражио помоћ, и сад ово Анђелијино издајство које је Страхињић бан муњевитом брзином схватио као узмак од страха жртве, и непромишљено срљање у пропаст, он доби надљудску снагу и учас смрви снажног безумника који је пружио руке ка његовој највећој драгоцености.

* * * * *

Страхињић бан је пришао Анђелији која је покушала да бежи, узео ју је као уплашено дете које у сну покушава да се сакрије од нечег само њему видљивог. Поставио ју је испред себе на ата и брзином муње изјахао из табора у којем је владала пометња због изненадне смрти Силног Влах Алије. Ни речи нису приговорили. Кад су стигли у Бањску, дочекао их је мук.

Мајка је скочила срећна што види да су се живи вратили. Слуга Милутин је метанисао захваљујући Богу што опет види господара. Пришао је Анђелији и клекнуо пред њу.

– Хвала ти, честита Госпођо, што си нам спасила животе. Знали смо да ће те наш господар избавити.

Страхињина мајка јој је, такође, пришла и помиловала је по коси исказујући захвалност. Нико није знао шта се тамо све збило.

Анђелија је немо стајала пред њима као кривац постиђена што је покушала да изда свог господара. Његово ћутање било је теже од било код прекора. Кад би бар нешто рекао, кад би је изградио, било би јој лакше. Његово залеђено лице одавало је дубок бол и повређеност. Није било речи којима би се то могло исказати.

Преморени, пошли су на починак.

Анђелија је прво отишла по воду.

Он је леђима био окренут и дрхтао је поред прозора гледајући у мрак.

Она је нагло пришла са чашом у руци... Позвала га је тихо.

– Господару!

Он се полако окренуо.

Тихо је спустила чашу пред њега и хитро извукла нож.

– Ето ти нож, пресуди ми и ево ти чаше молитвене. Опрштено ти је пред Богом. Бићу ти захвална да ме лишиш мука да целог живота кињим себе за недело које данас у страху починих.

Страхињић бан је ћутке гледао пред собом. Узео је нож и чашу и склонио их.

Потом је прихватио њене руке које су биле ледене и које су непрестано дрхтале.

– Све је то иза нас. У свом дому смо... Остало ћемо заборавити. Прибери се и не мисли више на оно што је било. Хајде, лези. И ја сам преморен, зажелео сам се сна у свом дому.

Убрзо потом ноћ спусти своја тешка крила на удолину у којој су били његови двори у центру малене Бањске.

Брзо је утонуо у сан опхрван тешким мислима о свим издајама које је проживео за тако кратко време.

* * * * *

Ноћ је била тиха и окрепљујућа. Пробудио се рано пре свих. Сав ужас претходних догађаја га је притиснуо као тешка планина.

Навукао је одежду и изјурио из куће. Узјахао је ата и похитао ка брду, ка Ловцу где је најчешће уживао у лову на јелене. Но немир га је гонио. Није ни погледао ка великој дубрави која га је увек смиривала. Слика Анђелијине руке, која нож пружа Силном Влах Алији, непрестано се враћала, гонила ватру у срце и сузе у очи... Бежао је од те слике.

Брзином муње прошао је кроз Ловац, Липовицу, Локву и спустио се према Долу. Још је било рано јутро. Нигде никог. Само он и бол. Попустио је узде и полако ишао не знајући где ће стати... Коњ је добро знао свог господара. Знао је његова расположења и прилагођавао се.

Носио га је сапатнички као да дели терет његове душе. Успорио је ход. Каскао је лагано осећајући да беже од онога што је на његовој души.

У једном моменту коњ застаде. Бановић сиђе и седе на земљу.

Коњ је мирно стајао у месту.

Наједном као да се земља затресе. Из Бановићевих очију грунуше сузе... Сав бол од страшних слика у души капао је непре-

стану, од речи које је чуо у тазбини запањен њиховом себичношћу. Истином да су спремни да се одрекну Анђелије, самим тим и њега... Њено несналажење... Није било лека тим ранама. Немо је јецао а поток суза се скупљао у ували. У неко доба исцрпљен задрема. Недуго потом пред њим се створи вила са мелемом за његову душу. Благо му дотаче срце и рече, оздравићеш. Нема бољег срца под небом од твога. Твоје сузе су свете јер су сузе праведника. Од њих ћу створити лековит извор да тече док је света и лечи сваку људску невољу. Устани да видиш нови Кладенац. Уми се и оздравићеш. А Анђелија ће одсад па док живи свим срцем волети само тебе. Онако како никад није. Иди сад својој љуби и утеши је својом снагом.

Сутрадан је туда прошла војска која је од Рогозне кренула на Косово равно. У чуду су гледали у извор у Дољу који се одједном ту нашао... Сви похиташе да се напију воде која се прочу по лековитости. Кад би неко упитао где се налази тај кладенац, сви би одговарали, у Бановом дољу. И то име му остаде.

* * * * *

После првог сна који јој је помогао да из очију потисне страшне и самооптужујуће слике, Анђелија се рано пробудила потпуно свесна своје кривице, свог греха према Господару који ју је тако нежно волео. И први порив беше јој да се баца са куле и тако окаже своје грехе. Но, знајући колико му је била мила, помисли да би то био претежак ударац за његову већ превише рањену душу. Не, то није добар пут, лишити га свог присуства које га је смиривало, давало му снагу. А, било би и кукавички тек тако побећи од суочавања са собом и искупљења. Мора се поднети оно што следи!

Стајала је на чардаку загладана у долину, послушкивала је умирујући шум Бањштанске реке, видела пару која се издиже из старих терми. Све је то живот који не престаје ни кад се трагедије обруше на људе. Била је свесна да се и ово мора поднети и да се живот мора наставити.

Утом се јасно зачу звоно са цркве које је долазило одозго из Ловца, омиљеног Бановог ловишта. Знала је да је данашњи дан био посвећен прослави Светог Пантелејмона и одлучи да оде да се тамо причести и да затражи опроштај греха који је пекао као жива рана.

Слуга Милутин је пословао око двора и она га позва. Замоли га да јој припреми Зеленка који јој је увек био на услузи и рече му за своју намеру.

— Рано је, господарице, сачекај да се Господар врати па можете заједно...

Она га нестрпљиво прекиде.

– Овај пут идем сама. Морам бити код цркве пре свих.

Он се тихо повуче. Анђелија хитро узјаха и одјури ка Ловцу који је већ био обасјан раним јутарњим зрацима. Чини јој се да није ни трепнула кад изби на Пресло. Обузета тешким мислима зачас се нађе пред црквом која тек што је била отворена. Мири-сала је на тамјан и босиљак. На утеху, на чистоту, на наду у могућ нови живот.

Ушла је погнуте главе и ницице пала пред икону Пресвете Богородице. Сузе покајања су се сливале и смиривале узбуркану душу збуњену свим што се дешавало последњих дана. Удубљена у молитву, нађе се у неком мистичном заносу и начас осети како се нека мека рука спушта на њено теме. Потом зачу глас:

– Добро си учинила што си уместо у провалију, дошла пред Божје двери. Ниси обавила све што треба, чека те посао. Мораш се искупити како доликује бановској љуби. Ено ти у Долу Бан проплака од туге, и од суза му ниче света вода, иди умиј се и ти и тамо ће ти се рећи шта ћеш даље. Устани, кћери, невољне грехе Бог прашта!

Анђелија устаде зачуђена што никог не види у цркви, а тако јасно је чула охрабрујућ глас који јој олакша терет разорене душе. Приђе олтару и богато дарова цркву, ницице паде и пред икону Светог Пантелејмона вапећи исцељење своје огреховљене душе. Потом тихо изађе из цркве клањајући се и крстећи и истог часа узјаха Зеленка и јурну низ Трбенову. Зачас изби на Раткову главу и настави пут ка Велишту и Долу да потражи тај нови извор и свог господара.

Пре но што стиже у До, угледа узвишење које јој прикова поглед. Нешто је повуче да му се приближи и она стигавши заустави коња. Сиђе и поклони се до земље, не знајући зашто то чини. Зеленко је копитама ударао на једно место а из земље су избијале варнице. Небо се проломи а бела голубица поче да кружи над њеном главом. У кљуноу јој беше свитак. Трипут се окрете над њом и испусти свитак крај Анђелијиних ногу. Узбуђена, она дрхтавим рукама прихвати свитак и отвори га. „Благослована си да храм саградиш Цару Константину и мајци његовој Јелени који пострадаше за веру. Овде где Зеленко копа, нек се постави темељ твог искупљења. Бићеш лишена свих душевних мука, бићеш помињана у молитвама на вјеки. Обриши сузе, иди и буди уз Господара, буди му потпора, а црква ће обдржати овај народ и овај крај”.

Анђелија ницице паде на место будућег темеља цркве, узносећи молитву Господу што јој показа пут!

Потом крену ка води која се чула као живи глас Бога а беше недалеко од места на ком је стајала. Задиви се новом Кладенцу. Прекрсти се пре него што узе воду да с њом спере сав грех и терет са душе и да се врати свом дому у Бањској.

Осети како јој нека непозната снага одједном испуни цело биће и како је спремна да заједно са својим Господаром крене у изградњу Цркве Цару Константину и царици Јелени у Бановом Долу да чува успомене на његову доброту, храброст, јунаштво и људскост.

Узјаха коња и као препорођена јурну назад ка љубави коју тек сад свом снагом осети у целом бићу, и као да јој је тек тог часа копрена пала с очију, јасно угледа лице свог великог и јединственог мужа, племенитог Страхинић бана, тог часног човека који је очима продирао у срце, који је све знао и коме се све могло рећи и без речи, и бол, и страх и покајање.

ИВАН ЛАЛОВИЋ

ЛИСТАЈ СВОЈУ НЕМОСТ

МИСЛИО САМ ДА ЈЕ ТО ТА ПЕСМА

Мислио сам да је то та песма,
нетакнута, прозрачна, пуна цветова
и облака необичних облика,
рингишпил, шећерна вуна,
ваздушна пушка,
кловн,
балони,
електрична кола,
пони и једно јаре,
песма за моју децу и жену,
али неко је разбио прозор на песми
са стаклом се све и срушило,
сада је песма пуна мојих костију,
свега што је око видело,
све је просуто по поду, немоћно,
и батргају се речи,
али побећи не могу,
натеране да опишу неописиво,
да се нагледају света,
и крви сопствених заблуда.

ЛИСТАЈ СВОЈУ НЕМОСТ

Ником не пада на памет да љубав
супростави оном мраку,
из оне куће,
страх у кости уквива црна,
црна сенка са срцем
железним,
са огромним удовима,
са очима на потиљку.
Не занемари куку којом ће нам
речи одвајати од живог мяса језика
насушног,
ни две кукке којима ће нам черечити
песму последњу, пуну заноса,
не дај боже, таквог крика.
Уз треперење свеће листај
своју немост,
крши крила срца,
и леворуко се представљај,
без осмеха.

МАКИШ

Трећи дан је киша, упорна,
кваси свраку на жици
разапетој између кровова
двеју зграда,
тек се разданило,
сврака увија вратом,
без мотке одржава
душевну равнотежу,
и глад за орахом,
орахом којег у нашој улици нема,
сврака трепће, намерна,
и наједном залепрша нестварним крилима
и полете ка Макишу,
ка Макишу – пољу као ка лепом сну,
брзином,
брзином великом,
којом ми се јави жалост
што ми свој Макиш немамо.

СА БЕСКРАЈНОГ ЈЕЗЕРА

На једној фотографији
са бескрајног језера,
у друштву сам са бледом сенком
Никите Станескуа, једним песником
тужних рима
и афористичаром коме хаику
описује прилику,
загледани у објектив памтимо
боље дане.
Фотка као фотка рекао би онај
ко овлаш листа албум.
Али, шта ћемо са ситним човеком
што се здеси иза нас,
пропустом случаја,
обраћајући се неком очигледно
повишеним тоном генерала.
Ко коме ту квари слику
решаваће предрасуде теткиног
кружока.
Мним да вечност улаже
на оног кога не озари блиц,
што невидљив гута наредбе.

НА ВАЗДУШНОЈ СТРУЈИ

Ниоткуда змај, папирни,
шарен као сви услови
за ноћног чувара
САНУ,
трепери на ваздушној струји
моје самосвести,
можда бих му се и наругао,
да није данас
гласник између светова,
шапатом ми преноси вапај
дубина Горњег Поља:
жедни смо, жедни смо, жедни смо,
ја сам нем, иако у мени
пева скојевац одавно на преваспитавању,
сапет ланцима тумарања и
грехова.

ОЛЕГ ДИВОВ

ПАЉБА ПО ТАЊИРИМА

Рано ујутру, Буткин, Шапа и Варихан откачили су топ од мотокултиватора, окренули га према циљу и укопали у меку влажну земљу. Буткин је склонио затварач, чучнуо поред топа неспретно се раскречивши, зажмурио на лево око и, гледајући кроз канал цеви, почео да командује:

– Шапо, малко лево. Сад горе. Много си, бре, дигô, дај ниже. Стоп! Е, браћо, сад је наш! Право у куполу! Вала са сто корака има да га потрефимо!

Насред поља с кромпиром, летећи тањир је лежао трапа заривеног у земљу.

Буткин је још лане купио „четрдесет петицу” од оних из града, за кофу домаће ракије. Истина, без нишана и точкова, али зато је бадава добио три сандука муниције – противоклопне, касетне и картеч. Картеч су му нарочито хвалили.

– Ништа боље за дивље свиње! Заузмеш бусију, па кад дођу да ждери кромпир, ти – паф, и одмах имаш роштиљ од целог крда.

Али Буткин ово за картеч није узео здраво за готово, као што умеју сељаци. Завирио је у сандук и рекао:

– Ово вам је труло. С овим сами правите роштиљ. Ено вам на пустари дивљи керови, а ви – паф – и прсте да олижете. Сандук узимам, за нешто ће да послужи, а ово нећу цабе да ми дате.

Сместио је топ у шупу и сваке вечери целе зиме бактао се уз петролејку око њега, гулио рђу. Жена је прво цангризала, онда је дигла руке – шта ћеш, пошашавео човек, ал’ бар не лоче, а зима је за то душу дала. На пролеће га је поново префарбао, ставио му точкове скинуте са запрежних кола и испале топ – кô бомбоница. Мален, сређен, мрву под њим поткопај – и нема га на видуку.

А тај кад опали, све лети у парампарчад. С „четрдесетпетицом” је Буткинов прадеда пола рата прошао, у противтенковском артиљеријском пуку. Имао је на рукаву црн амблем с два укрште-на топа и дупло следовање. Важило је: ко се после три битке није преселио на онај свет, у кошуљи се родио, а ко је годину дана прогурао без огреботине, њега је сам Бог погледао. Дешавало се да прадеду ноћу ухвати: седне на кревет и затворених очију виче из петних жила – за Отацбину, за Стаљина, противоклопним на фашистичку гамад, господабогадушумајку!

Буткин је на комшијска зачикавања увек одговарао – у спомен на вољеног прадеду. Ама, и злу не требало. У селу часком испадне неки белај, никад гранате нису наодмет.

И стварно, добро су дошле већ крајем лета.

Увече се на поље срушио летећи тањир. Оцртао је по небу ужарен светлоцрвен траг и треснуо на земљу. Чим је свануло, мушкарци су пожурили у извидницу, а онда код Буткина на рапорт: дими, клопоће, ко зна шта је унутра, канда се неко креће, тандрче, ваљда мајсторише. Него, да му ми покажемо твој топ, да види на кога се намерио! Овако има да поправи квар и оде, и никем ништа што нам, фукара, упропасти сав кромпир! А требало за две недеље да га вадимо!

Нема проблема, обећао им је Буткин.

Уто дођоше и прве комшије: леви – Љоха Шаповалов, шири него дужи, ружан као лопов, али доброта му вири из очију, муву не би убио, док га не уједе, а онда – спасавај се ко може, поломиће све да је ухвати, и десни – Стас Вариханов, живи ђаво, али мали, превејанко, зато има златне руке, једном речју – видра. Тренутно су обојица мрачни, трезни и с пушкама, а значи – спремни на све. И што је главно, сами су дошли, нико их није звао.

– О, ево га и наш артиљеријски одред! – обрадовао се Буткин.

Буткинова жена, кад чу „одред”, ударила у плач. Једва ју је смирио. Објашњавао јој да нема чега да се боји, да ће мало да препадну крелца, да тај неће против „четрдесет петице”, она, бре, тенк може да пробије... Ако се посрећи. И жена је само још јаче закукала. Буткин се тад мануо ћорава посла и пошао у шупу.

Оружје су закачили за мотокултиватор. Буткин се узверао на возачко место, а Шапа и Варихан седоше на сандуке у приколици. И кренуше брзином пешака, штићени гуњевима од јутарње хладноће, праћени грубим мушким осмесима, радосном дечјом циком и женским јецајима.

После пола сата допељали су до положаја, до поља с кромпиром. Ту се и разданило.

Шапа је бацио поглед на тањир и рекао:

– У першун, устò сам с првим петловима, а још мамурлук ни-сам отерò.

Заправо, стављао је до знања да му није баш све потаман.

Што и није чудно! Онамо гвоздени тањир с куполом, овде ти – малтене гологуз, кò прадеда наспрам фашисте. Није да „четрде-сет петица” није моћна, али ни овај тањир није мање гвозден! А и ко зна какав се пајсер-шмајсер тамо крије и какав те космички фашиста одатле држи на мушици!

– Па имамо... – присети се Варихин и крену руком у гуњ.

Али Буткин је у корену пресекао панику:

– У бици пијан први гине. Није време, браћо!

И храбро их је повезао преко бразда. Зауставио је на сто кора-ка од тањира и угасио мотор.

– Одред, на готовс!

Као да је увек командовао.

Ма откуд. Он ни војску није служио. Нити ко од његових вршњака. Ни Шапа, ни Варихан. Није више било армије.

Ничег није било. Шта ће армија кад је цела планета шворц!

Бајаги паре и даље постоје, али као да их нема. Баш ако ти затребају, иди у Буткинов клозет, прелепљен је у три слоја „зе-лембаћима” – то се покојни татица шегачио, очупај новчаницу и ради с њом шта те воља.

Ама није срећа у парама, није ствар у њима. И без њих се може. Како наши обрађују земљу, у граду топе гвожђе, Чечени добављају гориво, Азербејџанци тргују на пијацама, доктор ску-пља лековито биље, поп крсти дечицу, и ето нас сви живи, нећемо покрепати.

Додуше, кад ти се осмехне оваква срећа, не можеш да се не накајеш што се ниси трампио за тенк а не за топ, ови из града би га дали за пет кофа ракије. Оно јес, тај ђаво много троши! Не исплати се за орање. А и како с њим да ореш! Па што онда да стоји и рђа!

Море некако ћемо се снаћи с Божјом помоћи.

– Нишани! – издаде наредбу Буткин.

... Нациљали су право испод куполе, нема грешке. Варихан је отишао до мотокултиватора, прочачкао по приколици и извукао из сандука гранату, бриснуо је од уља неком трањом и понео на положај – дугачку, противоклопну, крволочну, налик на гигантску пушчану чауру. Стао је поред топа, држи смртоносни комад ме-тала на рукама као бебу и певуши себи у браду.

– По пољу су тенкови гру-ва-ли...

– И сину то певаш? – упита га Шапа.

– Него – одговори му Варихан гледајући у тањир и љуљушкајући гранату. – Душу дало за успаванку. Е, Шапо, замисли, а жена му певала „’Оћу таквог кб Путин”! Ја јој рекб: „Шта ти је, бре, жено? Чему учиш дете? ’Оћеш педер да нам постане?”

– А овако ће тенкиста? Ха-ха...

– Овако ће механичар. Послаћу га у град у школу. Кад се врати, биће код нас млађи механичар. Фалиће му нешто?

– Доста блебетања, војско – одсече Буткин. – Овде смо послом. Време је за преговоре.

– Како то мислиш? – простодушно упита Шапа.

– Па кб они из града с Чеченима, кад је гориво скочило.

– А-а...

Час посла су се тад договорили: паф, трас, и крај приче. Истина, Чечене отад нико није видео. Сад Азербејџанци од њих купују бензин и терају у град. Али главно, по старој цени.

– Дај ’вамо ту... стварчицу.

Варихан му је нерадо предао гранату. Изгледа да му се баш допала.

– Да л’ је стварно ово противоклопна? – запита се Буткин, изучавајући леп шиљати предмет. – Рекб би да јесте! Е па, нек је са срећом!

Затварач је гласно шкљоцнуо.

– И... – потеже Буткин.

Лепо се чуло како је летећи тањир штуцнуо.

Одред се сложнo бацио на колена и нестao изa топовског штита.

Тањир је још једном штуцнуо, а онда тихо зашиштао. Буткин је опрезно завирио у цев.

– Опа! – рече. – Изгледа да је упалило!

На тањиру се подигао поклопац и промолила се плава њушка.

– Немате паметнија посла?! – викну на непознатом језику. – Боље би вам било да помогнете! Хеј! Хуманоиди! Што ћутите?! Дођите овамо да вам нешто кажем!

– Шта прича, а? – упита Буткин шапaтoм. – Ово није нашки...

– Право у мозак – Варихан се лупнуо по челу. – Лукаво је овај смислио: ђипај по планетама и мољакај све одреда... Него, људи, да га ми саватамо, па на пијацу с њим! Кавкаско бур-бур-бур да нам преводи. Има све цене да им скрешемо!

Буткин се усправио и достојанствено испрсио.

– Дођи ти овамо! Нагрдио си нам кромпир! Цело поље уништио! И шта ми сад да једемо?!

– Какав те, несрећо, кромпир споао, какво поље?! – завапи плава њушка. – Ако за сат не одлетим, по мене ће доћи такви који ће вам све уништити! Цело село ће вам спалити!

– Тврди пазар – уверено ће Варихан.

Али Буткин је већ грабио пољем.

И тањир му се изблиза уопште није чинио страشان: обична нагорела гвожђурија, сивоплава испод гаражи, бије из ње топло, позната и пријатна топлота загрејаног мотора. Сад се и сам Буткин питао чега се онолико бојао. Летилица – па шта! И ми смо их имали! Ено их још на аеродрому. Сигурно би могле да лете, само нико више не уме да их вози. А и, стварно, треба имати три чисте. Ко зна где све можеш да се срушиш, добро је још ако завршиш у кромпиру, шта ако потрефиш септичку јаму!

Плава њушка је ишчезла у тањиру, па поново извирила, а онда је одатле изашао цео пилот, умотан у стару браон деку. Буткину је стижао једва до рамена. Зато је имао главу велику као бундева и много прстију на свакој руци, барем по осам. Додуше, израз лица му је био скоро па људски. Рецимо, као Шапин изјутра, после литра домаће ракије, ако није тргнуо да растера мамурлук. Надувена жаба – и јесте жаба.

– Грок – промрмрља плави.

– Грок – поздрави га Буткин.

– Ниси схватио, то ми је име. Наравно, оно иначе звучи много лепше, али на вашем језику испада Грок.

– А-а... Буткин Василиј Степанович. Може само Буткин, навиком сам.

– Здраво, Буткине. Страшно ми је непријатно, и срамота ме је, али заиста се нисам намерно овде сручио. Погођен сам. Јуре ме. Тренутно су ме изгубили из вида, само то је привремено, ускоро ће ме поново наћи и у твом је интересу да што пре одлетим. Јер моји непријатељи су такве барабе какве још ниси срео.

– Е-е, не знаш ти... – започе Буткин.

– Ма знам – прекину га Грок. – Важи да сте овде ви, Руси, највеће барабе, да сте опаснији од свих и да вас се треба чувати. Међутим, одговорно тврдим да су моји непријатељи гори. Помози ми да брзо одлетим и неће вам длака с главе фалити.

Буткин је одмерио плавог зимогрожљивог и уфачлованог Грока, набио је качет на нос и почешкао се иза ува. Пришли су им Шапа и Варихан. Замирисала је ракија, мада не страшно. Грок их је погледао испод ока и видно се најежио.

– И, добро, чудо, откуд ти? – благонаклоно упита Буткин.

– Овај... Па како да вам објасним... Да кажем, са Сиријуса. Поданик сам Његовог величанства императора... – И ту се Грок потпуно помео. – Нажалост, Његово прелепо име није преводиво на ваш језик. Немате појмове који би могли да изразе такву лепоту. То је зато што живите говњиво. Праштајте на искрености.

– Хо-хо-хо! – подругљиво се насмеја Шапа.

– Пусти, Шапо, у праву је! – заузео се Варихан за плавог. – И живимо говњиво, исто кô балегари. А ко си ти, плава њушко?

– Курир за специјалне задатке Његовог величанства – Грок се поносно испрси.

– Значи, царев човек... – развуче Буткин. – А ови што те јуре... служе другом цару?

– Каквом цару? Откуд њима цар? – Грок одмахну осмопрстом шаком. – То су демократе, речено вашим језиком.

Реч „демократе” је истог трена изазвала одговарајућу реакцију: Варихан и Шапа су се погледали и опасно накесили, а Буткин је ратоборно поправио качкет.

– Демократе су проћердале своје богатство на плате ленштинама и новчану помоћ будалетинама, па су сад без пара и завиде нам – горко додаде Грок. – А код нас је изобиље, јер смо вредни. Правимо квалитетне ствари и продајемо их. Али демократе тврде да није фер продавати ако ми поседујемо све а они ништа, и да треба све бесплатно да делимо. И, уопште, мисле да смо будале, јер је код нас империја. Наводно, све радимо неправилно, а значи, треба нам одузети имовину. Хм, шта кажете на ово? Ово су нормалне изјаве? Колико знам, и код вас је нешто слично било.

– И, како да ти помогнемо? – такорећи љубазно упита Буткин.

– Не тражим пуно! Фале ми руке, помоћник, да придржи, помери... Показаћу шта. Ајде ти, Буткине, са мном, такав ми рмпалија и треба. Завршићемо за сат и нетрагом ћу нестати.

Буткин се окренуо ка својима. Ћутке су климнули главом у знак одобравања. Попео се на тањир и зајечао истог часа, није лепо проценио висину. Плави је ушао за њим. Унутра је поново заклопарало. И чули су се неразговорни гласови.

Шапа и Варихан су се вратили до топа, присели су на постоље, замotalи дуван у лист од старих пожутелих новина и запурњали.

– Ови, бре, живе кô бегови... – занесено ће Шапа, правећи колутове од дима.

– Јес’ вала! – сложи се Варихан. – Нема, брајко, империја ти је то... А, како гордо звучи?! Ал’ и код њих демократе праве срања.

– Добро да бар њих код нас нема.

– Само још цара да изаберемо!

Слатко су се насмејали.

– Далеко и њему лепа кућа – изјави Шапа. – И без њега се може. Ама ни с царем...

И замислио се. Варихан је га је стрпљиво чекао, Шапа није био брбљив кад је трезан.

– Ако доведемо цара, има одма' и демократе да се запате – напакон ће Шапа. – Ја о томе. Онда демократе реше да макну цара и све Јово наново. Па кол'ко, бре, пута да стајемо на исте грабуље?

– Јес' вала! – сложи се Варихан. – Причѐ ми поп да је империја добра ствар, ал' да мора да пропадне – кад-тад постане луда кућа, а доктор ми рекѐ да је демократија добра ствар, ал' да је тамо стално луда кућа, зато и она мора да пропадне. Ама, нек иду сви дођавола! Види оне из града! Сами бирају председника, па опет не знају како да га се отресу, не могу да се накају што су себи навукли беду на врат. А гле нас, скупимо се и све решимо. Што, бре, и они тако не могу?

– Па зато што су из града – објасни му Шапа.

Из летећег тањира је допирала пригушена звекa.

– Требало је ја да одем – рече Варихан, плъуну у длан и угаси опушак. – Буткин нема петљу да одшрафи нешто корисно.

– Нема кѐ неки дуге прсте – поправи га Шапа.

– Оно јес' – лако се сагласи Варихан. – Ал' признај, од својих не мажњавам.

– Е још од својих да мажњаваш... Баш си треснуо!

Небом се тад разлегла бука, нешто је зазвиждало, зашкрипало, и накрај поља је љуснуо још један тањир, као да се закуцао. Паф!

Изненађени, Варихан и Шапа су се бацили на разне стране, али брзо су се придигли и без речи окренули топ.

Овај летећи тањир је био сребрне боје и значајно већи од претходног. За разлику од Грокове, купола му је имала облик канте. Шапа је испод ње нацентрирао већ напуњену цев. Топ је био укотвљен тачно између два звездана брода. Новодошли нису могли да стигну до Грока а да избегну Земљане.

– Само мрдните, говна демократска – обећа им Шапа гласом који се све више губио иза топовског штита.

– Знаш како се ово повлачи? – једва чујно се огласи и Варихан.

– Чек' да видим. Ај' ти по муницију. Ма, и по пушке.

Варихан је одјурио пресамићен. У истој пози је и Буткин трчао ка њима.

– Нисмо успели... – задихано рече Буткин, гурајући Шапу у страну. – Ништа, мораћемо нешто да смислимо...

И демократски тањир је штекнуо слично империјалистичком, и на њему се отворио поклопац. Прво су одатле испале степенице, а онда и нешто мало, гегаво, у сребрном скафандеру, с великом зеленом главом.

– Еј, бре, локалци! – викну зелени на непознатом језику. – Ког ђавола овде тражите?!

– Великог и дебелог! – огласи се Буткин. – Стој! Ил’ отварам палбу!

– Какву, бре, палбу? Немате паметнија посла?! Јурино овог педера по целој васиони, а ви се сад ту натртили!

– Знамо ми зашто га јурите! – одбруси Буткин.

– Па што га онда штитите? Да нисте и ви педери?!

Буткин је забринуто погледао Шапу, овај је само слегнуо раменима.

Умузган од земље, Варихан је допузао с муницијом и пушкама.

– Шта сад ово значи? – огласио се одоздо. – Ја с педерима немам ништа.

Буткин је извирио и махнуо зеленом:

– Дођи ти ’вамо!

Зелени је похитао браздом према топу. Стално се спотицао, неколико пута тек што није пао. И само зато што је очајнички млатарао кратким ручицама, остао је на ногама. Изблиза је био знатно нижи од Грока, огромних очију, мајушних уста и без ноздрва.

– Мора да вам фали нека даска кад се петљате у туђе обрачу-не... – изјави зелени сад већ много мирољубивије. Задихан, не питајући за дозволу, седе на сандук с муницијом, као свој међу својима.

– А ко си па ти, чудо невиђено? – упита Буткин застрашујуће нежно.

– Ја сам службеник Галактичке безбедности. На вашем језику – мајор КГБ – опором одговори зелени.

Земљани се избечише.

– Моја социјалистичка отаџбина се бори за слободу народа који стењу под јармом Императора! – настави зелени.

– Где богати... – кратко ће Буткин.

– Траје хладни рат, води се изнурујућа борба. Стратешки је неопходно да тргујемо с Императором: ми њему ресурсе, који су му страшно потребни, он нама идиотске империјалистичке крпице и техничке новотарије за будале... Али, другови, све је то само параван, замазивање очију. Бар ви бисте то морали да разумете. Циљ нам је да победимо и ослободимо братске народе мирним путем. Засад мирним...

– Па ко је онда овај? – згранути Буткин показа палцем иза својих леђа.

– Та битанга је – шпијун! – ражести се зелени. – Тобожњи дипломата! Другови, схватите, ми социјалисти смо непоткупљиви: јер ако узмеш паре од непријатеља, мораш да их потрошиш, а КГБ одмах види да имаш више него остали. Зато наше државне тајне не могу да се купе. Али овај педер се снашао на други начин – искористио дипломатски имунитет, повезао се с нашим педерима и створио

шпијунску мрежу! Тако нам је украо уникатну ствар и побегао!
У његовој летици је главна тајна моје социјалистичке отаџбине!

И ту је заћутао, клонула му је глава, ова тирада га је изгледа исцрпела.

– А шта је мазнб? – заинтересовао се Варихан.

Зелени је лагано подигао главу и погледао у њега огромним тужним очима.

– Хм... Другови, праштајте, али тако говњиво живите... да могу да вам кажем. Бар ћете знати до чега се стиже у социјализму. Империјалистички шпијун је украо прототип модела најновијег извора енергије, може се рећи – перпетуум мобиле. То је мајусна капсула, величине моје песнице, из ње вине два контакта, плус и минус, напаја се из пете димензије и може да обезбеди бесплатну струју за... хм, код вас нема таквих потрошача. Рецимо, за све сијалице по вашим тужним и жалосним селима и градовима, и још да имате да преорете сва поља. И тако заувек. Схватате ли? Капсула је вечна. Ни сами не знамо колико хиљада година може да ради...

– У брe! – поштено признаде Буткин. – И како вам то паде на памет?

– Достигнућа социјализма! – скромно објасни зелени. – Код нас су сви равноправни и свим срцем раде за опште добро. Другови, у социјализму је све могуће. Само ако пожелимо, и реке ћемо окренути узводно, и у пустињи ћемо гајити храну! Јер сви имамо исти циљ!

– Екстра... – Буткин ово високо оцени.

– Да-а... – и Шапа одаде признање достигнућима социјализма.

– То кô што ми овде сви ђутуре садимо кромпир за продају – закључи Варихан. – И ми имамо исти циљ.

– Само тако! – ободри их зелени. – Од малог се креће. А после ћете већ доћи дотле да вам буде заједничко оруђе, поља, стока, радионице, фабрике... да узмете од богатих, поделите сиромашнима...

Тројица сељака су се подозриво згледала.

– Ех, колико вас тек дивних остварења чека! Лепо вам завидим! – узвикну зелени. – А ми ћемо да средимо Императора и живећемо кô богови!

– И што вам смета Император? – тактично упита Варихан.

– Па већ сам вам рекао – народи Империје нису слободни. Тамо се не ради за опште добро, већ за паре. А то није правилно.

– Код нас пара нема. Потрошиле се давно. А и ког ће нам ђавола, и без њих се сналазимо! – каза Буткин.

– Па то и јесте први корак ка социјализму! – одаде им признање зелени. – Само тако, и све ће бити одлично! А ми сад одосмо да узмемо капсулу од шпијуна... Другови, ово ће бити историјски дан!

Коначно ћемо моћи да заборавимо на хладни рат. Направимо ли сто оваквих капсула, наша звездана флота ће постати непобедива. Потући ћемо до ногу Императорову војску! И несрећним поданицима ћемо донети слободу, равноправност, подаримо им радост бесплатног рада! Схватате какву је вредност украо овај педер! А ви га штитите...

– И шта ’оћеш од нас? – суво упита Буткин.

– Само не сметајте. Ухапсићемо шпијуна и одосомо. Више нас никада нећете видети. Добро, можда за једно петсто година, кад порастете до социјализма. Тада ћемо вам помоћи да га градите.

– Значи, заједничка стока... – отегну Буткин. – Кажеш, узмеш од богатих и раздаш сиромашнима...

– Социјализам је победа правичности – надахнуто рече зелени. – Код нас се све дели на све. Нико не може да има више од другог. Постоји потпуна равноправност. Сви добијају исте плате и нико није гладан. Зар то није одлично?

– Како да не! – потврди Буткин. – Него, је л’ сам ја то добро с’ватио да код вас пола села цевчи ракију, а пола рмба за све? Слушај, друже, имали смо ми такав социјализам! Фала лепо!

Зелени је запрепашћено затрептао. Очигледно није очекивао овакав одговор.

– Ајде, мајоре, пређи на ствар. Шта нудиш да се не мешамо? Зелени се као човек почешкао по потиљку.

– Па, другови, како да вам кажем... – рече после краћег размишљања. – Радо бих вам нешто тутнуо, али са мном су овде још два мајора КГБ – они то не би разумели. Поддржавамо само светове у којима је победио социјализам, а код вас је малтене првобитна заједница. Него, ево како ћемо... Овде сте ви најјачи, најхрабрији и непобедиви, зар не? Дакле, оснивајте брже-боље социјалистичку партију, она ће освојити планету и прогласиће власт радника и сељака...

– Чек-чек – прекину га Буткин. – Откад нема пара, овде је и тако све го радник и сељак. Добро, постоје још и трговци, возе робу тамо-амо, мајстори, наравски, они знају знање, неко има малу производњу свећа, неко млин, ил’ пекару...

– Само држава може да тргује – стрпљиво објасни зелени. – Све мора да буде државно: и мале фабрике, и млинови, и пекаре. Држава је та која прави план колико чега треба да се производи, гаји, колико и коме да се продаје.

– А-а, план... држава... Значи, мени ће они из града да одређују кол’ко ћу да сејем и орем?

– Па шта си ти мислио? Зашто би се успостављала власт радника и сељака ако не да се створи радничко-сељачка држава?! И

уведе планска привреда! Ништа нема без плана. О бре, ала сте ви овде затуцан народ...

– Знаш шта, мајоре КГБ... – лагано започе Буткин. – Бриши одакле си дошô, док си још читав! Сви, бре, сиктер!

– Не могу без шпијуна – одсече зелени.

– Можеш, можеш! И ти и твој љубљени шпијун! Све ви можете! Нарочито – да се торњате одавде. У три лепе!

И само што је кренуо ка зеленом, небо је забрујало, затутњало, загрмело и, заковитлавши земљу с кромпиром, на други крај поља се стровалио још један тањир.

Препредени Варихан је и дотад лежао, а Шапа и Буткин нападаше, спасавајући се од кромпира који је зафијукао на све стране.

Нови тањир је био значајно већи од претходних, пола црне, пола беле боје и с куполом у облику печурке.

Одатле је неочекивано севнуо црвени сноп светла и праснуо испред топа. Вжж-бум! Поново су полетели земља и кромпир.

Шапу и Варихана није требало наговарати, добауљали су до топа и брзо окренули „четрдесет петицу” према непријатељу. Буткин је протегаво руку и, не гледајући, повукао окидач. Кад је рокнуло! Нема, то је права реч! Одјекнуло је као да је неко свом снагом звизнуо чекићем по шерпи! Банг! Варихан је потрчао до сандука, а тамо – зелени мајор КГБ усправио гранату, подупире је кржљавим раменом и спретно брише неком ритом коју је ту нашао.

Буткин је гледао кроз цев и викао Шапи куд да нишани.

Опет је севнуло из црно-белог тањира, али овог пута сноп је прелетео преко топа. Погодио је нахерен амбар на крају поља и докрајчио га.

– Ови се, бре, изгледа штелују! Стока! Дај гранату, Варихане! Пали!

Ба-ам! Трас! И да ли су имали среће, или на овом растојању нису могли да је немају, друга граната је потрефила у печурку црно-белог тањира. Тако је зазвечао да су их и заглушене уши заболеле. А онда је све утихнуло.

Нису стигли да ставе нову гранату, кад су се отворила мала врата на трупу летилице. Одатле су искочила двојица и закрештала на непознатом језику.

– Ви нисте нормални! Баш сте претерали!!! Скроз!!!

– Ви нисте нормални! – викну Буткин.

– Па они и јесу психопате – додаде зелени мајор. – Шта би ти хтео, то су либерали.

– Пст! – нареди Буткин. – Овамо вас двојица, иначе пуцам!

– Ево идемо, идемо! Само не пуцај!

Две фигуре скакућући дођоше до топа.

– А ко су то либерали? – запита Варихан мајора.
– Психопате – објасни овај.
– Схватили смо то и без тебе – рече Буткин устајући из закло-
на. Подиже пушку, за сваки случај, отресе је од земље и спреми
„на готовс”.

Иако су ови ванземаљци личили помало на зеленог мајора,
изгледали су чудно да чудније не може бити. Обојица су била у
црно-белим скафандерима, само што је један имао снежнобелу
њушку напола обојену у црно, а други – црну као угаљ, али с бе-
лом флеком преко пола физиономије.

– А-а-а, комуњаро, и ти си овде! – обрати се црни мајору. –
Само да се споразумемо с овима, па ћемо ти показати пријатељство
народа. Да све прашти.

– М’рш, бре, будало – достојанствено одврати мајор. – Јуче
си изашао из опанака, а већ си пун фазона и фора...

Црни крену песницама на мајора, али Шапа га је зграбио за
оковратник и једним покретом вратио на место.

Мајор се поносно испрсио.

Истовремено, бели је дрско кидисао одоздо на Буткина, као
да је грмаљ.

– Сломио си нам сочиво! Онеспособио ласер! Поднећемо про-
тив тебе тужбу Галактичком трибуналу за одштету имовине! Знаш
ти какви су наши адвокати?! Осудиће целу твоју кишљиву планету!

И мада је у руци држао пушку, Буткин је несвесно устукнуо.
У разговор се тада укључио Шапа, и без много премишљања,
звизнуо белог у чело. Одатле поче да отпада боја, а бели јаукну и
седе. Онда се Шапа окренуо ка црном.

– Добро, добро! Све сам схватио! – рече црни. – Нема про-
блема, буразеру.

– Кога, бре, ти, мамлазе неруски, зовеш буразеру? – дижући
песницу, затражи Шапа објашњење.

– Не-не-не! – рафално испали црни и седе и он за сваки случај.

Варихан је најпре погледао у окупљене око топа, затим у та-
њир у којем се мудро скривао Грок и закључио:

– Ово, бре, интернационала кò у граду! Лемај ког те воља! И,
браћо, кога ћемо првог?

– Није фер, ви сте јачи! – процеди бели држећи се обема ру-
кама за главу.

– Нисмо ми, ви сте – гле какву технику имате. Ал’ ми нисмо
шоње. А ко није шоња, тај је страх и трепет! И лема!

– Стани, Варихане – замоли га Буткин. – Дај да их прво саслу-
шамо. Ништа ми није јасно. Донеси боље још један сандук, а мајор
нек се позабави гранатама, кад му се то већ толико свиђа. Мајоре,

у име сељачког радног колектива, одајем ти признање за помоћ у боју.

Мајор је заузео позу „мирно”, лупнуо потпетицама, а очи су му заврлудале – смишљао је како да свој подвиг претвори у завршну победу социјализма.

– Добро, чуда, ко сте сад па ви? – упита Буткин новопристигле.

– Либерали! – одговорише у хору. – Носимо заставу слободе по Васиони! Живела слобода – економска, политичка, слобода да верујеш у било шта, говориш шта било и будеш ко хоћеш! Ура!

Изненађен, Буткин опусту пушку и узнемирено погледа у Шапу.

– Кô код нас у селу – потврди овај. – Оригинал.

– Па, здраво-живо, браћо по разуму... – Буткин их млако поздрави. – И ми овде смо сви за слободу...

– Супер! – кликнуо је од радости бели, држећи се и даље за главу. – Значи, лако ћемо наћи заједнички језик! Слободни грађани разумеју једни друге!

– Аха, тако би требало да буде... Ал' ви ласером по нама и пре него што се упознасмо! То баш и није било лепо од вас! Шта сте ви, војна лица?

– Ми смо трговински представници Слободне Републике – одговори бели. – Кажите цену, гледаћемо да се договоримо.

– Ко би рекô... – запањи се Варихин прилазећи са сандуком на рамену. – А заупцали само што су слетели... Код нас, бре, за то прво дају по њоњи, а онда одузимају робу.

– Па нисмо знали да имате тако моћно оружје – објасни бели. – Увек трговинске контакте почињемо паљбом. То је добро за бизнис. Извините, испала је грешка.

– А о којој цени причаш? – заинтересова се Буткин.

– О цени за подршку. Императорски шпијун је украо од социјалиста једну ствар која нас интересује. Помозите нам да дођемо до ње и нећете зажалити.

– Боље нама помозите! – узвикну мајор. – А ми ћемо онда вама да успоставите социјализам у најкраћем могућем року! Лично ћу се изборити за то да већ кроз годину дана овде буде десант агитатора-пропагатора и партијских инструктора! Учинићемо вас срећним! Другови, обећавам да ћете вас тројица постати секретари општинских комитета! Знате како је то добро! Замисли, товаришчу Буткине – цела општина твоја! И сви те слушају! Наредиш кад да се оре – и сви ору, наредиш кад да се сеје – и сви сеју. А ко је против, само га исцинкариш КГБ-у и...

– Откад смо, бре, ти и ја товаришчи?! Нисам ја с тобом овце чувао! – мрачно је брекнуо Буткин. – Код нас и тако сви знају кад

треба се оре. Еј, вас двојица! Шта ће вама та капсула? Ко ме планирате да је препродате?

– О-о! Па ти знаш за енергетску капсулу! – обрадова се бели. – Нама је потребна. Да дамо слободу свим насељеним планетама. И свргнемо злогласне тоталитарне режиме! Сва бића ће постати равноправна и одговараће једино пред законом. Неће бити никаквих империја, никаквих социјалистичких блокова! Само свемирска либерална република! Донећемо културу слободног света у све углове Васионе. И код вас!

– А култура вам је да фарбате њушке? – умеша се Варихан.

– Наша раса се састоји од белих и цр... добро, од разнобојних – исправи се бели. – Фарбамо лица да се они друге боје не би увредили. Тако искључујемо мржњу, завист, стапамо се у један друштвени организам. У супротном, беле би било срамота што нису црни, и обрнуто! А код нас влада општа равноправност!

– И код ових сви равноправни! Све сами равноправни унаоколо. Ово, бре, ко нека редња... – промрмља Шапа.

– Чек, чек – Буткин чучну испред белог и погледа га право у очи. – ’Оћеш да кажеш да ја треба да се стидим што сам плав? – чупну се за умршену косу. – А Варихан што је црнокос? Па шта тек онда да раде Азербејџанци с пијаце...

– Е, они стварно треба да се покрију ушима – деру народ! – добаци Варихан.

– Твоја слобода се завршава тамо где почиње туђа – стрпљиво објасни бели. – И она не сме да се ограничава. То је противзаконито. А да би сви били подједнако слободни, расе и културе морају да се стопе у једно. И потпуно прожму!

– Другим речима – да се опростим од пића, пређем на наргиле и заиграм лезгинку?

– Ха-ха-ха!!! – Шапа се одавно једва обуздавао и пуче у смех.

– ... и да се ожениш Карином, оном што продаје рибу – додаде Варихан. – Да ти буде друга жена – култура нам то дозвољава. У-у, кол’ко култура код нас!

– Богме, није она за одбацивање – изјави Буткин.

– Какви! Само, ти си, Васја, сувише Рус за многоженство! А мени је деда Татарин, ја у крви...

– Ама, људи, ког нађосте да слушате! – умеша се Шапа преклињућим гласом. – Треба, бре, свима да им дамо по лабрњи и да се губе одавде. Еј, куд’ си пош’о? Још те нисам пустио!

– М’рш, бре, у дупе – промрмља црни преко рамена, упутивши се браздом према свом тањиру. – Тачно сам знао да сте расисти!

Бели устаде и држећи се једном руком за главу, пружи другу Буткину.

– Глупо је свађати се! – кликну. – Одбацимо условности и оставимо идејне несугласице! У име идеала либерализма, спреман сам с ким било да послујем. Бизнис је бизнис. Господо, товаришчи, бићу искрен, ја сам, такође, расист! Не варим црне! А тек да знате какви су они расисти! Мало је таквих на свету! Ал’ ко их шиша! Него, друже мајоре и ви, господо сељаци, реците своју цену, па да извучемо шпијуна из његовог тањира. Докопајте се капсуле и нећете се покајати! Урадићу тако да пливате у лови. Свако од вас ће моћи да купи себи планету и тамо оствари – воља му социјализам, воља канибализам!

Згранути Буткин је зурио у белог. Поред њега су стајали збланути Варихан и Шапа.

На Гроковом тањиру је шкљоцнуо поклопац и извирила је плава њушка.

– Не слушајте га! Намагарчиће вас! – викну Грок. – Он је трговац! Школован је да прода рог за свећу!

– Завежи, императорски педеру! – у хору се раздраше бели и мајор.

Грок се брже-боље сакрио.

– Друже мајоре, ви ме разумете, јелда? – упита бели зеленог, уносећи му се у лице. – Зар вам није дојадило да живите у немаштину и међу сиротињом?

– У нашој летилицы су још два мајора КГБ – одговори овај неодлучно. – Њима се ово нимало неће допасти.

– О, не брините! Мој предлог је такав да ћете сва тројица бити задовољни... А ви, господо сељаци, да ли сте ме разумели? – саосећајно упита бели.

Пред Буткиновим очима су искакале сличице све једна замамнија од друге. Оно о чему је могао само да машта претворило се у шарену реку искушења.

Ипак, такво понашање је било чудно, непримерено месту и времену – сад је требало мислити скроз о другим стварима. И Буткин се стресао, терајући од себе саблазан. Шапа и Варихан су такође замлатарали главама.

– Знаш, Васја, предомислио сам се... – мрачно се огласи Варихан. – Не треба нам плави. Нек иде кући. Остављамо белог. С њим ћемо на пијаци да добијемо све будзашто.

Бели препадно устукну.

– Ку-уда? – лењо развуче Шапа, повлачећи рукаве.

– Сви чибе одавде – тихо рече Буткин. – Док сте још живи.

Настављајући да иде натрашке, бели је раширио руке.

– Не замерајте, бизнис је бизнис, трудимо се колико можемо – рече. – Мој предлог остаје. Зовите на унутаргалактички 8-800-НО-ПРОБЛЕМС. Први минут је бесплатан.

И тад је Шапи прекипело. Заурлао је нешто и јурнуо на белог. Овај је покушао да умакне, али био је катапултиран снажним шумом у задњицу.

– Одлично! – огласи се неко поред Буткина. – Сад, другови, можемо мирно о свему да продискутујемо. Дакле, размислио сам, можда стварно нисте спремни за социјализам. Нисте – нисте, ништа страшно. Можемо зато да вам обезбедимо испоруку оружја...

– Је л' теби, бре, речено да летиш?! – бесно упита Буткин, окрећући се ка мајору. – Лети, вашко!!!

Хтеде и мајор да збрише, али Буткин је био бржи – шчепао га је за оковратник и зафрљачио преко поља. Зелени је летео смешно раскречивши руке и ноге, звизнуо је на бразду и на све четири потрчао према свом тањиру.

– Ово је, бре, наша земља! – викну Буткин. – Овде смо ми главне барабе! И нико није опаснији од нас! Овде ми утерујемо страх у кости! И ако кажемо: лети – сви хватате тутањ! Дајем минут, онда отварам паљбу!

– Остаће ако им нагрдимо тањире – тихо рече Варихан.

– Ма одлетеће – умири га Буткин. – Ал' морају прво да добију по тамбури.

Чучнуо је, ставио руку на затварач и нежно помиловао топ.

Зачули су иза себе звеку. Гроков тањир се грозничаво затресао покушавајући да се ишчупа из поља с кромпиром.

– Бистар овај императорски педер – похвали га Буткин.

Испред се бели верао по свом тањиру. Изнутра су га вукли за оковратник, а он је крештао да ће све тужити Галактичком трибуналу, и туђе и своје. Коначно је упао у летилицу и врата су се залупила.

– За Отаџбину! Нишани у либералну жгадију! Палиии! – командова Буткин сам себи и потеже обарач.

Топ је опалио и поново их заглушио. Тањир либерала, који само што се одлепио од земље, одјекнуо је као звоно. Ударац је био бочни, летилица се завртела у месту, онда поскочила, винула се као чигра у небо и нестала с хоризонта.

– Варихане, гранату! – раздра се Буткин, једва је самог себе чуо. – Шапо! Окрећи!

Мајор КГБ је четвороношке грабио степеницама. Лупнуо је поклопац и тањир је благо завибрирао, спремајући се да узлети.

– За Отаџбину! По социјалистичкој жгадији – палиии!

Мала али моћна граната млатнула је по кагебеовској летилицы као маљем. Тањир је заварничео, прелетео на друго место и, тресући се, појурио у бескрај. Смешно поскакујући, чупао је жбунове, дотакавши воду, одскочио као лопта, и опоравивши се коначно од ударца, дигао се увис и ишчезнуо.

Али Гроков тањир се и даље трзао, никако није могао да се искобеља. Буткин је поново нациљао испод куполе.

– За Отаџбину! По императорској жгадији – палиии!

Бам! Опет су полетеле варнице, распрштала се струготина. Ни овај тањир није пробила граната, али Буткинов гвоздени маљ га је спреда одигао и ишчупао из земље. Забезекнути сељаци гледали су како нахерени Гроков тањир брише пољем, полако се одлепљује од површине и, накривљен, узлеће. И, такође, нестаје.

Шапа је сео на топовско постолје, прочачкао прстом уво и запалио цигарету. Буткин је и даље стајао и гледао у небо. Варихан је извукао из гуња начету флашу запушену крпом.

Буткин се окренуо ка својима.

– Е, сад је, браћо, прави час.

Редом су потегли и оњушили Вариханов рукав, синоћ је поправљао дизел и умазао се солидолом.

И развезли су причу, грлато, још увек им је звонило у ушима. Упадали су један другом у реч: „А јеси видџ, а јеси снимео, а како смо ми њега, а како је он...”

Онда су заћутали и замислили се.

– Је ли, што си и империјалисте назвџ жгадијом? – упита Варихан Буткина. – Њима бар стока није заједничка. И не стиде се својих брњица.

– Па, како да ти објасним... Док смо оно мајсторисали, питџ сам Грока како настају империје и он ми све фино нацртџ: праве их мало-помало, од освојених народа, ил’ им се сам придружиш, ил’ те они притерају, и још ти појасне да је то за твоје добро. Оно, можда и јесте, само... имали смо и ми империју, накусали смо се и те чорбе.

– Аха – сагласи се Шапа.

– Море, добро да смо им свима видели леђа – рече Варихан запушавајући флашу крпом. – Избирикаћемо се некако и сами. Једино ми жао што не одџ ја да поправим тањир. Ја би’ тамо...

– Шта би ти тамо? – намршти се Буткин.

– Знаш ваљда.

Буткин завуче руку у џеп и извуче нешто у песници.

– Ти не маздишеш од својих, јелда? Е, па ни ја!

И отворио је шаку. Шапа и Варихан се чукнуше челима изнад његовог длана. На њему је лежала провидна капсула у којој је сијало

мало топло сунце и из ње су вирила два контакта у финим белим навлакама.

Буткин је сачекао пар секунди, онда је вратио улов у цеп.

– Како? – Варихан само то стиже да упита.

– Шацнџ сам по тањиру и с’ватио где је скембао оно главно. У ђубрету. И кад сам бацџ старе делове, процарџ сам по канти, да не види Грок. Чега, браћо, тамо није било! Ал’ шчепих ову стварчицу, била мала... Ма ови, бре, немају искуства. Укратко, нису Рује. Овај Грок сигурно никад од жене није крио ракију!

Шапа га је својом тешком шапом потапшао по рамену. Буткин се осмехнуо и рекао:

– Е, па, да кренемо, браћо. Да полако градимо нормалан слободан живот.

Довезли су мотокултиватор до топа, потрпали све у приколицу, прикачили топ и лагано пошли дуж бразде, потежући успут из флаше и њушећи Вариханов рукав.

Само што су ишчезли с видика, на поље с кромпиром веома тихо и пажљиво атерирао је још један тањир. Из њега је поиспадала гомила малих хуманоида, сви одреда жути.

И почела нељудском брзином да вади кромпир.

Превела с руског
Милена Мићуновић

МОНИКА КОМПАЊИКОВА

КАДА МИ ЈЕ БИЛО СЕДАМ ГОДИНА*

КАДА МИ ЈЕ БИЛО СЕДАМ ГОДИНА сахранили смо са другарима врапца.

Нашли смо га испод балкона на насељу. Розе замотуљак са неколико мокрих пераца и огромним плавим капцима. Тешко је поверовати да ће нешто овакво једном да полети и да ћемо уживати гледајући га како кљуца мрвице испред супермаркета. Изабрали смо му лепо мирно место, ископали рупу дубоку три прста. Од две оловке и камена смо сачинили минијатурну надгробну плочу, камен и крст, онако како се то ради када се сахрањује човек. Приредили смо му праву сахрану, обукли смо тамне комплет тренерке, донели цвеће, танке свеће за тарту и избрбљали Ањеличку, мој стражничку. Они, који нису познавали молитву, понављали су само последње слокове, али свако од нас је тада осетио задах смрти и постао свестан њене неповратности. Следеће недеље смо нашли неку другу занимацију и на врапца смо заборавили.

Неколико година касније стајала сам над мртвим мачком испред капије моје баште. Била сам тамо сама. Без другара, у којима би се огледала моја сопствена несигурност, без вере у ањеле чуваре, без искрене туге за мачетом које никад није хтело да се помази.

Мачка сам са довољне удаљености детаљно прегледала и дотакнула прстом. Био је малчице ружнији од било ког другог уснулог мачка. Ништа посебно нисам осећала, ни сажаљење, ни тугу. То није био мој пријатељ, био је то само лакомција који се појавио чим бих извукла неко јело, и који за јело никад није захвалио. Трудила сам се да не гледам у њега, али ми то није успевало.

* Одломак из романа *Пејши брод*.

Вратила сам се у башту, узела метлу која је стајала иза врата баштенске кућице и почела чистити собу, како бих мислила на нешто друго. Са гомилицом смећа на старим новинама мучила сам се све до капије, морала сам још једном бацити поглед на црну тачку на путу. Затим сам истресла деке и јастуке, учинило ми се да ме неко иза живе оgrade дозива, бацила сам јастуке на траву и истрчала пред капију, где нико није стајао, опет само та тачка, црна рупа која увлачи знатижељне девојчице. На крају сам узела лопату и из трећег или четвртог покушаја сам успела да га састружем са земље. Неколико тренутака сам са тешком лопатом ходала испред капије размишљајући да ли да га пребацим преко оgrade код комшије, али ипак сам одлучила да се достојно опростим са њим.

Сахрана врапца је била наш тајни ритуал, наш заједнички страх је потврдио наше пријатељство. Свако је за врапца учинио понешто, без речи и без уобичајних свађа, без гунђања и псовки, у веровању да је, задатак који нам је пао право с неба, заиста јако важан.

Закопати маче је био посао, као и сваки други, прљав и тежак. Лопата је била поприлично тешка за мене. Обилазећи кућицу, јабуке и леје сам се толико уморила, да сам нехотице изврнула телце и видела његову другу, мање очувану страну. Нисам могла да одлучим, где ћу га сахранити па сам са гомиле шљунка расуте иза кућице узела лепо бели камен, направила чврст раскорак и бацила камен иза себе. Тамо где је камен пао ископала сам рупу дечијом лопатицом. Затим сам мачка опет натоварила на велику лопату, спустила га у рупу пажљиво као када стављаш колач у калуп за печење. Лопату сам пажљиво обрисала травом и вратила у шупу. Рупу сам закопала, поравнала и одгоре посадила свежањ траве. Мало сам га изгазила да не вири, али ионако је изгледало смешно. На крају сам уништenu биљку ишчупала, пребацила је преко оgrade у комшијину башту и ослонила се на природно распрострањивање корова.

Маче никада нико није тражио, чак ни тај што га је прегазио мотором, ни комшије, које су тада ретко долазиле у своје баште изнад града, осим када је нешто сазрело. Ни мени није недостајало, чак ни ово маче, јер у околини их је лутало неколико, а када је једно од њих нестало, након два дана се појавило следеће. Знала сам да ће се пре или касније неко довући и умиљавати, прести и мотати се око ногу. Довољно је да испред врата кућице оставим неопрану чинију, кост или парче кифле. Мачићи су као винске мушице, које се створе у моменту када на дно чаше кане вино. Појавиће се, стрпљиво ће гребати на врата и мијаукати а када добију јело, само ће шмугнути. Наћи ће рупу у огради, провући се

испод капије или ће са подигнутим репом достојанствено одшетати и одбити још једно дете које се сажалило и поделило своју ужину.

На изласку сам пажљиво закључала катанац на вратима кућице и баштенску капију. Обукла сам дукс, из џепова истресла мрвице и кренула низбрдо по траговима точкова. Киша је трагове продубила а вода испрала камење и песак из њих. Застала сам само накратко на месту где је прошао мотоцикл. Досада и глад су ме савладали а у глави ми је стално досађивао тај мачак.

ЛУЦИЈА ЈЕ БИЛА КОД КУЋЕ, већ издалека сам видела да у кухињи сија светло. Потрчала сам осећајући срећу и олакшање, последњих сто метара сам прескакала великим скоковима – три коњска Крвава џепаница устајеее, тако смо се некада играли на дворишту. Четири мишја, Крвава џепаница се умива.

Степениште је било мрачно, само дугачак ред звона и плочице са именима сијале су поред врата и скраћивале мој пут до куће. Врата нису била скроз затворена јер опет је некога, ко је изашао да запали, мрзело да понесе кључеве. Како се врата не би сама залупила требало их је затварати веома пажљиво и при томе придржавати ногом док језичак браве не дотакне довратак, или пак ставити у браву пресавијени рекламни летак. Луција је остављала улазна врата одшкринута када је некога чекала и када јој је било мрско силазити са трећег спрата. Увек се при том успореном затварању некако чудно грчила, главу је увлачила међу рамена као ћурка а коса јој је падала на чело. Кроз косу се назирало само једно будно око, будно на непријатељској територији заједничког ходника. Одшкринута врата нашег стана је са унутрашње стране причврстила патиком, како их промаја не би залупила, а њени другари су затим улазили у стан без куцања и кад год им се прохтело. Често се нису изували и понашали су се као у јавној чекаоници, коју ће у зору нека спремачица почистити и истрести опушке из пепеларе. На чекаоници се врата не закључавају, не изува се, пљује се по поду а жваке се лепе на наслоне столица. Долази се са оклевањем, са ишчекивањем а одлази брзо, ужурбано, без поздрава. Баш као код нас.

Ја сам морала увек да се изујем, чак и када сам ишла само на други крај ходника по капут, у супротном бих добила по глави. Сви остали су били изузеци. Луција их због блатњавих ципела никада није грдила, само је пиљила у њих а можда се и стидела, што не зна у сопственој кући да заведе ред и одреди правила. Можда јој је било свеједно и једино на кога је подигла руку и глас сам била ја, јер ја сам била њена, део ње саме, на мене је смела.

Луција се слично понашала и према баки Ирени. Чак и тада, када је Ирена лежала готово непокретна у кревету и требало јој је мењати пелене и миксати храну. Допустила је мајци да јој диригује и да је поучава, иако је било евидентно да није у праву и да од ње тражи бесмислице, испуњавала је све, само да одржи мир и избегне сукоб. Немарно, равнодушно и са презривим ругањем, али је испуњавала. Ко није познавао односе у нашој породици могао је послушност сматрати знаком љубави, услугом старој болесној мајци. Услуга која би требала да буде спонтана, али није била, јер однос између Луције и Ирене је био чисто пословни. Луцијин однос према нама обема је био послован а не породични. Нема привржености, усклађености, разумевања. Никакав знак интимности, блискости.

Знала је бити љубазна према мени, све док сам се понашала како је она сматрала да треба и нисам јој правила проблеме. Ако не будеш добра, не говори да си моја, говорила је често. Ради шта хоћеш. Ради шта хоћеш, Јарка! Али са својим проблемима не долази код мене, разумеш?

Ирена је једном приликом рекла Луцији: Мењаћеш ми постељину а ја ћу ти дозволити да станујеш у мом стану. У супротном би морала на њега још причекати. И не покушавај да ме слажеш, ја сам још увек при здравој памети.

Породица која функционише строго пословно. Ништа добро из тога не произилази.

Сваки Луцијин поглед сам одрадила. Не прави проблеме, иначе те нећу волети, рекла је. А ја сам се исувише трудила да не правим проблеме код куће. Трудила сам се да све функционише како је она замишљала, читала сам прохтеве са усана, како би их могла испунити пре него ли их изговори. Али њени прохтеви су били толико неумерени да их нисам могла ни схватити, ни испунити. Знала сам обавити куповину, опрати, раширити веш, довући гајбу са празним флашама до Једноте. Уз то сам из школе доносила петице и на молбу сам издржала у својој соби два дана и пишкила у шерпу. Остала деца су се за то време играла својих игара са тобоже метлицом, тобоже лонцем, тобоже сапуном, тобоже новцем. Ми смо тај период, тобоже, прескочили.

Ако су врата била затворена, њени другари су непрестано звонили и звонили, притискали редом сва звонца. Када им је неко од комшија псујући отворио и они су дошли до врата стана, опет су нестрпљиво лупали. Користили су наше купатило, пешкире, чак и моје мале, окачене ниже, на специјалној кукици, на подигнутом

репићу пластичног псића. Долазили су у моју собу, пијани и немоћни ваљали су се по мом кревету, често нисам имала где да спавам. За њима је у соби остајао само смрад, блатњав чаршав, ту и тамо упаљач или ситни новчићи који су им испали из џепа.

ЛУЦИЈИН ОМИЉЕНИ ГОСПОДИН, којег је звала Инжењер и који јој је с времена на време набацио посао, легао је у моју постељу и кад сам ја била тамо. Долазио је ноћу или у зору, увек када је код нас било неко славље и пуно људи, када се лако могло изгубити из Луцијиног погледа. Пажљиво је затворио врата за собом, изуо се, ципеле је шутнуо под кревет, скинуо је мајицу и панталоне, једну руку ми је ставио преко уста у другу између ногу. Дисао је гласно и брзо као преморен пас, а његов дах, то су биле цигарете и нека стара крпа заборављена у ћошку. Ја сам још јаче затворила капке и отворила уста како би моја душа побегла.

Замишљала сам да сам испод воде и да пливам. Пливам и све што осећам, додире, пљувачку, дах, све то проузрокује вода, водена трава и животиње. Ни писнула нисам, нисам се померила, никада ништа нисам урадила, само сам мирно опустила своје тело. Када је завршио и затворио за собом врата, изашла сам из воде и вратила се натраг, пресвукла сам се, променила сам постељину и наставила да спавам.

До јутра сам га толико избацила из главе, да сам могла седети са њим и са Луцијом у кухињи за столом и доручковати. Када сам га срела на насељу, правила сам се да га се не сећам и не познајем. Често се нисам сећала ничег конкретног, ничег страшног ни болног, што не би могло да се заобиђе, осим некаквог нејасног осећаја прљавштине и стида. Као када ми је једна госпођа у аутобусу рекла да смрдим и да то не пристаје једној девојчици. Али таквој девојчици не пристаје ни велики знојав мушкарац.

Нисам хтела ићи код Луције, нисам хтела да је смарам тиме, да у мом кревету лежи некакав господин који ми се не допада, док њу масира неки други у соби поред. Није веровала да ја, тако мала, имам некакве проблеме. Твоји проблеми, Јарка, нису проблеми. То су само такве зајебанције, рекла је. Зајебанције – срања.

Њени другари су заправо били једна чета дечака из поправног дома, све сами груби покрети и речи, ожиљци на подлактицама и лабилне душе које су се знале расплакати над тањиром кнедли са шљивама, јер су се најлепше успомене из детињства везивале управо за њих, а већ следећег тренутка су знали зафикарити празан тањир о зид или демонстративно исећи ручни зглоб. А Луција је све то упијала и упијала, као сунђер. Од свакога је узела понешто – мало је слушала џез, па мало филмску музику. Понекад је

палила миришљаве штапиће, а понекад је померала намештај према фенг шуи правилима. Затим је почела да пуши у кухињи и у вц-у а пикавце је бацала у вц-шољу, прљаве ципеле је стављала у корпу за веш, прљав веш у орман. Научила је да залива жестину вином и да меша пиће са лековима, научила је, у случају нужде, гурнути прст у грло. Понекад је сатима лежала као крпа, знојава, влажна и понекад прљава јер није имала снаге доћи до купатила и умити се.

Замишљала сам некаквог црва или пантљичару, која путује њеним венама до срца и тамо прави гнездо, исисава њену снагу и емоције. Замишљала сам пантљичару у њеном телу јер другачије нисам знала да објасним њену апатију, била је додуше веома млада, млађа од мама свих мојих другара. Када је била први и последњи пут на мом родитељском, учитељица није хтела да јој каже ништа о мени јер није веровала да је она моја мајка. Ја је тако нисам ословљавала а учитељицу је то још више збуњивало, никада се са нечим таквим није срела. Мама се у школи више није појавила, информисала се телефоном. Ја сам била првак, а она није имала још ни двадесет пет. Изгледала је као моја сестра.

ЛУЦИЈА ЈЕ ИМАЛА ШЕСНАЕСТ када сам се родила. Сасвим је разумљиво да није била задовољна, ни срећна, постати мајка у том добу могло је за њу значити само једно – остарити, забетонирати се у кући, стану, добити на килажи, престати се бринуту о себи, изгубити пријатеље, изгубити љубавнике, изгубити вољу за животом, слободно време, сан, слободу. Бранила се зубима и ноктима. Када је излазила, облачила се као моје вршњакиње, у кратке сукње, розе и љубичасте, у мајице са натписом од латекса. Понекад се увукла у уске фармерице и велике мушке патике, на главу је навукла капуљачу или качкет. На рукама су јој звечале наруквице, јефтине, изгуљени кругови, који су јој падали са зглоба. Ходала је тако са прстима у грчу, раширеним као грабуље за лишће како би задржала наруквице на ситним зглобовима. Могле смо међусобно мењати гардеробу, носити једне ципеле, ићи заједно у куповину – када бисмо имале исти укус и када би Луција то желела.

Не зови ме мама, понављала је, осећам се као стара крава. Зови ме Луција. А мени то име никако није хтело изаћи из грла, увек се негде заглавило. Али и то сам научила.

Али ти си моја мајка, помислила бих. Или не? Мама је увек иста, или није? Не морају сви знати. Стидиш ме се? Престани са глупостима! Уморна сам.

Уморна сам. Тачка на крају сваког разговора.

Али умор јој није пристајао. Била је тако млада! Сећам се каква је била тек након што је Ирена умрла а нас две више нисмо морале да се потуцамо по изнајмљеним становима, нити смо морале подносити Иренине испаде. Знала сам се прилично добро побринути за себе, доста времена сам проводила на секцијама и у боравку. Луција је имала релативно стабилан посао, што значи да је радила већ три месеца на једном месту, имала је и некакву релативно стабилну везу, што значи да је дотични господин хтео да поправи покварен водокотлић и да је на лавабоу стајала његова четкица за зубе. Луција је тада била затрескана и весела, чак је и кувала, спремала, ишла у куповину и радила све оно што маме код куће раде. И само када је била заиста нервозна – свађа са момком, плата која касни – стајала је поред прозора, цупкала ногом и дугачким ноктом на палцу лупкала о још дужи прстењак. Наследили смо стан, Ирена је била мртва, било је то право чудо за нас.

Превела са словачког
Едиџа Поволни Кмећко

МИЛАН ТАСИЋ

**(НАШ) ПАТРИЈАРХАЛАН МОРАЛ
И КОНФУЧИЈАНИЗАМ***Уз иривојейке Тамнине Зарије Р. Појовића, ијисца с Косова¹*

САЖЕТАК: Наш патријархалан морал на својевидан начин „прелама” морал конфучијанства, чему налазимо потврду у делу *Тамнине*, писца с Косова, Зарије Р. Поповића. Реч је о постулатима попут: поштовање предака, однос сина према оцу, жене према мужу и др., које доносе тзв. „пет стубова конфучијанизма”, а који налазе аналогоне у (неписаним) правилима нашег традиционалног морала. Најзад, средишњем појму, појму *ли*, овог кинеског учења, највише се приближава појам „бити човек” (*човечносѝ*) у нашој култури.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: конфучијанизам, патријархалан морал, поштовање, ритуал, *ли*, „бити човек”

Оно што је до највише мере обележило опстајање нашег човека (не само) током векова ропске потчињености, или суштински помогло очување саме припадности роду и вери, управо је то што означавамо као „патријархалан морал”. Имајући своје корене у речима „отац” (*pater*), или „отаџбина” (*patria*), односно „обичај” (*mos*) и сл., те појмове је кодификовало, додуше, римско законодавство, као што и с речима „патријархат” и „матријархат” налазимо

¹ Зарија Р. Поповић је рођен 5. II 1856. год. у Гњилану, а умро 25. VIII 1934. у Београду. Учио је богословију и био учитељ у родном граду и Врању, а потом службовао на разним местима у Београду. Написао је више од четрдесет приповедака, као и четири књиге прозе. Као писац, сликао је живот Срба Косовског поморавља под турском влашћу. Написао је и серију чланака под насловом: *О живојју и раду наших књижевника*, као и уџбеник *Хришћанска наука*.

да бележе они своја исходишта још код зачетака породице, као облика нарочитог, уређеног и „цивилизованог“ одношења у заједници људи (иза хорди, промискуитета и сл.), бивајући ваљано образложени овде у терминима једне еволуционистичке теорије, као што је Дарвинова. Тако се пробило до светла дана уверење и потврдило у времену да (чак и било које) догме, норме, правила... „иду у сусрет“ заједнице саме, него кад у једном беспоретку одсуствују као такви, чинећи, уз то, и складнијим (узајамна) живљења јединки у њој, али једнако и то да њих могу да домисле и буду њихови „носиоци“ они на чијој је страни највише искуства: очеви у породици, вође на челу племена... Тако се обликовао и патријархалан морал у српској традицији, да не престаје да „следи“ он њен ток од самих почетака до данас, одолевајући искушењима и ропства и слободе – иако није видљиво у времену када српско национално биће управо бележи свој почетак као такво.

На другој страни је конфучијанизам, везан за име „учитеља Кунга“² (Кунг Фу–цеа, или Конфучија), као историјски дате личности, да се и траг његове лозе може да следи до трећег миленијума пре нове ере, уназад и он ће се снагом свог интелекта, или начином живота, уздићи до обиља опсервација о свету и човеку, које ће задобити карактер саме традиције у васпитању не само кинеског човека, током векова до данас. Јер је, попут Сократовог *erosа*, сина бога Вишка (Пора) и богиње Оскудице (Пеније), описао био и Конфучије животни лук од изобиља до оскудице, пошто му је отац био гувернер, али је зарана остао сироче.³

Тако ће и Конфучије упознати крајности, у свему нужне, не би ли се сам приклонио извесном „средњем путу“, који ће бити по томе израз мудрости саме.⁴ А то је његов појам „чунг-јунга“, као „златне средине“, или „средишњег склада“, а тако је био насловљен и конфучијански текст⁵ који се званично учио напамет у основним школама у Кини. Он почиње са:

Оно што је богом дано називамо људском природом (*чун*).
Испуњење закона наше, људске природе јесте оно што називамо моралним законом (*џао*).
Неговање моралног закона јесте оно што називамо културом (*ли*),

² Рођен је 551, а умро 479. г. пре н. е. у Кини.

³ Родио се кад му је отац имао седамдесет, а мајка петнаест година.

⁴ Иначе, сажето казује он о свом животу:

„Кад ми је било петнаест година, већ сам био склон студију. Са тридесет сам година био устаљен, са четрдесет нисам имао више сумњи, са педесет сам упознао божански закон, са шездесет сам знао да разумијем што чујем, са седамдесет сам следио што ми срце жели, а да нисам прекршио правило“ (*Љун-ју* 2, 4)

⁵ Написао га је унук филозофов.

а завршава речима:

Када се наша истинска средишња бит (*чун-јун*) и склад (*хо*) остваре, свемир постаје космос и све ствари постижу свој пуни развитак и раст.⁶

Суштина учења је у томе да свемир сав прожима један универзалан склад, али да је он таван и неизрецив сам, док је морални поредак у свету људскости (тек) њихова потврда и израз. Човеково је онда, по Конфучију, да „нађе кључ за наше морално биће, који би нас сјединио са универзалним протоком”, као оно „највише што може постићи он”, уопште. А он је у слеђењу правог пута (*џао*), врлине (*џе*), узајамности (*шу*), љубави према ближњем (*јен*), и др., при чему је последња категорија, као средишња, кадра да омогући собом све остале, јер се описује и као *хуманоси* итд.

Тако се код Конфучија слугује у даљини идеја прототипа свеопштег моралног устројства, као израз вечитога и непроменљивог *џао*, иза свега што „очи могу да виде и уши да чују”, а што допире до нас попут „бујања моћних вода” које се слугује, но такво да „чак ни најмудрији ни најсветији не могу да живе према његовим крајњим дубинама”.⁷ Поредџи то са оном моћи која наводи све љуге у свим земљама да посте и теже чистоћи, или изводе обредне радње у свечаном руху и сл. Док налази да (иначе) феудална устројства тројице првих владара из митске прошлости Кине, као и четири оснивача династије Чу, доносе саме узоре власти и управљања. „Волим старину и настојим да је проучим”,⁸ каже он.

Јер:

Кад је велики *џао* прожимао све (то јест, у Златном Добу), свет је био заједничка држава (није припадао ниједној владајућој породици), владари су били бирани према својој мудрости и способности, и цветало је узајамно поверење и мир. Стога народ није само своје родитеље сматрао родитељима, нити само своју децу својом децом. Стар свет је могао да ужива у својој старости, млад свет је могао да користи и примењује своје способности, млађи су могли да се обрате старијима, а о беспомоћнима, удовицама, сирочади, богаљима и несрећницима водила се брига. Мушкарци су имали своје занимање, а жене су се старале о кући.⁹

⁶ *Средишњи склад*, с. 175–176. У: Конфуције, Лаоце, Чуангце: *Изабрани сјиси*, Просвета, Београд 2006.

⁷ *Морални закон је свуга*, с. 180. *Исјо*.

⁸ *Јун-ју* VII 19.

⁹ *Два џорейка људској грушјива*, с. 279. У: Конфуције, Лаоце, Чуангце: *Изабрани сјиси*.

Наиме, Конфучије је веровао да кинеске династије пролазе силазну линију свог извргнућа током времена, од *златној* доба, из првих векова од оснивања, када су се чланови заједнице бавили земљорадњом, следећи годишња доба и у складу са природом, па све до данас, а јер је дошло, управо, до заборав *џаоа* – што је условило неслогу и раздор међу људе. Стога је ваљало изнова промислити свеколико историјско знање, једнако и оно из поменутог златног доба, не би ли био обликован систем норми и правила, моралних по карактеру, а које означава он речју *ли*.

Тако приспева до пет појединачних дужности, које су задобиле карактер самих *императора* у области морала и понеле на себи ознаку „стубова конфуцијанизма”.

Они су:

1. однос (поштовања) млађег брата према старијем брату;
2. уважавање оца од стране сина;
3. однос муж–жена;
4. поштовање пријатеља и
5. обавезе које поданици имају према владару.

Човеково је и да се закупи моралним особинама: *мудрошћу*, *самилошћу* и *храброшћу*, које су му дате, али тек до ове или оне мере развијених у њему, при чему би напор да се устраје на путу сталног промишљања и (све новог и новог) сазнања било, такође, оно највише што се захтева од њега. Каже Конфучије сажето о последњем:

Љубав према знању сродна је мудрости. Пратити поступке са великом пажњом сродно је саосећању. Бити осетљив на срамоту блиско је храбрости.

Када човек разуме природу и корисност ове три моралне особине, схватиће како да среди своје поступке и карактер. Када човек схвати како да среди своје поступке и карактер, разумеће како да влада људима. Када човек схвати како да влада људима, схватиће како да управља народима и царствима.¹⁰

Или пак, о оном првом:

Очева дужност је љубазност, синовљева детиња оданост, брата племенитост, млађег брата понизност и поштовање, женина покорност, старијих благонаклоност, а млађих послушност, дужност је владара благонаклоност и министра оданост.¹¹

¹⁰ *Етика и политика*, с. 191. *Исио*.

¹¹ *Ли заснован на људској природи*, с. 287. *Исио*.

Односно:

Када су родитељи и деца пуни љубави, када су браћа међусобно пажљива и кад муж и жена живе у хармонији, то је здравље домаћег живота.¹²

Рецимо, најзад, да учењу Конфучија припада и визија *осӣвар-љиво̄и* друштвеног поретка, заснованог на култури *ли-ја*, који обухвата собом култивисане облике многоврских аспеката народног живота, обичаја, веровања и др. Њему припада *идеалан* облик живота, оличен у појму *шай'унја*, оног *злайно̄и доба*, или заједнице народа из првих векова најранијих династија итд.

Када ваља пак догледати модел моралног поретка коме се Срби (не само под отоманском влашћу нису престали да приклањају током векова и упоредити га у неколико са оним који „ослобађа” конфучијанство, ми налазимо да му суштински припадају ознаке: православља, као вероисповести, где средишњи моменат задобија породична *слава*, задруга као облика микроорганизације друштва, заснован на крвном сродству, једнако као и односа у породици, где је отац средишња фигура (*pater familias*), или носилац моралне одговорности. Реч је, дакле, о *шайријахалном моралу*, који конституише систем неписаних правила, која имају обавезујући карактер за јединку у друштву, а тичу се њеног односа и према себи самој, и према другима у заједници. По томе би патријархалан морал имао паралелу у појму *ли*, у конфучијанизму, јер сабира у себи суштинске моменте и религиозног, и моралног, и институционалног код нашег човека у средњем веку.

Потом, изразиту сличност са конфучијанизмом доноси и свест о „изгубљеном царству” (на Косову), што је током историје задобило карактер једнога мита, који код припадника овога народа није престао да „живи” све до данас. Реч је о српској средњовековној држави првог крунисаног владара Стефана Немање (1217 год.) и других и бици на Косову (1389. године), када ће Срби потпасти под вишевековну отоманску власт. Чињеница пораза која се „продужила” потом до снажне усмене традиције и обилног епског стваралаштва, а Конфучије је говорио (видели смо):

Ја преносим, а не стварам. Верујем у старину и волим је,¹³

Или пак:

¹² *Како неговати ли*, с. 229. *Исио*.

¹³ *Лун-ји* 7, 1.

Ох, мислио сам на Златно Доба и зажалио што се тада нисам родио и познавао мудре владаре и министре Три Династије. Ех, како бих волео да сам живео у то доба!¹⁴

имајући у виду три прва владара из најдаље прошлости Кине и четири оснивача династије Чу, која смо поменули.

У приповеци *Повраћајак*, овога писца, син Стефан, који је био „учио школу у Београду”, шаље породици фотографију која налази места међу највишим симболима једне традиционалне породичне иконографије:

Затим су слику метнули између славске иконе Светога Николе и слике *Лоза Немањина*, на којој је с једне стране стабла Свети Сава, а с друге на коњу Душан Силни.¹⁵

На граници између сна и јаве, слику о „повраћеном царству”, призива и гост на ћурчијској слави светог Илије, те 1875 године, у Гњилану.

Верујем, верујем, да ће се многа и многа села и српска и турска попалити, многи градови порушити, небројено кућа уништити, реке ће крвљу и српском и турском потећи, костима ће се јуначким земља покрити, докле Херцеговцима, докле Босанцима, докле *народу српском* људи не врате [...] не, не, докле народ српски *не ојме* и од људи и од ђавола оно што је његово, на шта има право и по божанским и по човечанским законима...¹⁶

Тај најдубљи порив поробљеног човека-хришћанина, кога је верска или национална припадност изложила непрегледној суми вековних зулума без краја, „продужио се” и до свих оних хиперболичних црта у опису лика Краљевића Марка, у епској традицији нашега народа.

Кад с’обуче Краљевићу Марко,
Уд’ри чоху и уд’ри кадифу,
И на глави калпак и челенку...¹⁷

¹⁴ *Два йорейка људској друштва*, с. 279. У: Конфуције, Лаоце, Чуангце: *Изабрани сјиси*.

¹⁵ Зарија Р. Поповић: *Тамнине*, Дечје новине – Јединство, Горњи Милановац – Приштина 1989, с. 197.

¹⁶ Зарија Р. Поповић: *Пред Косовом*, Државна штампарија Краљевине Србије, Београд 1900, с. 19.

¹⁷ *У мајсторовој кући*, с. 64. У: Зарија Р. Поповић: *Тамнине*.

део је песме коју на моби код мајстор Милета чита из песмарице домаћинов син, да би се самом мајстору отело потом из грла:

Еј, Краљевићу Марко! – викну мајстор Миле. – Бабаџан! Бабаџан! [...] такво одело да видим, такво! [...] такво ми господство кажи! Јест, јест, то је господство! Ај, кâпе Краљевићу Марко! Еј, негдашње наше царство! [...]¹⁸

Иначе, призори сталне стрепње и страха нашег човека, „каурина” (ћаура) пред Турчином, изнова прожимају дело Зарије Р. Поповића које имамо у виду. Тако у приповеци *Суџика*, читамо писмо које је Јован Ганић писао учитељу у Приштину, не би ли га овај проследио кнезу у Србију, а које је нађено у опанку убијеног Ристе кожара, на путу до учитеља.

У гори вуци, у граду Турци – не може се више живети. Ако се скоро не ослободимо, не остаје нам друго до или да се иступрчимо, или да с голом душом пребегнемо у Србију,¹⁹

стоји у њему. Но, то ће овог угледног грађанина допасти затвора и изгнанства у Турску, где му се губи сваки траг. Што чини потом да његова удовица Сутка бива готово престрављена при самом погледу на било који исписани папир, уопште. Па и кад се њено дете хоће да похвали мајци оним што је написало у школи, између њих двоје се одвија следећи дијалог:

– У огањ то, сине, у огањ одмах!
– Зашто, нано, у огањ?
– То је писано, сине писано. Страшно је то! Ох, твој је тата, сине, због тога ...
– Ама, нано – прекиде је синчић – ово није ништа страшно – хоћеш да ти прочитам? Ово није писмо.
– Ако није писмо у огањ то, сине, у огањ! Књигу можеш читати – и читај; ама, писано, сваку хартију писану... одмах, сине, у огањ! Слушај ти нану твоју ...²⁰

Конфучијански морал се није коренио у неком трансцендентном бићу, попут јеврејског, хришћанског, и овде се радије позивало (тек) на високо достојанство предака, него на неумољивост

¹⁸ У мајсторовој кући, с. 65. *Исџо*.

¹⁹ *Суџика*, с. 101. *Исџо*.

²⁰ *Суџика*, с. 108. *Исџо*.

божанске премоћи. Речи попут: „Ја сам рисјанин” имају готово синонимну употребу као и речи: „Ја сам Србин”, а снага верске догме, буде ли прекршена, имала је моћ да „потамни” чак и крвно сродство између мајке и ћерке. Потресна је сцена са мајком, у приповетци *Неоилакан ѓроб*, која у одаји препуној девојачких дарова позива своје сусетке да пију „за Бог да прости” њеној (живој) кћери–јединици која је примила исламску веру, одбегавши за Турчина. Или пак сам сусрет мајке и ћерке, једном касније у истом делу:

– Зар ме не познајеш, нано? – виче и пољупцима мајку обасипа.
– Ти си... и сузе је облише.
– Твоја Зу... Милица! Твоја Милица, нано!
– Туркиња!
– Твоја ћерка, нано – Милица твоја!
– Ти си Туркиња! Туркиња!
– Ћерка твоја!
– Откуда? Што ћеш?
– Да те видим, нано! Да ти руку целивам! Да ми опростиш, нано!

И опет је стаде грлити и љубити јој руке, образе.

– Зар што си веру погазила, образ окаљала?! – кроз плач говори Митра.

– Морало се, нано, морало!... Суђено, тако суђено!²¹

Дотле ће, Конфучије, поступке моралног одношења изводити радије по сили свог разумског увида – и онда када неће сести он на простирци, не буде ли постављена како ваља, нити окусити супу, ако коцкице меса нису исечене како треба... А иначе је у ритуалу, „исправном понашању” (*ли*) видео он суштинску потребу и човека, и заједнице саме.

Тако је у нашој народној традицији верски моменат угаони камен онога што називамо: „патријархални морал”, препознајући овде систем неписаних правила која налажу беспоговорно поштовање јединки и истрајавајући као таква „одувек”. Реч је о целини укупних дешавања у заједници људи која се тичу не само узајамних односа чланова већ и свих оних „чворних” момената из живота појединаца: рођења, поласка у школу, женидбе–удаје и сл. Средишње место притом задобија улога оца у оквиру породице, односно најстаријег (мушког) члана, у оквиру српске задруге итд., као што, уопште, нема сумње да су та окоштала правила највише допринио сила током историје очувању друштвених заједница, на њиховом

²¹ *Неоилакан ѓроб*, с. 151. *Исио*.

микро, као и макронивоу. Чему даје за право и конфучијанство које проноси своје поуке (већ) читава два и по миленијума до данас, да се у неким од земаља источне Азије и сада прославља 28. септембар као „дан учитеља”, дан када је просветитељ рођен.

Поредићи два морала, две традиције наилазимо, рецимо, на исто (различито) опхођење према мушкој и женској деци, још од рођења, у свакој од њих. Тако у делу *Ши Ђини (Књиџа њоезије)* од Конфучија стоји:

Добио је сина,
И ставио га да спава у кревет
...
У црвену тканину ноге ће умотати
Бити господар и краљ куће и дома

Потом је добио ћерку
И ставио ју је на земљу
...
Њена једина брига су вина и храна
И како да не смета оцу и мајци.²²

Наш писац пак у приповеци *Баба Гаја* доноси речи присто-душне старице:

Видиш! Родила си сина, па се и Свети Никола радује. Ене, поп га однесе чак у олтар! Мушко је, благословено је, па још као песница сме да уђе у олтар, а ми никада целога века не смемо тамо да крочимо! Мушко, па мушко! Нека ти га Бог поживи! Да донесе до године још једнога брата, па онда – сестру.²³

Додуше, али тек за утеху, наћи ће она речи хвале и за женско дете:

Ћерка, па ћерка, од сина никаква вајда. [...] Ћерка се нађе око мајке и у старости и у слабости, и у добру и у злу. А син? Он добије другу мајку.²⁴

Потом, оно што „приближава” традиционалну кинеску породицу и нашу „задругу” јесте то да се оба пута њени чланови, најчешће не издвајају из ње до краја живота. Покорност пак мла-

²² Д. и Т. Хублер: *Конфуцијанизам*, Чигоја, Београд 2002, с. 86.

²³ *Баба-Гаја*, с. 125. У: Зарија Р. Поповић: *Тамнине*.

²⁴ *Баба-Гаја*, с. 126. *Ишио*.

ђих старијима задобијала је облике ритуалне понизности и службења од јутра до вечери, када је последњима припадала и реч одлуке која би се тичала самих односа између супружника. У *Трећем разговору*, од Конфучија, налазимо запис о суми односа потчињавања и покорности – од породице до државе:

Постоји десет људских дужности: очева дужност је љубазност, синовљева детиња оданост, брата племенитост, млађег брата понизност и поштовање, женина покорност, старијих благонаклоност, а млађих послушност, дужност владара је благонаклоност и министара оданост.²⁵

Дотле наш писац једнако „сведочи” о односу потчињености жене у односу на свог мужа, описујући у приповеци *Неоилакан њроб* лик Митре, удовице речима:

И пређе је ранила, док јој је Марко био жив, али није одмах за разбој седала већ по кући спремила да најпре *њеџа*, мужа дочека кад устане, да га подвори и да га у чаршију испрати.²⁶

Као што ће, као родитељ, као мајка, имати она и последњу реч при удаји своје ћерке Милице, у истој приповеци:

Али ме хаџија још не проси. Зашто? Да ли не зато што оца немам, или због...? Него, ако ме он не буде тражио, ето, чујем од султана, хоће да ме проси Јованче терзија или Таса Гороглеђ. Који је суђеник и како нана рекне, тако ће и бити.²⁷

Као што смо рекли, поштовање предака једна је од „константи” конфучијанизма и оно се уздизало готово до обожавања, у Кини. Чу Хси, који је филозофирао у духу неоконфуцијанизма, доноси, рецимо, саме детаље „исправног понашања” сина на вест о смрти родитеља:

Син, чим чује за смрт родитеља, он почиње да гласно плаче, а потом се пресвлачи и креће кући. На путу кући, он плаче кад год осети бол као и кад угледа границе уласка у земљу, град или свој дом. Кад пређе кроз капију, он долази испред ковчега, два пута се

²⁵ Ли заснован на *Људској њприроди*, с. 287. У Конфуције, Лаоце, Чуангце: *Изабрани сџиси*.

²⁶ *Неоилакан њроб*, с. 5. У: Зарија Р. Поповић: *Тамнине*.

²⁷ *Неоилакан њроб*, с. 23. *Исџо*.

поклања, потом два пута мења своју одећу и на смену са осталима гласно плаче.²⁸

Оданост која је подразумевала посебне дворане у којима су се чувале плоче са именима предака, скупљали дарови или приношене жртве, као што је синовљева дужност била да сваког дана подноси извештај о обављеним пословима, догађајима попут венчања, рођења и др., уз све оне ритуале везане за дане жалости (током три године), начине одевања током тог периода и не само то. Срби обилато износе храну и пиће на гробове предака на дан славе или током дана посвећених томе (задушнице), док ће запалити свеће у цркви и после неког „субјективног” периода времена – „за живе и мртве”. У наведеној приповеци то ће учинити и Митра, одлазећи у очи недеље на мужевљев гроб, јер су јој неки „сни досадили”:

– Хајде, ћерко, остави работу – не види се. Спотни огањ, а ја ћу приставити мало пшенице, па да идем на гробље.

– Какво гробље, нано, по овој магли? – пита Милица у чуду, устајући с разбоја.

– Хоћу да идем, ћерко, морам да идем, јер ни прошле суботе нисам ишла због оног времена – знаш какав оно кијамет беше!

– Не можеш ни данас да идеш, нано! Видиш каква је магла, да се прст пред оком не види, а гробље где је чак на брду!

– Ако, нећу бити сама. Тамо су уочи сваког празника Така – на гробу својега јединца, Кана – на гробу своје испрошенице, а гробља су њихова одмах до нашег гробља.

Милицу некакав страх обузе те ће опет мајци:

– Немој, нано, данас да идеш! Здравље Боже, ићи ћеш други пут – нека Бог опрости!

– Не, не, ћерко, не могу. Нека ме сништа ноћас досадише и ја морам данас да идем да се мртвима одужим. Грехота је! Понећу пшенице, а успут ћу купити један симит – за душу њихову.²⁹

На другом месту ће баба Гаја отићи на гроб младе невесте, туђинке (јабанцике), да окопа траву, наричући:

– Ето, дођох, Зоро, да те обиђем кад немаш никога од рођених да дође бар да види ову црну земљу у којој ти млада и зелена лежиш. Да ли имаш мајку – јадна твоја мајка. Да ли имаш сестру – црна твоја сестра!³⁰

²⁸ Д. и Т. Хублер: *Конфучјанизам*, с. 90.

²⁹ *Неоилакан гроб*, с. 29. У: Зарија Р. Поповић: *Тамнице*.

³⁰ *Баба-Гаја*, с. 130. *Исио*.

Иначе, сами односи који се стичу на релацији отац–мајка–син–кћи у једној патријархалној средини, овога пута у Гњилану, крајем деветнаестог и почетком двадесетог века, у литерарној визији овога писца, пуни су идиличног склада и љубави једних за друге. Ево једног пасажа који сведочи о безграничној љубави мајке према својој ћерки–јединици.

Устаје од разбоја и лагано прилази к ћери својој. Она спава. Руке је пружиља преко јоргана: на грудима јој се јелече лагано диже и спушта, испод левога рамена спушта се дебела плетеница црне косе; по лако зарумењеном лицу и челу сијају се росне капљице на којима се задржала попала растресена косица.

Мајка је пажљиво гледа. Хтеде да се пружи да јој дигне косицу с лица, али боји се пробудиће је.

– Нека је, нек ми спава – говори у себи Митра – биће времена кад ће морати да рани и другога да двори. Док је код мајке нек поживи.³¹

Најзад, проговоримо, такође, о средишњем појму Конфучијевог моралног учења, у који смо већ упутили, а то је појам *ли*-ја. Као и највиша идеја, идеја *добра* код Платона, и овај појам сабира у себи и небеске и земаљске ознаке, и човекове и оне друштвене заједнице, у садашњим, као и у историјским околностима, уопште. У његовој основи је идеја о општем складу и хармонији који прожимају све што постоји и кад хоће да упуту у то, Конфучије, рецимо, каже:

Стога је људска природа поље које обделава мудрац, или свети владар. Он га оре помоћу *ли*-ја, засејава га семеном дужности, плави га образовањем и васпитањем, жње га истинским човештвом и радује га музиком. *Ли* је само кристалисање онога што је право.³²

Наша неписана традиција, дакако, није образлагала неке своје највише појмове, поготово не на дискурзиван начин, како се чини то у уму филозофа, па нам остаје да се само слутњом довинемо до њих. Били би то појмови високе синтетичке снаге, кадри да собом уреде целину односа у моралној сфери – како оних, јединки тако и заједнице саме. Ми налазимо, рецимо, да је такав појам овде „бити човек“ (*човечносїї*) који ће, у приповеци *За љри-јашеља*, „помоћи“ Серафиму да за дуже време очува пријатељство

³¹ *Неоїлакан їроб*, с. 9. У: Зарија Р. Поповић: *Тамнине*.

³² *Како неїоваїши ли?* У: Конфуције, Лаоце, Чуангце: *Изабрани сїиси*.

са Исмаил-агом, пошто му је једном био спасио живот, нашавши га без свести испод стене, крај коња. Оно што је јунак приповетке премишљао притом било је:

Шта да радим? – мислим у себи. – Турчин – да га оставим судбини! [...] Али он је ипак човек – а ја сам рисјанин. И он има мајку, и он је млад, ага је, па ће бити захвалан и добрим ће се одужити и мени и свима рисјанима.³³

Тако овај појам налаже један други, а то је *захвалност*, најпре човеку-јединки, а онда и читавој заједници којој припада он, што упућује на то да је реч о појму који влада својим дедуктивним потенцијалом.

Проф. др Милан Д. Тасић
Универзитет у Нишу
Педагошки факултет у Врању
esse.homo.mtd@gmail.com

³³ За *џријашеља*, с. 142. У: Зарија Р. Поповић: *Тамнине*.

ДРАГАНА САВИН

ДР ДИМИТРИЈЕ ЂУРОВИЋ И ЊЕГОВО ДЕЛО (1882–1945)¹

САЖЕТАК: Ове године се навршава 140 година од рођења заборављеног југословенског и српског слависте др Димитрија Ђуровића. Димитрије Ђуровић је због стицаја неповољних историјских, личних и политичких околности неправедно запостављен и заборављен. Иако није дао онакав плод какав би се очекивао од једног врхунског интелектуалца какав је био, образованог у славистичким центрима широм Европе, са наставничким искуством на универзитетима у Кијеву, Одеси, Скопљу, Београду, Димитрије Ђуровић заслужује да се његово име и дело отргне од заборава, преиспита његов допринос и нађе ново место у историји српске славистике и русистике, оно које заслужује и које му припада.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Димитрије Ђуровић (1882–1945), палеославистика, русистичка граматографија, руско-српска лексикографија, лингводидактика, лингвокултурологија

1.

Овом приликом бисмо желели да укратко представимо научној и стручној јавности живот и дело др Димитрија Ђуровића, прегаоца из области славистике и русистике, његове најважније радове, штампане као посебна издања, којима је задужио домаћу научну сцену и заслужио да буде сврстан у најзначајније прегаоце српске русистике између два светска рата.

Димитрије Ђуровић је своја дела објављивао често као посебна издања, док су студије, расправе и чланци публиковани у

¹ Рад чине делови наше докторске дисертације *Славистичко дело Димитрија Ђуровића* под менторским руководством проф. др Ксеније Кончаревић, пријављене на Филолошком факултету у Београду.

часописима, а нека дужа дела су из часописа прештампована у посебна издања. Ђуровић је био живог, активистичког духа, патриота у души, ревносни православац, бунтовник по природи, тражилац истине и правде – све је то довело до његовог трагичног краја у преломним историјским временима. Он се несумњиво трудио да остави траг за собом, марљиво је писао, публиковао је радове и чланке у часописима, често су излазили његови радови и у посебним издањима, неке од њих је сам финансирао.

Лингвистичку русистику Димитрије Ђуровић је највише задужио капиталним радовима: *Руским књижевним језиком* (школском граматиком), Београд 1931, и *Речником руско-српскохрватским са грамаџиком руској језика*, Београд 1936 (1946, 2000). Поред ова два рада из области лингвистичке русистике, значајан допринос је дао и у области лингвистичке славистике: докторска дисертација *Говори общеславјанској језыка (с линџвистическој карџој)*, Варшава 1913; *О њореклу словенској џисма*, Београд 1927; *Народност сџаро-црквенословенској језыка*, Београд 1928. Из историје књижевности је написао: *Сџудије о српској народној лирици*, Скопље 1921; *Из исџорије књижевној џрејорода*, Суботица 1927; као и *Народне умотворине*, Београд 1931, које су доживеле највећи број приказа у домаћим часописима. Аутор је и више уџбеника: *Уроки џо еџимолоџи русскојо језыка*, Пултуск 1908; *Фонетика црквено-словенској језыка* (дезидерат), Београд 1930; *Морфолоџија црквено-словенској језыка* (дезидерат), Београд 1931; *Руска чџианка за џџџомџе Војне академије за 1937–1938. џодину* (дезидерат), Београд 1937.

2.

Представићемо биографију² Д. Ђуровића у најважнијим цртама да бисмо добили обресе његовог животног пута, проблема са којима се сусретао током каријере, немогућности остварења својих научних потенцијала и одговарајуће професионалне каријере.

Димитрије Ђуровић је рођен 29. октобра 1882. у селу Петрово Копито код Даниловграда, а трагично изгубио живот у концентрационом логору Маутхаузену пред сам крај рата и ослобођења нацистичког логора смрти од стране савезника 1945. године. Школовање је започео у Даниловграду, а гимназију је завршио у Новгороду, као стипендиста Руске царевине због показаних изузетних

² Детаљне биобиблиографске податке др Димитрија Ђуровића и изворе видети у: Драгана Савин, „Живот и дело др Димитрија Ђуровића из Петровог Копита (1882–1945)”, Октоих: Часопис Одјељења за српски језик и књижевност Матице српске – Друштва чланова у Црној Гори, XI/2, Подгорица, 2021, 141–166.

резултата у школи. После завршене гимназије, студије је наставио у Русији, бирајући студије словенске филологије и упоредне граматике индоевропских језика. Студентске дане је провео у најзначајним центрима у којима су се изучавале словенске студије: у Москви, Прагу, Лајпцигу и Петрограду. После студија које су трајале у периоду 1903–1907, наставља да се усавршава и магистрира 1912. у Петрограду, а 1913. докторира у истом граду са темом *Говори ойшћисловенскої језика са линїсїиичком карїџом*. Паралелно са академским усавршавањем Д. Ђуровић ради у Варшави као професор гимназије и предавач на педагошким курсевима при универзитету. У Варшави склапа и брак са професором гимназије Софијом Козловски (Холм, Русија, 1886 – Улцињ, Црна Гора, 1923), из ког ће потећи и двоје деце: Сергије (Варшава, Пољска, 1909 – Београд, 1994), доктор економских наука и професор Универзитета у Београду, и Марија (1912–1945), професор гимназије.

Избијање Великог рата промениће живот породице Ђуровић из корена као и самог Димитрија: почињу евакуације, селибде и на крају повратак у земљу и тамошњи ход по мукама у потрази за одговарајућим запослењем спрам својих квалификација. Из Варшаве се породица Ђуровић најпре сели у Кијев 1915. где ће наредне школске године (1915–1916) Ђуровић добити место на Универзитету као предавач курсева Фонетика црквенословенског језика и Препород код Словена почетком XIX века, потом у Одесу, где наставља са професуром, али се и ангажује у помоћи око смештања српских ђака избеглица, њиховом образовању, постаје и сарадник у часопису *Словенски јуї*.

Година 1920. је прекретница за породицу Ђуровић. Ђуровићеви се те године пресељавају у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца. Прво радно место Д. Ђуровића у оцабини је предавач руског језика на Филозофском факултету у Скопљу. Нажалост, ово радно место напушта самоиницијативно због опасности од маларије и страха за здравље своје породице који је био основан, будући да је после следбе у Улцињ 1923, његова супруга и преминула. У Улцињу је радио као директор гимназије и професор, после годину дана проведених на том месту, следеће три школске године проводи у гимназијама: у Алексинцу, где је радио као професор српскохрватског језика, потом га служба води у суботичку гимназију, и напослетку четврте године добија место директора гимназије у Бачком Петровцу, где обавља и дужности професора српскохрватског језика и секретара школе.

Године 1927. Д. Ђуровић се са децом наставља у Београду, где од новембра 1927. па све до краја 1932/1933. предаје црквенословенски и руски као хонорарни наставник на Православном

богословском факултету (ПБФ). По доласку у Београд, склапа брак са професорком Наталијом Крунић. У периоду од 5. септембра 1929. до 5. октобра 1930, Ђуровић ради паралелно и у Државној трговачкој академији у Земуну, школској установи средњошколског нивоа, где предаје српскохрватски, немачки и историју.

Период рада на Православном богословском факултету (ПБФ) био је најплодоноснији период његовог научног рада. Академско окружење је подстицајно утицало на његов стваралачки рад, посебно у погледу писања уџбеничке литературе, имамо у виду: *Народности сѣтаро-црквенословенскої језика*, Београд 1928; *Фонетика црквено-словенскої језика*³, Београд 1930; *Народне умотворине*, Београд 1931; *Руски књижевни језик*, Београд 1931; *Морфологија црквено-словенскої језика*⁴, Београд 1931; а *Речник руско-српскохрватски са трамаишком рускої језика* је у процесу израде.

Током рада на ПБФ, Д. Ђуровић је у више наврата покушавао да заснује стални радни однос уместо хонорарног, што би му омогућило стабилна примања за себе и своју породицу али и егзистенцијалну и професионалну сигурност. Одбијање његових молби је најпре зауставило, а потом и прекинуло његову каријеру у тренутку кад је тек требало да дâ најзначајније плодове.

Од 1930. до 1937. Д. Ђуровић предаје руски језик на Војној академији у Београду. Током рада на Војној академији, Д. Ђуровић саставља *Руску читанку за иишомце Војне акадѣмије за 1937–1938. годину*⁵.

Почетком тридесетих година двадесетог века Д. Ђуровић почиње више да се бави публицистиком и писањем научно-популарних чланака, него самом науком, највероватније због осујећене академске каријере, али и интересовања за српска државотворна и политичка питања. Сам он је био активни члан организације „Народна одбрана”, његовог Средишњег одбора у Београду. Чланство и рад у „Народној одбрани” ће имати велики утицај на његов даљи животни пут и рад. Био је противник усвајања закона о посебним односима са Католичком црквом, тј. успостављања Конкордата 1937, те је због осуде државне политике по том питању био ухапшен и изведен пред Суд за заштиту државе. Иако тада није осуђен, превремено је пензионисан 1938. године.

Као професор у пензији, од 1938. године, Д. Ђуровић ће хонорарно предавати руски језик на Високој економско-комерцијалној

³ *Фонетика црквено-словенскої језика* није доступна у отвореним библиотечким фондовима Србије, сматра се дезидератом.

⁴ *Морфологија црквено-словенскої језика* дели судбину *Фонетике*, и она је дезидерат.

⁵ *Руска читанка за иишомце Војне акадѣмије за 1937–1938. годину (Русская хрестіоматіія для восійианников Военной акадѣмиі)* је као и *Фонетика* и *Морфологија црквено-словенскої језика* – дезидерат.

школи. После почетка Другог светског рата у окупираном Београду је сарађивао са припадницима Народноослободилачког покрета, те је 1942. био откривен и ухапшен од стране Специјалне полиције и одведен у Бањички логор. „Као истински патриота, словенофил, антифашиста, члан и активни дјелатник Народне одбране, ухапшен је од стране Њемаца у Београду (1942) и најприје био заточен у Бањичком логору”⁶. Из Бањичког логора је потом депортован у злогласни концентрациони „радни” логор Маутхаузен, где је мученички окончао живот у крематоријуму неутврђеног дана 1945. године, пред сам крај рата и ослобођења логора од стране савезника.

Најбољу сажету слику о Ђуровићевом животном путу доноси библиограф Д. Аранитовић кад каже да је Д. Ђуровић био „непатворени родољуб, трагалац за општесловенским коријенима нашег језика и културе”⁷ који је од најранијих својих дела писао о опасности од Западне Европе, посебно Немаца и њихове нескривене тежње за богаћењем и поробљавањем других народа. „Стога је и уморен мученичком смрћу од стране оних на чију је антицивизацијску, антисловенску и рушилачку најезду упозоравао и одупирао јој се”⁸.

3.

Стваралаштво Д. Ђуровића може се поделити у три периода: у првом је Д. Ђуровић иступио као млади песник, писац три књиге поезије на српском језику (1896–1903), други период (1908–1919) се односи на научне радове које је писао на руском језику током боравка на руском говорном подручју, о овом периоду имамо и најмање доступних извора, да би трећи период (1920–1940) представљао године у којима се највише посвећује писању уџбеничке литературе, али и научно-популарних радова. Ми ћемо у овом сажетом приказу његове научне делатности представити радове⁹ које је публиковао у засебним издањима из сва три периода.

⁶ Добрило Аранитовић, „Био-библиографија Димитрија П. Ђуровића (1882–1945)”, Београд 1896; *Пусишњак*, Београд 1903; *Бијели Павле*, Београд 1903; *Говори общесловянскога языка (съ лингвистической картой)*, Варшава 1913; *Нгъмы и Славяне*, Минск 1916; *Сѣудје о срѣској народној лирици*, Скопље 1921; *Из историје књижевної прейорор*, Суботица 1927; *О йореклу словенској йисма* [Прештампан рад из *Просвейной власника*, Београд, 43/1927, 11, 129–147], Београд 1927; *Народносѣ сѣаро-црквенословенској језика* [Прештампано из *Боѣословља*, Београд, 3/1928, 3, 223–232; 4, 280–312], Београд 1928; *Значај св. Тирила и Мейодија*

⁷ Исто, 62.

⁸ Исто, 62.

⁹ Корпус анализираних Ђуровићевих дела у овом раду обухвата: *Из ђачкој живојоа*, Београд 1896; *Пусишњак*, Београд 1903; *Бијели Павле*, Београд 1903; *Говори общесловянскога языка (съ лингвистической картой)*, Варшава 1913; *Нгъмы и Славяне*, Минск 1916; *Сѣудје о срѣској народној лирици*, Скопље 1921; *Из историје књижевної прейорор*, Суботица 1927; *О йореклу словенској йисма* [Прештампан рад из *Просвейной власника*, Београд, 43/1927, 11, 129–147], Београд 1927; *Народносѣ сѣаро-црквенословенској језика* [Прештампано из *Боѣословља*, Београд, 3/1928, 3, 223–232; 4, 280–312], Београд 1928; *Значај св. Тирила и Мейодија*

Димитрије Ђуровић се прво опробао као песник. Написао је и публикувао три књиге песама: *Из ђачкој живоји* 1896, *Пусџиња* и *Бијели Павле* 1903, потписивао се псеудонимима Митар П. Ђуровић и М. Брдски. Песнички период је осликавало романтичарски занос младића, родољуба, који се бави темама неуобичајеним за своје године. Прву збирку песама је написао са 14 година и у њој се појављују теме у којима са љубављу говори о Црној Гори, о владару Црне Горе, о смрти, о Балкану, о историјским догађајима из српске историје као што је Косовски бој и сл. Следеће две књиге поема, како их он назива, излазе 1903. године: *Пусџиња* и *Бијели Павле*. Д. Ђуровић се у *Пусџињаку* бави темом искушавања монаха од стране нечастивог а у *Бијелом Павлу* историјским догађајем настанка племена Бјелопавлића од Павла, сина Леке Дукађина. *Бијели Павле* наилази на прву оштру критику у којој се поручује младом песнику да се остави поезије и опроба у прози. Не знамо да ли је поезију Ђуровић потпуно напустио или ју је можда и надаље писао за себе, али знамо да је више није објављивао.

Докторска дисертација Димитрија П. Ђуровића *Говори ојшћесловенској језика са линџисџичком карџиом*¹⁰, писана је на руском, на 149 страна, на крају рада се, после садржаја, литературе, налази карта говора општесловенског језика, коју је саставио сам аутор, а која представља приближан распоред Словена после поделе општесловенског језика. Рад је публикуван у засебном издању, финансираном од стране самог аутора 1913. у Варшави, а једини библиотечки примерак у нас се налази у фонду Библиотеке Матице српске, пронађен преко ручног каталога¹¹.

Д. Ђуровић поставља као циљеве рада: 1) представљање настанка и развоја општесловенског самогасничког и сугласничком

у исџиорији словенске кулџуре [прештампано из *Извещџаја Државне џрџовачке академије у Земуну за џик. 1929/30. џодину*, Земун, 1930, 3–9], Земун 1930; *Народне умџтворине*, Београд 1931; *Руски књижевни језик*, Београд 1931; *Јован Јовановић Змај као џесник словенске емоционалности* [Прештампано из *Лейџииса Маџице срџске*, Нови Сад, 107/1933, 337/1–3, 88–93], Нови Сад 1933; *Миџолошки елементи у џесми Цар Лазар се џриволева царџџу небеском* [Прештампано из *Гласника Јуџословенској џрофесорској груџџива*, Београд, 15/1934–1935, 8, 681–688], Београд 1935; *Реџник руско-срџскохрџватски са грамџиком руског језика*, Београд 1936; *Сербскохрџватској ген. пл. на-џ* [Прештампано из *Журнала славџанској филџологџи „Слово“* 1937], Лавов 1937; *Симболи у народној џоезији* [Прештампано из часописа *Прилози џроучавању народне џоезије*, Београд, 5/1938, 2, 234–240], Београд 1938; *Речник руско-срџскохрџватски са џрамаџиком руској језика* [Друго поправљено издање], Београд 1946; *Речник руско срџско-хрџватски са џрамаџиком руској језика* [Треће фототипско издање], Београд 2000.

¹⁰ Подробније информације о докторској дисертацији Димитрија Ђуровића видети: Драгана Савин, „Говори општесловенског језика Димитрија Ђуровића”, *Слависџика*, 25/2, Београд, 2021, 239–257.

¹¹ Захваљујемо се на помоћи и саветима приликом претраге библиотека-ру-информатору из Библиотеке Матице српске – Петеру Хајнрману.

система, 2) допуњавање описа система новим појавама у језику, 3) указивање на блискост или међусобне односе међу одређеним словенским језицима, који су се развили из прасловенских говора и на основу лингвистичких података одредити место на ком су живела поједина словенска племена у њиховој прадомовини¹².

Аутор се у раду вешто креће од презентовања познатих и признатих ставова о променама у општесловенском језику до изношења својих личних ставова за поједина питања.

После прегледа настанка и развоја општесловенског самогласничког и сугласничког система, што чини у несразмери (далеко више простора посвећује самогласничком систему, 9–83. стр., него сугласничком, 83–116), аутор доноси преглед теорија и класификација словенских језика, у коме импресионира владањем и познавањем материје, обухвата теорије које датирају од XVI века као што је теорија Јана Блохосава, па преко XVIII века до тада нових и актуелних теорија Срезњевског, Григоровича, Котљаревског, Будиловића, Де Куртенеа, Собољевског, Флоринског, Лескина, Маретића, Гебауера, Облака, Јагића.

Када се бави Словенима у њиховој прадомовини Д. Ђуровић даје теоријске поставке за презентовање своје ауторске карте говора прасловенског језика, која се налази на крају доктората, што чини круну рада. Д. Ђуровић смешта Словене на територију северније од доњег тока Нарева и Западног Буга, јужније од Припјата и западније од средњег тока Дњепра, северније и северозападније од зоне горњег тока Дњестра, Прута и Серета, северније од горњег тока Тисе, Висле и Одре и западније од горњег тока Лабе, горње Сперве и средње Одре, на крају северније од Варте и доњег тока Висле.

На овај део рада као и на карту *Говора ојшћисловенских језика*, као најзначајнијем делу доктората, осврнуо се и врсни совјетски слависта рођен у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, Н. И. Толстој¹³ који је сматрао да су Ђуровићеви закључци у вези са границама Словенства у периоду распада прасловенског језика, а пре почетка миграција Словена остали актуелни и 70 година после објављивања рада, док се питањем одређивања граница прасловенских дијалеката нико није осмелио да озбиљније позабави до времена објављивања Толстојевог приказа рада.

Д. Ђуровић је овим делом, у духу младограматичарске лингвистичке традиције свога доба, Вунтових теоријских поставки,

¹² Д. П. Джуровичъ, *Говоры общеславянского языка (с лингвистической картой)*, Варшава 1913, 7.

¹³ Никита И. Толстой, „Из истории славистики – Опыт карты праславянских диалектов Д. П. Джуровича из 1913”, *Зборник Майице српске за филологију и лингвистику*, 27–28, Нови Сад, 1984–1985, 789–799.

а посебно руске лингвистичке школе, направио рад вредан помена. Његова велика ерудиција и широко образовање из области упоредне граматике словенских и индоевропских језика уз знање и познавање већег броја живих и мртвих језика дали су му чврсте основе за бављење тако комплексним и захтевним областима филологије као што су палеославистика и индоевропеистика. У раду долази до изражаја ауторово владање литературом, те се осим познавања лингвистичких законитости првих компаративиста презентује и савремена научна мисао, али се открива и ауторов интерес за књижевност и историју Словена, који ће га у каснијем професионалном раду у Србији одвести у друге сфере рада кад почиње све више да се интересује историјом књижевности, писањем уџбеничке литературе (у ужем и ширем смислу речи), научно-популарних чланака и превођењем.

Аутор на крају рада обећава будућа истраживања из палеославистике у области лексике и морфологије, која су га могла видети у врх европске науке свога доба, да је наставио да се бави овим питањима. Међутим, животне и историјске околности су га одвеле у друге сфере – рад у гимназијама, средњим стручним школама, високим школама стручног усмерења, где предаје руски, црквенословенски, српскохрватски и друге предмете.

Из другог, руског, периода доступно нам је још предавање које је преточено у посебно издање под називом *Немци и Словени*, које излази у вихору Великог рата 1916. године. Д. Ђуровић у овом раду упоређује две велике групе народа Словене и Немце на основу тематике и личности из народних књижевности. Словени су ти који негују добро, морал, који се боре за вишу правду и очување божијих закона, док је Немцима сврха живљења у богаћењу, освајању и поробљавању других народа. Презентују се описи немачке *Песме о Нибелунзима* и словенски јунаци Иља Муромец и Краљевић Марко. Као оквир за детаљнији опис карактерних црта Немаца и њиховог односа према другим нацијама, Д. Ђуровић пише о неколико историјских догађаја у којима се најбоље показује немачки освајачки карактер и описује идеја пангерманизма.

Ово предавање, штампано у самосталном издању, у вихору Првог светског рата и великог страдања словенских народа, одликује се тенденциозним и надахнутим стилем самог аутора, које је имало за циљ да охрабри и ободри млади словенски нараштај да се бори за исправну ствар, за будућност свесловенства, за слободу. Аутор верује у мисију Русије, њено посебно место у историји света и њену хришћанску, боголику вишу правду.

Д. Ђуровић се током свог педагошког рада у разним установама и на разним предметима (руски, српскохрватски језик и књи-

жевност, црквенословенски језик) увек трудио да напише уџбеник или приручник за наставу, због тога је његова уџбеничка делатност разноврсна и богата.

По доласку у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца Д. Ђуровић пише две веће студије из историје књижевности: *Студије о српској народној лирици у вези с теоријама о њеном постанку* (Скопље, 1921) и *Из историје књижевности у Србији. Романтизам, реализам и његове методе* (Суботица, 1927). Из предговора прве књиге сазнајемо да ју је аутор написао на руском језику али да није успео да је објави у часопису *Извѣстїя Отдѣленїя русскаго языка и словесности Россїйской Академіи Наукъ*, у којем је уредник био А. А. Шахматов. У *Студијама* се Д. Ђуровић бави српском народном лириком, за коју сматра да није довољно у фокусу интересовања истраживача. Дело је написано у форми научног рада, са развијеном научном апаратуром. Први део се бави теоријама о настанку поезије, други део се бави лирском поезијом и њеним врстама (љубавне песме, сватовске песме, обреди без песама, верска лирика – обредне песме култу сунца, покајничке песме), трећи део стилем и прасловенским елементима у народној лирици. Рад је наишао на критику¹⁴ Јаше Продановића, који је после на страницима часописа *Гласник професорској друштва* прешао у полемику¹⁵ аутора и критичара (уредника часописа). Ова непотребна полемика умањује значај и вредност покушаја младог Ђуровића да се исказа у области историје књижевности, која му није била примарна студијска грана, али за коју је имао потенцијала због свог поетског искуства и афинитета према лепој књижевности.

Друга студија *Из историје књижевности у Србији. Романтизам, реализам и његове методе* бави се књижевним препородом и његовим узроцима, периодом просветитељства; романтизмом са његова два правца: бајронизмом у Западној Европи и народњаштвом код Словена; реализмом и његова два правца: натурализмом и поезијом светског бола; потом се аутор занима за личност песника, писца, његове особине, дарове и таленте и напослетку стилем, који може бити патетични, лирски, елегички, сатирични, иронични, хумористични, импресионистички. Ова студија нема предговора, нити обраћања аутора у коме би он изразио сврху и

¹⁴ Јаша Продановић, „Д. П. Ђуровић: Студије о српској народној лирици у вези са теоријама о постанку поезије. Скопље, 1921”, *Гласник Професорској друштва*, 1–2, Београд, 1922, 65–71.

¹⁵ Д. Ђуровић, „Како се пишу крике”, *Гласник Професорској друштва*, 10–11, Београд, 2/1922, 486–488; Јаша Продановић, „Одговор на чланак: Димитрије Ђуровић, како се пишу крике”, *Гласник Професорској друштва*, 10–11, Београд, 1922, 488–490.

намену студије. Књига је приказана¹⁶ на страницама *Лейхойса Майице српске* на један умерен дескриптиван начин уз закључак да је узето велико градиво да се представи на малом простору и да би требало да садржи више елементарних појмова ако је намењена за школску употребу, али је аутор представљен иницијалним Н. Т. П. сматра корисном за школску употребу у функцији помоћне књиге.

Будући да је период писања овог дела, период кад је Д. Ђуровић радио у гимназијама и предавао српскохрватски језик, по свему судећи са књижевношћу, може се сматрати да је књига намењена школској настави, иако је требало да садржи више елементарних појмова презентованих мање захтевним стилем писања.

Д. Ђуровић се 1927. враћа на тему из историје словенске филологије у студији *О пореклу словенској њисма*, која се бави проблематиком првих словенских писама – глагољице и ћирилице, њиховим пореклом, настанком и њиховим ауторима, у којој аутор износи свој поглед на настанак прве словенске азбуке. Рад излази у врло читаном *Просветном гласнику*, а потом и у посебном издању и представља једну од већих Ђуровићевих студија са адекватном научном апаратуром, писана је на ћирилици. Рад се састоји од четири дела: *Историја њишања о пореклу словенској њисма*, *Словенско њисмо њре њримања хришћансѡва*, *Усавршавање њрвобитној њисма* и *Сасѡављање ћирилице*. Ђуровић прво даје импресивни преглед научних поставки о првом словенском писму и првенству глагољице над ћирилицом, осврћући се на дела најпознатијих страних аутора, тако у првом делу он цитира Добнера, Лингарда, Антона, Добровског, Копитара, Милера, а у корпусу самог рада се осврће и на идеје и проналаске Григоровича, Шафарика, Бођанског, Успенског, Јагића, Милетића, Бељајева, Хануша, Хејтлера, Дуриха, Тејлора, Срезњевског, Миклошича, Рачког, Котљаревског, Викторова, Гилфердинга и др., међутим, примећује се да не помиње домаће познате научнике као што су били Ђура Даничић, Стојан Новаковић, Љубомир Стојановић, Александар Белић, који су се, такође, бавили том проблематиком.

Рад на крају доноси и неколико идеја и закључака, који нису имали и немају много истомишљеника у научним круговима, као што је мишљење да је Св. Ћирило саставио и глагољицу и ћирилицу, као и то да је старословенски језик говор старих Срба и Хрвата, тј. онај говор који је био најближи Бугарима, који су усвајали језичке особине од својих суседа Срба.

¹⁶ Н. Т. П., „Књижевни препород. Д-р Димитрије Ђуровић: Из историје књижевности препорода (Романтизам, реализам и њихове методе), Суботица, 1927”, *Лейхойс Майице српске*, 314/3, 1927, 482–483. [Приказ].

Приближавање тридесетим годинама XX века код Д. Ђуровића доводи до видне стагнације у његовом научном раду, надаस्ве у праћењу новије литературе и извора. Повратак на тематику из палеославистике, која му је блиска по вокацији, а студија овог типа, највероватније, потребна за почетак рада на ПБФ.

После студије *О њореклу словенскої њисма*, Д. Ђуровић следеће године пише студију *Народносїи црквено-словенскої језика* у факултетском часопису *Боїословље* у бројевима 3. и 4, постоји и посебна публикација, штампана у Београду 1928. године. *Народносїи сїтаро-црквенословенскої језика* штампана у засебном издању има 44 стране и бави се пореклом, односно упоредним мултидисциплинарним приступом у анализирању порекла старословенског језика. Студија је организована у пет издвојених поглавља и неколико потпоглавља које и најбоље презентују на шта је аутор ставио посебан акценат: I *Истїорија њиїтања о народносїи сїтаро-црквенословенскої језика*, II *Расїадање Словенсїва и диференцијација њихова језика. Креїтање јужних Словена и њоложај Буїара*, са поднасловима: 1. *Диференцијација језика*, 2. *Креїтање Словена и језичке особине їруїа*, III *Главна фонетїска обележїа сїтаро-црквенословенскої језика, њихово њорекло и веза са живим словенским језицима*, IV *Главније морфолошке особине сїско-хрваїскої језика и њихов однос їрема сїтаро-црквеном слов. језику, Неке синїтаксичке особине сїтарословенскої језика и њихов однос їрема сїско-хрваїскої и буїарскої језичкої консїрукији*, 1. *Из областїи живоїта сїтарословенских речи*, 2. *Сїтаро-словенске речи, које не њосїоје у буїарском, а живе у сїско-хрваїском језику*.

Ђуровић проблематику јужнословенског порекла старословенског посматра као сплет више чинилаца, полази од познатих, историјских података, да би преко описа фонетских особина Словена балканског ареала, потом морфолошких одлика српског у односу према старословенском, делимично синтаксичних одлика старословенског и његовог односа према српском и бугарском, одлика народних књижевности, дошао до закључка да је староцрквенословенски (старословенски) језик – источни дијалекат прасрпскохрватског језика. Заговорника ове идеје у савременој палеославистици нема много. Ова студија је и најближа по сфери интересовања и садржински са два Ђуровићева рада: *О њореклу словенскої њисма* и *Говорима оїцїїесловенскої језика*, његовом докторском дисертацијом из 1913. године, на коју се ниједном не позива ни у овом нити у било ком свом раду.

У раду *Значај св. Ђирила и Меїодија у истїорији словенске кулїуре* Д. Ђуровић се бави историјско-религијским предуслови-ма за настанак првог словенског писма и значајем појаве писма за

словенски хришћански духовни развој, будући да од тада Словени могу да на свом језику прочитају и сазнају о најсавршенијем учењу о циљу и смислу живота, о моралу, о извору више правде. Резултат прегалачког рада у стварању словенског писма од стране Свете Браће ће отворити надаље пут Словенима да крену у ослобођење од поробљивача и путем препорода. Аутор у раду изражава мишљење које се базира, више на емоцијама него научним и историјским доказима, да су Света Браћа словенског порекла, да они нису могли бити Грци јер су направили тако савршено писмо и тако добро познавали тананости словенског језика, порекла речи, фонетике.

Писмо је помогло да се развију словенске цивилизацијске тековине, дух заједништва и пригрли смисао овоземаљског живљења у Божијим законима и вишој правди. Д. Ђуровић овој тематици приступа из угла хришћанског верника и истиче значај стварања општесловенског писма за читав словенски свет. Словени су овим чином стварања писма, по промислу Бога, кроз рад Св. Тирила, приписани историјским народима, постали су равноправни део светске културне цивилизације.

Година 1931. посебно је успешна година за Ђуровићево стваралаштво, те године му излазе два значајна дела: *Народне умотворине* и *Руски књижевни језик*, које успева да објави упркос интензивном ангажовању у организацији „Народна одбрана” за чије намене пише и већи број чланака у истоименом часопису између 1930. и 1932. године. За историју русистике и славистике значајније је дело *Руски књижевни језик*, али оно у тадашњој научној јавности није изазвало толику пажњу као *Народне умотворине*, које су доживеле највећи број приказа једног Ђуровићевог рада.

Д. Ђуровић *Народне умотворине* намењује образовним потребама домаћег школства, сврстава их у уџбеничку литературу јер сматра да не постоји уџбеник који се бави проблематиком народних умотворина што отежава наставницима рад у образовно-школским установама. Аутор се прво бави односом језика и народа, потом дефинише разлику између народне и уметничке књижевности (у првој се не види јасно уметникова личност, а у уметничкој се види), потом значајем изучавања народних умотворина и врста истих, мотивима и стилем епских и лирских песама, дотиче се и гуслара, а завршава значајем словенских народних умотворина у презентовању своје културне ризнице Западној Европи. Врсте народних умотворина којима се бави су: обредне песме, коледи, краљичке песме, додолске песме, сватовске, љубавне, тужбалице, бајке, каже, легенде, приповетке, пословице, загонетке, „бугаратице”. Мотив

витеза натприродне снаге увек је у центру Ђуровићевих студија из историје књижевности, као и незаобилазни јунак Краљевић Марко и циклус посвећен песмама о њему. Потом се дотиче и циклуса гусларских песама, песама митолошког циклуса, циклуса Немањића и Мрњавчевића, Косовског циклуса, циклуса Бранковића и Јакшића, циклуса Црнојевића, хајдучког и ускочког циклуса и циклуса песама о борби за ослобођење Србије и Црне Горе.

Књигу *Народне умотворине* аутор је наменио у наставне сврхе. Сама књига је настала из његових вишегодишњих припрема за наставу српскохрватског језика и књижевности у средњошколским образовним установама. Ова књига је прилагођенија настави, али и ширем кругу корисника од књиге *Из историје књижевности прејорода*, доживела је највећи број осврта¹⁷ у часописима, што говори да је литература овог типа била потребна у то доба, али добронамерни критичари примећују и њене видљиве недостатке као и недовољан искорак у доприносу овој тематици.

Димитрије Ђуровић, као велики прегалац у области дидактичне литературе, 1931. године публикује *Руски књижевни језик* као граматiku руског језика намењену студентима Православног богословског факултета, односно наставном процесу на поменутом факултету¹⁸. Ова граматика је једно од два најзначајнија дела које је Ђуровић оставио домаћој русистици у међуратном периоду.

Д. Ђуровић као већ искусни предавач на захтевнијим курсевима руског језика концепира *Руски књижевни језик* на модеран и нов начин, уносећи елементе психоллингвистике, етнолингвистике, донекле и социоллингвистике у описивању фонетских и граматичких појава.

Почетак *Руској књижевној језика* доноси више информација из историје језика (у општим цртама о Словенима, о Русима, њиховом културном седишту, настанку државе), настанку руског књижевног језика (о настанку руског језика из прасловенског, о дијалекатској основи која је узета за руски књижевни језик, посебно се истиче значај црквенословенског језика његов лексички удео у руском књижевном језику и сл), као и историјат проблема

¹⁷ М[еденица] Р[адосав], Радосав Меденица, „Дим. Ђуровић: 'Народне умотворине' (Геца Кон, Београд, 1931)”, *Српски књижевни гласник*, 34/4, Београд, 1931, 316–317. [Приказ]; Константин Перић, „Др Дим. Ђуровић: Народне умотворине. Београд, Издавачка књижарница Геце Кона, 1931”, *Живот и рад*, 9/51, Београд, 1931, 1189–1190; S[tjepan] Vosanac, „Ђуровић Дим. др: Народне умотворине, Београд, 1931, 94”, *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, 12/1, Београд, 1932, 151–157. [Приказ].

¹⁸ Дара Дамљановић, Ксенија Кончаревић, *Настава и методика настава руској језика у Србији у XIX и XX веку. Прилози за историју*. Београд: Славистичко друштво Србије, 2010, 130.

везан за реформу правописа и његов однос према неким реформаторским решењима новог руског правописа (аутор је сматрао да није требало избацивати из правописа *ѣ* и донекле *і*) које ипак прихвата и примењује.

Руски књижевни језик се одликује опширном и детаљно описаном фонетиком, коју аутор повезује са физиологијом гласова, потом је дат опис акцента, историјат правописне реформе у Русији и промене које носи нова реформа. Фонетика доноси везу са физиологијом гласова, што је новина у писању граматика и представља утицај Вунтових и Паулових идеја¹⁹, детаљан опис фонетске карактеристике гласова, док се посебна пажња посвећује руском акценту, његовој дужини и интонацији са указивањем на сличности и разлике са српскохрватским језиком и неким његовим дијалектима, што показује колико је Д. Ђуровић био добар познавалац свих особености фонетике руског и српског језика.

Незаобилазна тема је и народна књижевност коју Димитрије Ђуровић помиње кроз анализу стиха руске народне поезије.

Морфологија доноси потребне информације о граматичким правилима, парадигмама у традиционалном приступу проблематици са савремено-научним терминолошким апаратом, честим освртом на дијакронију, поређењем са српскохрватским и истицањем сличности и разлика, као и неколико социолингвистичких напомена. У презентовању граматичког материјала, Д. Ђуровић је дијакронију ставио у службу синхроније, као што то чини и Р. Кошутић²⁰, користи и приступ истицања методских сличности између руског и српског не само разликама како то чине Ј. Илић²¹ и Р. Кошутић²². Синтакса се одликује опширнијом разрадом и објашњењима у односу на све претходне граматике. Д. Ђуровић се реченичним деловима и врстама реченица бави на традиционалан начин, док је свако правило илустровано са једним или више реченичких примера.

На крају књиге долази Додатак са 11 руских акцендованих текстова из народне руске књижевности и уметничке књижевности XIX века, којима је намена допунско увежбавање правила, граматичка анализа и превођење.

¹⁹ Рујица Радојчић, *Сѣрукѣурно-садржинске и функционалне карактеристике дидактичких грамаѣика руској језика у инословенској (срѣској и хрѣвѣјској) ѣоворној средини*. Докторска дисертација. Београд, 2016, 170.

²⁰ Радован Кошутић, *Грамаѣика руској језика. II. Облицѣ*, Београд, 1914.

²¹ Реч је о *Руској грамаѣици за срѣске ѣколе*, Јеврема Илића, који је први уѣбеник грамаѣике руског језика код нас. Грамаѣика је штампана у четири издања: 1883, 1896, 1903. и 1908. у Београду.

²² Дара Дамљановић, Ксенија Кончаревић, наведено дело, 128.

Руски књижевни језик се може сврстати у категорију практичне граматике са елементима теоријске²³, намењена је студентима ПБФ²⁴, са доста високим предзнањем, али уз одговарајућу припрему могли су је користити и студенти других факултета и напреднији изучаваоци руског језика.

Руски књижевни језик ће бити и основа за додатак *Речнику руско-српскохрватског језика*, у коме ће у скраћеном облику, у далеко прегледнијој форми, чинити њен саставни део и бити узор за будуће југословенске школске речнике у наредним деценијама.

У раду под називом *Јован Јовановић Змај као њесник словенске емоционалности* (1933), Д. Ђуровић ставља познатог српског песника у шири контекст словенских песника емоционалности, уз освртање на мотиве којима се бавио Јован Јовановић Змај у свом стваралаштву: љубав према природи, породичном животу, деци али и појавама у друштвеном и политичком окружењу. Јован Јовановић Змај је, за Ђуровића, симбол човека чији је живот испуњеним љубавима: према домовини, породици, деци, племенитим и истинским хришћанским вредностима.

Митолошким елементима у песми *Цар Лазар се њриволева царсџву небеском*, Д. Ђуровић се бави у два рада, 1934. и 1935. Један од њих, штампан у посебном издању, представља предавање одржано у литерарној секцији II међународнога конгреса словенских филолога у Варшави 21. септембра 1934. а други је штампан у часопису *Пуш*²⁵. Д. Ђуровић се у ова два рада бави омиљеном темом повезивања митологије са мотивима из српске народне поезије, тако помиње тумачења за симболе сокола, ластавице и сл., али и подсећа да су моралне вредности једино мерило по коме се може посматрати појединац, а добровољна жртва за опште добро, као што је то била цара Лазара је највећи човеков идеал. Док је порука сваком грађанину наше земље да је обавезан да ради на просперитету и уређењу друштвеног живота да би се сви људи осећали као браћа и другови.

Речник руско-српскохрватског језика је најзначајније дело Димитрија Ђуровића, којим је задужио српску русистику, али је неоправдано заборављен због идеолошке критике Р. Лалића²⁶, тадашњег управника Катедре за славистику после изласка другог издања овог речника 1946. *Речник* је доживео три издања: прво

²³ Ружица Радојчић, наведено дело, 171.

²⁴ Дара Дамљановић, Ксенија Кончаревић, наведено дело, 130.

²⁵ Д. Ђуровић, *Мийски елеменай у свејлосџи хришћансџва у њесми „Цар Лазар се њриволева царсџву небеском”*, Пут, 5, Београд, 1/1933–34, 280–286.

²⁶ Радован Лалић, *Једна рђава и шџејџина књџа*, Борба, 170, Београд, 17. јул 1946, 2–3.

1936. године, потом 1946. и 2000, што је показатељ колико је овај *Речник* био значајан подухват за своје доба, али и актуелан за прекретницу XX и XXI века. Овај волуминозни речник са 30.000 речи колико се процењује да има на 1101. страна, представља рад вредан помена и поштовања²⁷. Прво издање *Речника* изашло је 26 година после Кошутећевих *Примера* (1910), а први је који је штампан реформисаном азбуком. Од самог аутора сазнајемо да је материјал за *Речник* прикупљао пуних 15 година од почетка рада са студентима Филозофског факултета у Скопљу све до 1936. кад излази из штампе прво издање. На самом почетку рада са студентима схватио је да домаћој академској омладини и круговима образованих људи заинтересованих за руски језик, недостаје један модеран *Руско-српскохрватски речник*.

Макроструктура *Речника* има више целина: Предговор (стр. 7–8) Објашњења (9) Скраћене речи 1) Латинске: (9–10); 2) Српскохрватске (10–11), руска азбука (12), списак назива основних бројева од 1–20, потом десетице до 100, 101, 200, 300, 400, 500, 600 до 1000 и 1000000. Граматика руског језика садржи напомене О руском правопису (15–17), Фонетика (17–29), Морфологија (30–73) и Речник (75–1101). На самом почетку аутор се бави природом акцента и местом акцента у речи, даје импресиван списак латинских и српскохрватских скраћеница. Латинске речи се односе углавном на граматичке (категорије) појмове, док Српскохрватске скраћенице, обележавају 97 категорија (квалификатори порекла, дијалектизми, професионализми итд). После поглавља Фонетика, а пре самог текста речника Д. Ђуровић ставља напомену да ће у *Речнику* бити обележен само изговор тежих речи будући да је у Фонетици дато доста објашњења о руском изговору. У *Речнику руско-српскохрватској језика* потом следи детаљни преглед граматике руског језика, тек мало сажетија верзија *Руској књижевној језика* прилагођена потребама *Речника*, без дијахронијских напомена и описа, одсуствују и поређења са другим језицима, као и део о синтакси. Проблему нове, реформисане, руске ортографије је посвећено доста простора уз историјски осврт на предуслове и токове промена, те таксативно бележење свих новонасталих помена, као и ауторов однос према њима.

У самом *Речнику* приметан је утицај речника Владимира Даља *Толковий словарь живого великорусскаго языка* из 1905. и Кошутећевих *Примера*²⁸, о чему сведочи и сам аутор исписујући на крају

²⁷ Ксенија Кончаревић, „Лексикографско дело Димитрија Ђуровића”, *Научни сасијанак славистија у Вукове дане*, 47/1, 2018, 456.

²⁸ Радован Кошутећ, *Примери књижевној језика руској*. Књига 3: Речник, 1910 (2. издање 1911, 3. издање 1926).

Речника литературу коју је користио. *Речник* је образован по принципу творбених гнезда, у једном речничком чланку се даје семантизација лексеме и њених изведеница. У *Речнику* су присутни лингвокултуролошки коментари код безеквивалентне лексике, дефиниције појмова из разних наука и објашњења историјских догађаја, а значајан део чине устаљене синтагме и фразеологизми. Све нам то указује на чињеницу да је др Димитрије Ђуровић био интелектуалац и педагог широких интересовања и добар познавалац богатог лексичког фонда руског језика.

Овај основни једносмерни руско-српскохрватски речник представља озбиљно лексикографско дело за своје доба. Стога и не чуди чињеница да се у новије време појавило више радова²⁹ у којима се покушава исправити неправда нанету писцу *Речника*, због идеолошке критике, те је започета ревизија овог дела и његовог значаја за историју домаће славистике на научни и релевантан начин.

Наше мишљење је да штампање трећег издања овог *Речника* на прекретници два века (2000) није било случајно јер се осећала велика празнина и потреба у праћењу лексике различитих професионалних жанрова, а посебно је био видљив недостатак у религиозној лексици и појмовима везаних за православни религијски обред. Овај недостатак је могао да надомести Ђуровићев *Речник руско-српскохрватског језика* до изласка из штампе двосмерног *Руско-српског и српско-руског теолошког речника*³⁰.

Речник руско-српскохрватског језика је најзначајније дело Димитрија Ђуровића, којим је задужио домаћу славистику међуратног периода.

Рад *О српскохрватском јеницивџу* на -џ, Димитрије Ђуровић публикује у Лавову у часопису *Журнал славянског филологије* „Слово” 1937. године, на украјинском језику. Студија се састоји од 8 страница текста написаних на украјинском језику. Д. Ђуровић појаву наставка -џ, у генитиву множине именица, лоцира по пореклу и настанку у околину Лима, где је у средњем веку постојала Полимска школа писмености која се развија у многобројним манастирима, а говор те области је био књижевни језик српских земаља. Ова особина српскохрватског језика није својствена чакавским и кајкавским говорима и није продрла у све штокавске говоре, истиче аутор у закључним реченицама овога рада.

²⁹ Ксенија Кончаревић, „Прилог проучавању међуратне славистике: Русистички опус др Димитрија Ђуровића”, *Славистика*, XIII, Београд, 2009, 497–508; Дара Дамљановић, Ксенија Кончаревић, наведено дело; Маја Павловић Шјатинац, наведено дело; Ксенија Кончаревић, 2018, наведено дело.

³⁰ Ксенија Кончаревић, Милан Радовановић, *Руско-српски и српско-руски теолошки речник*. Београд: Службени гласник 2012.

Овај етнолингвистички рад доноси интересантне и занимљиве информације из српске културне историје и као такав је могао бити занимљив читаоцу у Украјини и околним земљама, упознајући читаоца са манастирима које су саградила кнежевска браћа Немања и Мирослав, потом о Милешеви као центру српске просвете и писмености, како каже аутор, односно центру преписивачке, писарске и образовне делатности одакле се ширила писменост у друге крајеве српских земаља.

Д. Ђуровић 1938. године публикује рад *Симболи у народној поезији*, који је по форми један од радова са бољом научном апаратуром. Д. Ђуровић се у овој расправи бави појединим симболима из народне поезије, неки од њих се срећу и у другим културама. Симболи које овом приликом аутор обрађује су: цвеће, застава и барјак; број три; потом животиње у упоредној митологији више земаља као што су соко, лабуд, ластавица, гавран, кукавица; природне појаве које такође могу бити симболи, као што су помрачење сунца или залазак сунца, падање звезда, све су то весници смрти или несреће. На крају Д. Ђуровић закључује да су симболи у народној књижевности устаљени, а у уметничкој књижевности је то визија сваког писца понаособ. У радовима овог типа највише се испољава ауторово надахнуће у описивању појава из народне и светске књижевности, као и његова ерудиција.

4.

Имајући у виду до сада речено о Димитрију Ђуровићу, можемо изнети неколико закључака о животу и делу Димитрија Ђуровића и његовом доприносу домаћој славистици. Свој вансеријски таленат и знања које је стицао у престижним научним установама свога времена широм Европе, а највише у Русији, Димитрије Ђуровић нажалост, није у потпуности искористио и није дао онај зрео плод који би се од научника његових могућности с правом могао очекивати. Одличне темеље поставио је у младости током школовања на најбољим универзитетима у Русији и током студијских боравака у Прагу и Лајпцигу, али од повратка у земљу долази до стагнирања, немајући увида у новију литературу (делом због немогућности њеног праћења у Краљевини СХС/Југославији, због прекида дипломатских, научних и културних веза са СССР-ом). Од тридесетих година двадесетог века почиње његов постепени прелазак са научног рада на научно-популарни и публицистички рад, доста су у томе допринела и његова политичка интересовања и чланство у организацији „Народна одбрана”.

Доминантна Ђуровићева карактеристика је, рекли бисмо, неуморан дух који га је подстицао да непрекидно и упорно пише књиге и објављује радове како у посебним издањима тако и у многобројним домаћим и у неколико страних часописа, наилазећи на позитивне и негативне критике и осврте домаће и стране стручне и научне јавности.

Димитрије Ђуровић је својим разноврсним стваралачким опусом оставио трага у српској међуратној лексикографији, граматологији, лингводидактици и лингвокултурологији. Овај рад је посвећен сажетом представљању најважнијих дела Димитрија Ђуровића с циљем да се преиспита његов значај и допринос српској међуратној славистици.

Надамо се да ће наш рад помоћи да дело неуморног прегаоца домаће славистике др Димитрија Ђуровића нађе ново место у историји славистике и русистике, оно које заслужује и које му припада.

Мср Драгана Д. Савин,
професор руског језика
и књижевности,
Универзитет у Београду,
Филолошки факултет,
Докторске студије
dragananauka@gmail.com

ЛЕШЕК КОЛАКОВСКИ

ПОХВАЛА ИЗГНАНСТВА

Двадесети век с популарним ликовима „интелектуалаца у изгнанству” може да се хвалише изузетним родословом: од Анаксагоре, Емпедокла и Овидија, касније од Дантеа, Охаме, Хобса, све до Шопена, Мицкјевича, Херцена, чак Виктора Игоа. Премда, у већини случајева савремени емигранти пре су емигранти него изгнаници у правом смислу речи. Претежно нису били депортовани из властитих земаља, удаљавани судским решењима већ су бежали од политичких прогона, пред затворима и смрћу или једноставно пред санкцијама цензуре.

То разликовање је битно из психолошких разлога. Често су се људи, који су добровољно бежали од тиранских режима, осећали нелагодно. Више нису били извргнути опасностима и тешкоћама, са којима морају свакодневно да се боре њихови пријатељи или цео народ, са којима се поистовећују. Ствар не може да се реши једнозначно; не могу да се утврде очигледна правила, да би се утврдила јасна правила, да би се донеле пресуде, када је одлука о емиграцији била оправдана, а када није. Лако је констатовати да не би било никакве користи, да су Ајнштајн или Томас Ман остали у хитлеристичкој Немачкој или када Шагал не би напустио совјетски Витебск. У Пољској и Совјетском Савезу живе многи људи које би њихове власти радо послале у неку другу земљу, а ти људи упорно одбијају да оду, одлучују се на затвор, прогоне и беду. Ко сме да каже да нису у праву? Солжењицина и Буковског требало је на силу удаљавати из њихове земље, да би поделили тужну судбину стотина истакнутих интелектуалаца, које су совјетске власти непосредно после револуције осудиле на изгнанство. Многим предводницима „Солидарности” предлагана је слобода по цену емиграције, међутим они су одбијали – неки чак и данас пребивају у

затворима, а неки други ускоро могу да се нађу у њима. Милан Кундера је напустио Чехословачку, Чеслав Милош Пољску и на основу њихових искустава настала су изузетна дела савремене књижевности. Хавел је остао у својој отаџбини, као и Херберт. Свим тим људима за много шта смо захвални. *Доктор Фаусџ* и романи Набокова плод су емиграције, као и дела Џозефа Конрада, Јонеска или Кестлера, а *Архийелаї Гулаї* не би могао да напише изгнанник. Међутим, не могу да се формулишу општа правила, која би одредила када је одлука о изгнанству исправна.

Када говоримо о „интелектуалцу у изгнанству”, такођећи, увек мислимо на неког ко је побегао од овог или оног вида насиља, претпостављајући да је избеглиштво, чак принудно, из много разлога боље него остајање у земљи. Особитост Русије (можда с обзиром на њена пространства) представља прогонство у оквиру властите земље; изгнанник добија најгоре од оба решења: нужност напуштања родне земље и исто насиље, какво је трпео пре изгнанства (мада, и у том случају степен тегоба може бити различит – довољно је упоредити прогонство Пушкина на Крим са прогонством Сахарова у Горки). Изостављајући ту ствар, можемо сматрати очигледним, да емиграција има подједнако корисне стране (слобода), као и штетне (искорењивање, проблеми са страним језицима).

Па ипак, одговор на питање није очигледан, да ли је емиграција само избор мањег зла или је, такође, отварање нових духовних могућности, непознатих онима који су остали у отаџбини. Одговор на ово питање потражимо упоређујући га са судбином најискуснијих изгнанника, изгнанника пар екселанс, Јевреја.

Док су живели у гетима, чувајући свој идентитет у љуштури својих веома сложених ритуала и табуа (можда им је то сложено мноштво њихових права омогућавало да истрају: побожан Јеврејин није могао да живи међу странцима, а истовремено да чува своје обичаје; сам њихов број приморавао је Јевреје да живе у заједници и онемогућавао утапање у хришћанско друштво), могли су да дају многе истакнуте талмудисте и коментаторе Светог писма, међутим, њихова култура битисала је у затвореној енклави. У географском смислу, генерацијама су били људи без отаџбине, али не странци у гетима. Упорно су чували у срцима и умовима изгубљену измишљену отаџбину, мање или више равнодушни према културном свету хришћана. За побожног хасида није имало – када је реч о култури – већи значај да ли живи у Варшави, у Шангају или у Буенос Ајресу; уздизао је у себи веру која му је пренета; да буде чувар тог преноса било је довољно да чува свој духовни живот. Међутим, када су почеле да пропадају зидине гета под утицајем такозване еманципације (ваља имати у виду, да тај вреднујући

појам није једнозначан), Јевреји су продрли у духовни простор Европе изненађујуће брзо и успешно. Неки, као Маркс, Фројд или Ајнштајн постали су освајачи света, хиљаде Јевреја уклопило се у елите свих области цивилизације: у науку, уметност и политику. Донекле, захваљујући томе што су емигрирали из колективне емиграције, постали су изгнаници у савременом значењу. Мада, без напора, већини њих није пошло за руком потпуно да изгубе давнашњи идентитет и да се потпуно асимилију. Племена, међу којима су живели, примала су их као странце и по свој прилици управо тако нејасан статус, неодређен идентитет, допуштао им је да виде и сумњају у више ствари него што су то чинили људи који су од рођења природно осећали своју припадност. Желео бих да кажем, да су антисемити (уколико нису формулисали своје погледе користећи аргументе попут гасних комора) оспособили у приличној мери Јевреје за бројна велика достигнућа, управо због тога што су им препречили пут ка моралној и интелектуалној сигурности, коју пружа племенска припадност – оставивши Јевреје у привилегованом положају аутсајдера.

Познато је да је положај аутсајдера из спознајних разлога привилегован. Туриста често опажа ствари које не опажају становници дате земље, јер су за њих то природни елементи живота (ту ми пада на памет туриста у Америци, Алексис де Торквил).

За народе Књиге, како хришћане, тако и Јевреје, изгнанство је обична и неизбежна судбина људи на земљи. Може се ићи и даље, тврдећи да се мит изгнанства налази у основи свих религија и да је у природи свакога истинско верско искуство. У поруци сваког верског култа садржана је вера, да је наш дом негде другде. Према се из тог уверења могу извући два потпуно различита практична закључка. Један је презир према свему земаљском и самом животу, који не доноси ништа осим несрећа и патњи: таквом уверењу често води и будистичка мудрост. Међутим, такође се може закључити да је изгнанство велика шанса за човечанство, коју треба искористити на повратном путу Оцу. Таква вера доминира у главним правцима јудејско-хришћанске цивилизације. Тоталан презир према материји, телу и земаљским вредностима у историји хришћанства био је маргинална појава. Основно у хришћанском односу према животу може се изразити на следећи начин: живимо у изгнанству и никада не смемо то да заборавимо, отуд сва овоземаљска блага и циљеви морају се сматрати релативним и другоразредним, мада је реалност и наша природна обавеза да их користимо. Природа је противник, кога треба придобити, а не одбацити.

Претпоставимо да су теолози у праву када кажу, да би наши преци у Едену спознали телесну љубав и донели на свет потом-

ство, чак да су се ослонили на искушење и остали у стању благословеног незнања по питању Добра и Зла. Међутим, тада не би никада могли да дају почетак човечанству које нам је познато: човечанству способном за стварање.

Управо та феликс кулпа и изгнанство које је уследило након ње, заједно с патњом и опасностима извукли су људе из стања небеског мира и супротставили злу, опасности, борби и болу, стварајући на тај начин неопходне услове за људско битисање. Стваралаштво је настало из несигурности, из неке врсте изгнанства, из искуства бескућништва.

Филозофија може да негира чињеницу изгнанства или – како хришћани више воле – да га пред нама прикривају; онако како су то чинили поборници емпиризма, натурализма, материјализма и сцијентизма. Филозофија, такође, може да прихвати ту чињеницу и покуша да пронађе повратни пут коначном помирењу човека с бивством – онако како томе приступа Хегел. Такође, може да прихвати чињеницу, при том не верујући да се наша судбина може променити; при чему смо осуђени на непрестану чежњу за непостојећим рајем; егзистенцијалној филозофији у нашем веку пошло је најбоље за руком, да изрази туробну визију те врсте – горке плодове Просвећености.

Хришћански појам првобитног изгнанства може се проширити и њиме обухватити друго изгнанство, односно изгнанство из изгнанства, а такође треће, четврто. (На пример, може се тврдити да је Спиноза био четвороструки изгнаник: прогнан је из јеврејског друштва, које се населило у Амстердаму након протеривања из Португалије, где је боравио након прогонства из Ерека, које је одредио Бог након изгнанства из Едена.)

Изгнанство се може сматрати несрећом или изазовом, а може бити и извор депресије или болно бодрење.

Можемо да се служимо страним језиком због тога што смо приморани на то, или да се трудимо да у њему видимо лингвистичка блага која постоје само у њему, не допуштајући превођење; на тај начин можемо да обогатимо свој ум, а не само техничке способности споразумевања. Можемо да конфронтирамо своју тачку гледишта дошљака с тачком гледишта староседелца и на тај начин да напајамо духовни фермент, који се често испоставља стваралачки и користан за обе стране. У савременој историји има доста примера за то. Није ми познато ниједно дело које истражује улогу коју су у историји Европе, у култури одиграли разни облици индивидуалне и колективне емиграције.

Стога нема сумње да без свих тих, верских или политичких разлога, који су изазвали изгнанства и самоизгнанства, без тих

бегунаца и емиграната, интелектуални и уметнички живот Европе био би сасвим другачији.

Пример су хугеноти¹ у Енглеској и Холандији; италијански верски радикали и унитаристи² који су тражили уточиште у Пољској у другој половини XV века (тада веома толерантној); пољски унитаристи у западној Европи у другој половини XVII века иницијатори су раног просветитељства.

Јевреји протерани из иберијских земаља; бегунци из Средње и Источне Европе под комунистичком влашћу. Сви они дали су допринос, понекад веома значајан, цивилизацији земаља које су их прихватале, чак када много пута нису прихватани срдечно и били третирани са сумњом. Емигранти Трећег рајха веома су утицали на амерички интелектуални живот. Неки су говорили да је то био злокобан утицај, али ко зна коначан биланс тога?

Хтели то или не хтели, морамо да прихватимо чињеницу, да живимо у епоси избеглица, емиграната, номада и тумарала, који крстаре континентима и крепе своја срца својим духовним или етничким, небеским или земаљским, стварним или измаштаним – отаџбинама.

Потпуно бескућништво је неподношљиво. Угрозило би основе човекове егзистенције. Да ли је могућ савршен космополитизам? Диоген Лаертије пише: када су упитали Анаксагору да ли га се стварно не тиче његова отаџбина, одговорио је, да га се веома тиче и показао је небо. Неки и данас причају о истим стварима: тврде да их не интересује племе, у коме су се родили, чак да према њему нису уопште лојални; ипак, сме ли се сумњати да таква обавештења следе из искреног веровања.

Осим појединачних људи који су бежали од тираније или су протеривани из својих земаља, постоје читави народи, где су људи, не напуштајући родну земљу, лишени права грађанства у властитој отаџбини, ипак остајали грађани те државе, чак кад би се њихова земља нашла под страном окупацијом. Таква је судбина – надајмо се, пролазна – народа Средње и Источне Европе. Расцеп унутар државе, коју грађани не осећају као своју, премда се називају њеним власником, и отаџбине, коју би желели да чувају, придао им је двозначни статус, статус полуизгнаника. Држава лишена суверенитета покушава да одузме људима историјско памћење, искривљује га и деформише према актуелним политичким нормама. Међутим, колективно памћење је отаџбина. Ако је један део Европе

¹ Хугеноти – присталице реформације у Француској од 16. до 18. века. – Прим. прев.

² Унитаристи или изворни хришћани веровали су као и Јевреји у једног Бога. То веровање је превладало првих 300 година хришћанства. – Прим. прев.

искорењен, шта може да очекује други део? Да ли ће цео свет бити осуђен на унутрашње полуизгнанство? Да ли Бог жели да нас подсети, на прилично бруталан начин, да је изгнанство трајно део људских животних услова? Немилосрдно, мада заслужено сећање!

(Leszek Kołakowski, *Moje słuszne poglądy na wszystko*. – Kraków, *Znak*, 2000, str. 314–320).

Превела с пољског
Бисерка Рајчић

ВЛАДИМИР ДИМИТРИЈЕВИЋ

ДОСТОЈЕВСКИ И СРПСКА ХРИШЋАНСКА МИСАО ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА: МОЈ ОГЛЕД ИЗ НЕПРИСТАЈАЊА НА НАУЧНОСТ

ЗАШТО ОВО НИЈЕ НАУЧНИ РАД?

Све сам био припремио за рад о међуратној рецепцији Достојевског у нашој „десној”, „конзервативној” (у ствари, хришћанској) мисли – научни апарат је био спреман да почне да клопара, и да, на основу тога, добијем неки бод и нешто угледа у домаћој научној заједници (пошто сам присуствовао скупу у организацији „руског одељења” Факултета политичких наука о Фјодору Михајловичу, онда кад је, што уживо, што „он лајн”, одржаван у Руском дому у Београду, знао сам да ће зборник бити одличан). А онда сам решио да приложим рад, али да, демонстративно, и одустанем од научног апарата и бодова. Ако треба, и од сваког угледа у научној заједници Србије, поштујући све истинске научнике који ће се овом темом бавити на методолошки исправан начин. Спреман сам да мој рад, овакав, ненаучан и неопремљен, ни не изађе у зборнику, и његове уреднике унапред оправдавам ако га не објаве. Али апарат и бодове нећу, и то у име Фјодора Михајловича!

Одлуку сам донео у тренутку када сам, почетком марта 2022, прочитао да су, на једном од миланских универзитета, писцу и преводиоцу Паолу Норију забранили да држи предавања о Достојевском, због „руске агресије на Украјину”. Предавања је требало да се одрже под насловом „Велика Русија, сентиментално путовање у Земљу царева, Совјета, нових богаташа и најлепше литературе на свету”. Нори је изјавио:

Не само бити живи Рус у Италији него бити и мртав Рус, данас је кривица. Ово што се догађа у Италији данас је карикатурално: италијански Универзитет који забрањује један курс је нешто невероватно. Напротив, ових дана требало је више говорити о Достојевском.

У новинама *Ил Фаџо Куојџиуано* писало је, тим поводом:

Све ово догађа се у име Запада који се прокламује као колевка толерантности и демократије, па како је могуће да толерантност и демократија производе право на цензуру са намером да се мора мислити само на један једини начин?

НА СТРАНИ ЧОВЕКА ИЗ ПОДЗЕМЉА

След мисли којима сам се одрекао прописаног опремања текста јасан је: систем бодовања смислио је „посистинити” Запад, да би, пре свега, друштвене науке, лишио слободе, понижавајући сваку мисао лудачком кошуљом квантификације. Научни апарат клопара и зврји, а живот, живи живот, бива потиснут са обзора људске мисли. Бодује се, међународно, само оно што одговара политички коректној агенди. Уосталом, овим текстом, који ће се бавити задатом темом, али ОНАКО КАКО ЈА ХОЋУ (нагласак је, наравно, на „ја хоћу”, као код *човека из подземља*), стајем на страну Достојевсковог „андерграунд филозофа”, који каже:

Видите, господо, разум је добра ствар, то је неоспорно, али је разум ипак само разум и задовољава само разумске човекове способности – а хтење је израз целог живота, то јест целог човековог живота, заједно са разумом и свим осталим чешкањем. Иако наш живот у својим манифестацијама често испада ништаван, ипак је живот, а не само извлачење квадратног корена [...] Два пута два је четири, то је ипак несносна ствар. Два пута два је четири, то је, по мом мишљењу, просто безочна дрскост. Два пута два је четири понаша се као мангуп, испречио вам се на путу, подбочених руку и плује на све [...] Ви верујете у неразрушиви кристални дворцац, на име, у тако савршено здање да му се неће моћи ни кришом језик исплазити нити у џепу показати шипак. А ја се, можда, зато и бојим тог дворца што је кристалан и неразрушив, што му се ни кришом неће моћи језик исплазити.

И зато, ево, овим текстом, који говори о међуратним Србима и Достојевском, плазим језик кристалном дворцу тоталитарног

глобализма, који је, ових дана насрнуо на Достојевског, и спречава га да говори у Италији, и ућуткује га на колективном Западу.

Иронијом судбине, случајем који је комедијант, Божјим допуштењем – како хоћете! – скуп о Достојевском, кога је, са поштовањем, 2021. године помињала цела планета, у књизи треба да се појави у часу прецртавања и Русије и њеног највећег писца. Таква је судбина прозорљивца који је говорио да је стварност фантастичнија од сваке фантазије.

Ово је мој прилог фантастичној стварности, која не жели да је бодују, и неће да чује за научни апарат. А наши су знали, знали!

Јеромонах Николај Велимировић је, уочи Првог светског рата, ставио до знања да ћемо морати да бирамо између идеологизованог Ничеа и свечовештва Достојевског. Отац Јустин Ћелијски је Достојевског назвао пророком и апостолом православног реализма (Бог је постао Човек, и тако заувек учврстио нашу стварност, да се не распадне), а Момчило Настасијевић је (давши српској поезији стих да је „дубље дно души но страдању“) знао да је, како је говорио велики руски видилац, патња гносолошки пут по преминућству. Владимир Вујић, аутор „Спутане и ослобођене мисли“ и преводилац Шпенглера „Пропасти Запада“, веровао је да ће Словени, на трагу Достојевског, створити свечовечанску културу. Исидора Секулић је указивала на то да је Раскољников свако од нас, и да је баш свако крив пред ближњима зато што није онакав каквим га је Бог замислио.

ШТА СУ ВИДЕЛИ ОНИ СА ДЕСНА

За наше међуратне љубитеље Достојевског, пре свега, оне „десне“, „конзервативне“, он је био и остао пророк, коме се стварност настала комунизмом жестоко осветила јер ју је приказао каква ће бити. Тако се у једном тексту у *Полијици*, године 1927, појавило сведочење о „трагедији породице Достојевског“:

Револуција коју је Достојевски предсказивао и гнушао је се унапред, као да му се хтела осветити за одвратност према њој. Године 1921, када је Русија требала да свечано прослави стогодишњицу његовог рођења, у једној бедној собици умирала је од глади његова жена, па одмах за њом његов син Фјодор, месец дана касније његов унук Феђа, и најзад је у емиграцији, у Риму, завршила у беди кћи великог писца и с муком сахрањена од прилога који су између себе сакупили неколико руских избеглица.

Достојевском се совјетска превратничка стварност светила зато што ју је *ћриказао као ћриказу*, у свој њеној утварности крви, зла и злочина.

Обасјавајући, у часопису *Мисао* 1931, великог писца као профетску фигуру савремености, руски емигрант Погодин је забележио:

За човечанство Достојевски је важио првенствено као филозоф и моралист, који је осећао сву дубину противречности људске културе и предвидео морални ћорсокак у који је запало савремено човечанство.

Пророк, па онда писац – то је био основни став о Фјодору Михајловичу. И међу Србима који су га тумачили, наравно. Уочи Првог светског рата, јеромонах Николај Велимировић је написао текст „Ниче и Достојевски”, у коме је указао да су велики Немац и велики Рус пророци Запада и Истока, који улазе у сукоб на живот и смрт, и да Срби, кад се буде бирало, морају стати на страну Свечовека, а не Надчовека. Велимировић је, на први поглед узгредно, уочио да стварност „достојевскује”, бар кад је Заратустрин гласноговорник у питању. Ниче је, наиме, Фјодора Михајловича сматрао јединим психологом од кога је нешто научио, а у лудило је отишао по сценарију Раскољниковљевог сна пред убиство бабе. Грлио је коња кога је газда тукао.

ЕКСКУРС: ИЗ СНА У СТВАРНОСТ ИЛИ НИЧЕОВ КОНАЧНИ СЛОМ

У априлу 1888. стигао је Ниче, по савету својих пријатеља, у Италију, у Торино. Био је пресрећан јер се у граду осећао „дашак доброг 18. века”. Све му се свиђало – од улица и паркова до реке Пада, крај које је шетао. Писао је интензивно своје антихришћанске списе, „филозофирајући чекићем” (његов израз). Свирао је и клавир (био је музички обдарен, раније је и компоновао). А 12. маја је у своју бележницу записао нешто необично, што није имало везе с његовим заносима тих дана:

Мотив слике. Кочијаш. Зимски пејзаж. Кочијаш с изразом одурног цинизма иживљава се на властитом коњу. Јадно створење, одране коже, окреће главу према њему – са захвалношћу, са великом захвалношћу.

Лудило се коначно пројавило 3. јануара 1889, када је његов станодавац Давид Фино видео следећу сцену (по Густаву Херлингу

– Груђинском) – двојица полицајаца воде Ничеа, окруженог гомилом радозналаца: „Нашли су га на Виа По како грли коњу врат, од кога су га једва одвојили.” Остатак живота (умро је 25. августа 1900) провео је у лудилу. Тако се завршио рат Диониса против Распетог.

Сањао га је Раскољников. Велимировић је Србима тај сан протумачио.

Ниче се сломио јер је одбио свечовештво у име натчовештва. Човек не може без човечанства, знао је Достојевски. На његовом трагу, знала је то и мудра Исидора Секулић.

ИСИДОРА: ЗАШТО ЈЕ РАСКОЉНИКОВ ПРИЗНАО ЗЛОЧИН

У свом огледу „Раскољников признаје грех”, Исидора Секулић је устврдила да је човечанство страховита веза, и да је Раскољников, који је покушао да буде Наполеон усамљености, на крају морао да тражи самилост међу ближњима. Земаљски закони и казне нису довољни да реше проблем људског зла – грех је неиздржљив док га човек не призна не само пред Богом него и пред људима, а онда се, тај исти грех, раствара у океану човечанског праштања:

Кад је Раскољников клекао и признао злочин јавно, ушао је у конач свега дотадашњег: у саломљење гордости, у немоћ пркосне воље, у малаксавање дијалектике разума, у истрошеност заблуделе маште.

Смисао признања Раскољниковљевог је у повратку људима, којима је, кајући се за убиство, дао и право да му буду судије. Тако се обновило младићево човештво. Сви су људи, каже Исидора Секулић, само један човек – њихова је веза и по гресима и по врлинама и по свему трајна и нераскидива:

Раскољникова је гонила полиција, гонио га је закон, гонио га је онај истражни судија у чијем мозгићу је била читава барутана отрова. Али кад је убица клекао пред врата човечанства, та су се врата пред њим одмах широм отворила. То је апсолутна реакција људства пред криком признања. Та апсолутност је доказ да реакција долази од нечег дубоко усађеног, и да је истина да су греси појединачна аманет света. „Ја сам убио Аљону Ивановну и њену сестру Јелисавету.” Бежању је крај, самоћи је крај, искључењу из људства је крај. Раскољников клечи и дубоко се сагиба пред људима које

није никада видео. Баш као што је некада клечао и дубоко се клањао пред гробом свога малог од шест месеци умрлог брата, кога, такође, никада није видео. Веза међу људима је тајанствена, силна.

Тако је говорила Исидора. И указивала да се срећа било кога на овом свету не може градити на злу и злочину. Признање греха је, од Адама до данас, сама срж људскости, којом се потомци првосазданог братиме и опстају као бића изнад трулежности и зверства. Достојевски је, на крају *Злочина и казне*, наговестио да потпуно покајање његог јунака тек предстоји – али, то је неискazиво, то је апофатички однос између Бога и покајника. И то се, сматра Исидора, не да литераризовати.

ОТАЦ ЈУСТИН И ДОСТОЈЕВСКИ

Веома значајан печат на предратно мишљење о стваралаштву Фјодора Михајловича ставила је књига Јустина Поповића *Философија и религија Ф. М. Достојевског*, коју је овај понудио као докторску дисертацију на Оксфорду, али је дело, због „преоштрих” речи упућених на рачун Западне Европе, одбијено. *Философија и религија* (наслов потоње, шире верзије је *Достојевски о Европи и Словенстви*) покушај је да се да један темељан православно-хришћански поглед на идеје које руски писац обрађује у својим делима. Поповић, познат по ватреном, исповедном стилу, Достојевског сматра пророчком личношћу која је боље од свију осетила шта се збива са човечанством у доба распада Божанских и људских вредности. Достојевски проблеми су „вечни проблеми људског духа”; „њему је до танчина познато не само еванђеље него и апокалиписис европског човека”; он има „титански лик сетног пророка Европе”. Фјодор Михајлович је и „легион” и „свечовек”; он је дао најпотпунију „ђаводицеју” и најпотпунију теодицеју за коју зна савремена мисао. Тамни ликови његовог стваралаштва паклени су по дубинама зла коме се окрећу; светли пак имају ангелску чистоту и белину. Али и у злим, најгорим људима има божанска, неугасива искра; и у најбољим, најсветлијим нешто од сенке греха и смрти. Распон је – од човекомиша до Богочовека. И Поповић сматра да је лек за гордо западноевропско човекобоштво, за сваки утопизам Великог Инквизитора, за сваку побуну еуклидовског разума – свечовечанска љубав и смирење, најлепше откривени у Господу Исусу Христу, који је Достојевском као Личност – ваплоћена Љубав и Смисао – много важнији од апстрактних истина логике. Ако је у својим ђаводицејама мучитељ и легион, у теодицеји – Достојевски је свечовек и учитељ, истински проповедник Еванђеља.

Сама тајна Достојевскове реалистичности, сматра Јустин Поповић, састоји се у опредељењу Фјодора Михајловича да сведочи нашу боголикоост:

Вођен светлошћу Христовом, он не ходи по тами него обасјава и открива у човеку оно што је бесмртно и вечно, оно што је истински реално. А то је боголика душа, у свима њеним узлетима и падовима. [...] Достојевски је реалист, и то православни реалист. А то значи: писац који човека осећа и види у свима његовим богочовечанским дубинама и висинама.

Сам Достојевски је дух свог стваралаштва одредио као руски – јер је хришћански:

У потпуном реализму наћи у човеку човека. То је искључиво руска особина, и у том смислу сам ја, наравно, народски, јер мој правац произилази из дубине народног хришћанског духа. Називају ме психологом. То није тачно. Ја сам реалист у вишем смислу, ја показујем све дубине људске душе.

Дубина људске душе: „Дубље дно души но страдању”, рекао би песник Момчило Настасијевић.

НАСТАСИЈЕВИЋ О ДОСТОЈЕВСКОМ

Настасијевић је, као и Достојевски, човека доживљавао као двојно, противуречно биће не само психолошки него и битино, као створење које је распето између „содомског” и „идеала Мадоне”. Његово срце је тле око кога се боре Бог и ђаво. Лепота може донети уништење, љубав је нераскидиво повезана с мржњом. Доброта је повезана са страдањем, са неком врстом јуродивости. Смирење кроз патњу отвара пут ка спасењу које је и врхунско познање стварности.

Настасијевићеве „Неколике белешке о Достојевском” су се појавиле у *Народној одбрани*, часопису националистичке (у смислу југословенског национализма, али и пансловенског месијанизма) и хришћанске оријентације. У том часопису сарађивали су, поред тзв. „десних” интелектуалаца (Велибор Јонић, Владимир Велмар-Јанковић, Владимир Вујић, Сениша Кордић итд.) и теолози попут већ поменутог Николаја Велимировића. Достојевскова мисао одиграла је знатну улогу у стварању идеолошке физиономије часописа. Фјодор Михајлович доживљаван је као борац за хришћанске идеале љубави и састрадалништва, одлучни проповедник словенског

месијанизма и смртни непријатељ комунистичке идеологије која је постајала све популарнија, нарочито међу младима. „Народна одбрана” уважава Достојевског као браниоца традиционалних вредности и конзервативног друштвеног делатника. Мада Настасијевић није писао о друштвеним аспектима Достојевскове мисли, ипак му је „Одбрана” била блиска јер је стављала нагласак на духовну – и то хришћански духовну – страну мисли руског генија.

Пре свега, наш песник изражава оно што је већина, говорећи о Достојевском, морала да призна: овај титан се не да објаснити речима, мада је био мајстор речи. Несводив је у формуле, неподложен анализи. Као геније органског стваралаштва, оног које је Настасијевићу увек било идеал, он је писац „само по техничкој нужди”. Превазишавши литературу и ушавши у говор о суштини, у скривницу постојања до које се допире по цену највећих напора, он нас наводи да схватимо сву немоћ дефиниција и слабост дискурзивног. Зато се треба изгубити у Достојевском, то јест – саживети се са њим. Зато је нужно ослобођење од „споредног ума”, свакидашњег, дводимензионалног начина мишљења. Зато је истински сусрет са стваралаштвом Достојевског повезан са „страхом у Бога, открочењем”...

Код Достојевског нема уметничке стварности која је плод овог или оног миметичког поступка. Све гори у огњу апокалипсе, дубоко се разобличавајући, ужарено до сржи. Ову Достојевскову одбојност према спољашњем описивању ликова, сликању ентеријера и екстеријера, пажљивом, толстојевском изучавању „балских хаљина” и „излазака маркизе у пет сати”, уочили су многи тумачи стваралаштва Фјодора Михајловича. Набоков, који га иначе не воли, примећује да је једини пејзаж у романима руског писца – морални пејзаж. Све остало је небитно. Настасијевић уочава „априорну сазданост” облича и атмосфере код Достојевскога: чим се у његов роман уђе, све је већ ту, сав „декор”. Раскољников је пред убиством бабе, Дмитриј, занет Грушењком, кипти мржњом према оцу, „записничар из подземља” исповеда своју филозофију човека-миша. Ту се суштина обелодањује, открива се – и немогућа је скица, контура, немогућ случајан потез. Непрекидно се, тврди српски песник, збива премашивање сопственом суштином и казују се нужне, судбинске истине. Нигде нема места за случај и произвољност.

Зато се ни не поставља питање стила. Нема те форме која би могла да заузда саопштenu садржину. Достојевски се користи најједноставнијим средствима, снажним кроз нежно подавање ономе што навире у речи. Та средства не пружају отпор. Служе као сасуди за огањ, а не изгарају. Достојевски је несумњиво писац коме су

се без кључа откључавале готово све тајне. Уосталом, кад се говори о суштинском, о језгреном, сваки кључ је незаконити калауз, и то калауз коме се двери мистерије никада неће отворити. Не може се, како је Настасијевић говорио, целина симулирати вештином, нити форма може да замени садржај. Са Достојевским се читалац рве као Јаков са анђелом, рве се у ноћи „проклетих питања” све док га, скрханог и уморног, анђео – Достојевски не благослови просветљујућим увидом у Неизрециво.

Оно што Достојевског чини великим религиозним писцем је истицање човека у први план, давање циновских размера човеку. Реализам у нижем смислу, објективистичко-сцијентистички реализам XIX века, човека је хтео да сведе на један од предмета из свог каталога. Тамо је човек, у најбољем случају, микрокосмос, мали свет, мали свемир. Али за Достојевског, човек је сличан Богу. Он хоће човека који је микротеос, мали бог у благу (израз Јустина Поповића).

Настасијевић је јасан: човек Достојевског је и златна мера и ноћна мора целокупне стварности. Природне појаве и твар су саставни, судбински део њега, а тек „од њега настаје права драма”. И пошто је саздан по Божјем лику, то, тврди српски песник, мора бити „драма у Богу, једини пут у суштину, неизбежан људском створу”. Достојевски је говорио да га је Бог целог живота мучио и да су незналице сви они који сматрају да је његово хришћанство наивно, уметнички неуубедљиво, ни не слутећи кроз какав је огањ искушења прошло пишчево „Осана”.

Достојевски, сматра Настасијевић, нуди два пута ка Богу: пут злочина који се мора искупити разарањем старог, греховног себе, то јест покајањем, и пут свечовечанске сапатње и састрадања оних који су анђеоски чисти. Оба пута су путеви жртве и самоодрицања. Раздрузгати, смрвити себе значи ослободити се затеченог, страсног „ја” које жели да господари стварношћу.

То је Раскољниковљево „наполеонство”, ничеовски натчовек. Кроз казну – продор у ванличну стварност и ослобођење од егоизма – могућ је повратак Богу. Достојевски јунаци су често убице – Иван мишљу, а Мића жељом убијају оца, док Раскољников потеже секиру на старицу. Зато они морају да одстрадају своје гордо лудило, да себе надиђу покајањем или да потпуно пропадну.

Они који су, као Аљоша Карамазов, чисти и светли, такође, треба да пате, и то да пате више од оних који за Бога не знају. Богу блиски морају ићи најдубљим путем страдања, страдајући колико сви други скупа, страдајући за њих и у њима, бивајући Христос. Српски песник отворено каже: „Бити Христ”. Не имитирати Христа, како предлаже римски Запад, не моралистички глумити неку

сладуњаву креатуру наше маште него се поистоветити са Спаситељем, бити распет на Крсту Љубави према ближњима, одрећи се себе и својих жеља зарад њине среће и спасења. Јустин Поповић вели:

Човек умире да би живео. Таква је антиномија вере. У подвигу вере умире и разум, али умире да би, препорођен и прерађен вером, нашао у Христу свој вечни смисао и своју бесмртну стваралачку силу.

Зато разум не може ни да схвати страдања све док човек не постане христоносац, док Христом не осмисли планету која је без Њега језива космичка лудница.

Христос је одговор на питање зашто страдају добри и чисти. Страдају зато што су такви. Страдају за друге. Они су жртве. Ту је тајна „Достојевскове човечанске олује страдања”, пред којом се Настасијевић пита да ли смо погрешно саздани, па нам је, ради светости, нужан пут кроз грех, као и да ли је праведном Јову, због праведности, одређена најдубља патња. Ове тајне не дају се одгнетнути. Оне се поштују ћутањем. То је ћутање Христа, Распете Љубави, после кога Он целива страшна, бледа уста Великог Инквизитора.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Док Украјина гори, а Достојевског протерују са Запада, постајемо свесни његове свечовечанске величине – опет и опет. И, опет и опет, схватамо да је људождерство у које је човечанство запало последица отпадије од Христа, Достојевсковог Бога. И знамо да се не можемо пренути из кошмара док то, на овај или онај начин, човечанству не буде јасно.

Да ли ће се то десити, не знамо.

Да ли се историја примиче крају већ у нашем поколењу, ни то не знамо. Знамо да историја има смисла само док, у подвигу ка надисторијском, рађа људе Божје.

Знамо, док гледамо светску Ругобу како руши и разара, да ће Лепота (Христос, Најлепши од синова људских) спасити свет.

И та истина се не може бодовати. И немогуће ју је „канселовати”.

(Текст идентичног наслова у проширеној верзији објављен у *Правди*, 26. 3. 2022)

ДИОНИСИЈЕ ДЕЈАН НИКОЛИЋ

ТРИ ПИТАЊА И ТРИ ОДГОВОРА ИЛИ ВОШТАНИЦА ЗА ИВАНА КАРАМАЗОВА

Ако је Бој све Сїтворио, ко је онда Њеїа сїтворио?

Одговор на ово питање лежи, не претерано скривен (или, можда управо тиме скривен: као Поово *Украдено їисмо*) већ у њему самом: Творац све твари не може бити твар, дакле, не може бити створен, ни од Себе ни од некаквог „Надтворца”. Зашто? Ако је Бог све створио, као што верујемо и исповедамо да јесте, а од чега и у овом питању полазимо: Њега дакле, већ *per definitionem* нико није створио: ни Он Самог Себе, нити „Неко Други”, некакав „Надтворца” Творца свега.

То да Бог није Створио Самога Себе јасно је већ отуда, што би – да јесте – испало да је некако Постојао пре него што је Постојао, па је као још не Постојећи Самом Себи учинио услугу да почне да Постоји.

Такође је јасно да некакав „Надбог” (а Овога опет неки „Над-надбог”, и тако даље и тако даље: у рђаву и немогућу „бесконачност” апсурда – који никада не би успео чак ни да започне: пошто би му се Нестворени Творац као неопходна полазна тачка стално, бесконачно измицао) није „Створио” Бога, јер опет би испало да такав „Створени Творац свега што постоји” – истовремено и јесте и није све Сам Створио: будући и Сам „Створење”.

Што се тиче треће – од времена Дарвина тако популарне и тако „научне” – „могућности” Створитељевог „Самоеволуирања” – она је још апсурднија, и од „могућности” Створитељевог „Самостварања”, и од „могућности” Створитељеве „Створености” од

стране неког „Надтворца”: штавише – она оба ова апсурда још апсурдније уједињује у апсурд још вишег степена: у још апсурднији и самопротивречнији, безумнији и Богохулнији апсурд, ако је то могуће. Откуда Еволуција? Откуда Самоеволуција? Ко је Створио Еволуцију? Она Сама Себе? Па онда Бога. Или Бог Самога Себе помоћу Ње? Ко ту кога ствара и ко еволуира? Ко је субјекат, а ко објекат еволуције? Случајне? Зар би требало прихватити да је Творац „Случајно Самоеволуирао”? Из чега? Из претпостојеће и можда одувекпостојеће твари: нестворене творевине, односно „материје”? Тада би та твар, или нетвар, била Бог Творац пре „Самоеволуирајућег” Творца: откуда онда она? Или је можда Творац „Самоеволуирао” ни из чега? То би нас опет вратило апсурду „Самоствореног Творца” итд.

Дакле, већ у самом овом *привидном* питању, крије се кобна *лојичка трешка* – која би требала да буде сасвим јасна и неверујућима, а не само верујућима – а можда и читав осинак, или змијарник логичких грешака, и чак може бити и мали или чак повелики *леџион хула* према Логосу.

„Када нас неверни или кривоверни људи злонамерно нападну, опоменимо их једанпут, двапут, па прекинемо. А када се ради о људима који хоће да науче шта је истина” – попут вас заједно са нама, и верујућима и још неверујућима, али боготражитељима – „не смемо се ни до века уморити излазећи у сусрет њиховој жељи” – и жељи свих нас. Јер: „Питања су дело слободе”. Али „увек се требамо чувати сопствене слободе”, пазећи „да не окрећемо рогове лажне слободе против Бога.”

Дакле, све у свему: *Ако је Бој све Створио, онда је Бој све Створио*, а Њега, наравно, нико није створио – јер и није створен: ни од Самога Себе, ни од неког „Надбожанског Надтворца Богова Твораца или Бога Творца” – нити је „Самоеволуирао” из нечега или ни из чега.

Тај Први и Последњи, Једини, Беспочетни и Бесконачни, и Нестворени Творац – Је Онај Којем се клањамо, захваљујемо Му се и прослављамо Га: као Бога Оца и Сина и Светога Духа.

Да нема Одувек и Превечно, Бесконечног и Беспочетног Неког, Којем је Дивљење Име, никада никога и ничега не би ни било: а као што свако од нас и сви ми искуством осећамо – *sentimus experimurque* – : постојимо и јесмо, дакле: хвала Ти Боже за све нас створене и за сву твар! И, ако је допуштено рећи: „Хвала Ти Боже што Постојиш: у све векове векова и пре свих векова векова и изнад свих векова векова и изнад самог постојања. Амин!”

*Зашто Бој Дођући да сти́рагају деца и невини:
да ли њо значи да је Он сагисџа или, можда, немоћан?*

„И стави Јов руку своју на уста своја”, и на ум и на срце и на сву душу своју: када је уграбљен и узнесен Благодатним Вихором – спознаје: да су недокучиви Путеви Божији и да су Мисли Божије Више од људских него што је Небо од земље.

У том Јововом покрету родили су се, као вечито загрљени близанци: и *ајофайџика* (одрично Богословље) и *исихазам* (свештено тиховање): у већу Славу Божију.

Раскинут је зачарани круг Еутифронове псеудодилеме (из Платоновог дијалога *Еуџифрон*): „да ли су богоугодне ствари богоугодне зато што их богови воле, или их богови воле зато што су богоугодне?” Или: да ли је Бог изнад Добра, или је Добро изнад Бога? Превазиђена су оба крака, па и онај племенитији, Анселмов: „Не чини Бог оно што је добро већ је оно што Бог чини добро.”

Соломонски и Давидовски је заблистала Авраамовска Метаномија:

„Бог увек чини оно што је добро, јер оно што Бог чини то је добро!”

Сетимо се: Исакова суза није саблазнила Аврама, иако му је Бог заповедио да га он, његов отац, лично принесе на жртву. Да је Аврам реаговао као Иван Карамазов: да ли би се боље постарао за својег сина Исака пред Богом? Да је Иван Карамазов приступио Праведном Јову, да ли би га боље утешио од Јовових рђавих тешитеља?

И Јовови рђави тешитељи, и парничар са Богом Иван Карамазов, пошли су од исте, кобне и наопаке жеље – жеље да некако докажу „нужност” и „умност” зла, да га објасне и оправдају и одају му хвалу, све мислећи да ће тако најбоље прославити Бога и Творца свих и свега. Јовови тешитељи су поверовали да су у томе успели: и развесели се лудо срце њихово *очараних рационалисџа*: идолопоклоника људског разума.

Иван Карамазов је схватио да је то немогуће, и потамне лудо срце његово: срце *разочараној рационалисџе*: новоочараног нишилисте и идолопоклоника ништавила.

Дечја суза, којом се у својем срцу Иван Карамазов као каменом бацио на Бога: пада и на његову и на нашу и на дететову главу – и на Главу Распетог, Који је на мукама све до краја овога века: са сваким од нас и са свима нама – на мукама бесконачно већим но што је мука било кога од нас. Али пре свега на Иванову главу: и то као ужарено угљевље. Како? Ако је – „уместо” да га „оправда” – „убио” Бога, због Божијег „греха” дечије сузе – да ли

се тиме добро постарао о том детету, којем је „отео” Утешитеља, Васкрситеља и вечни живот?

Аргумент из дечије сузе је управо најбољи аргумент – не за атеизам или антитеизам, већ – за Теизам. Довољно је да га мудро обрнемо: и поставимо га на ноге, уместо да дуби на глави. *Дечија суза* није ништа мања потврда и поткрепа и школа и *ојкривење* Божијег Постојања као Бесконачне и Беспочетне Љубави – од аргумента из *Иконе Свете Тројице Рубљова* Свештеномученика Павла Флоренског: „Постоји Икона Свете Тројице Рубљова, дакле постоји Бог!” У подједнакој мери важи: Постоје дечије сузе, и сузе невиних, и сва твар која уздише и тужи – дакле постоји Бог! Ако су то схватили чак и Западни Хришћани (на пример, Платинга и Хауервас), зар ми на Истоку то смемо да не схватимо тим пре и заједно са њима, и да као Праведни Јов не ставимо руку своју на уста своја, и на ум и срце и сву душу своју: не градећи се мудријима од Вихора Надпремудрог? И не градећи се силније љубећима од Луде Љубави Божије? Поклонимо се пред Вртлогом Недокучиве Надпремудрости Божијег Промисла: било да долази као Громки Вихор, или као Нечујни Поветарац!

Ако бисмо ми, *зашто шћто* Бог *доушћта* да страдају деца и невини, рекли у срцима својим: „Бог је садиста, или можда немоћан” – зар не бисмо били још безумнији од безумника који рекоше у срцу својему – попут Чарлса Дарвина: „Нема Бога”? Или од безумника који рекоше у срцу својему – попут Михаила Бакуњина: „Ако постоји, Бог је наш непријатељ”? Или од безумника који рекоше у срцу својему – попут Имануела Канта: „Не постоји други Бог осим мене, ја сам Бог”? Иако се, у свим овим случајевима, ради о једном истом безумљу.

„Ко може разумети грехе?” Ко може разумети слободу? Ко може разумети Промисао Надпремудрог? Ко од синова људских? Ко међу икада створенима? Ко може разумети Бога? Оно што ипак можемо – али ни то као ни било шта друго: не без Онога без Којег ништа не можемо чинити – јесте да се потрудимо да што боље разумемо и запамтимо кардинално важну *разлику* између Божијег *Благоволења* и Божијег *Доушћтења*. Да бисмо то двоје што строже и тачније разликовали, поучимо се из *Тачној Изложјења Православне Вере* Светог Јована Дамаскина:

А од дела која се тичу промисла, нека су по благовољењу Божијем, а нека по Његовом допуштењу. По благовољењу су, наиме, она дела која су беспоговорно добра, а по допуштењу, она која су зла. Јер много пута Бог допушта да и праведник допадне беде, да би тако, врлину коју он има скривену у себи, показао другима, као

што се десило са Јовом. Некад допушта да се збуди нешто од онога што је апсурдно, да би тим чином који изгледа апсурдан, било остварено нешто величанствено и чудесно, као што је преко Крста остварено спасење људи. У другом случају допушта да праведник несрећно страдава, да не би отпао од исправне савести или да не би из силе и благодати која му је дарована запао у гордоумље, као што је било са Павлом. Понеко бива привремено напуштен ради поправке другога, да би се други, гледајући на њега (на његово страдање) васпитавали, као што је случај са Лазаром и богаташем, јер у природи нам је да, гледајући нечије страдање, бивамо престрашени. Неко бива остављен од Бога и због тога да би се прославио неко други, не због властитих грехова или грехова својих родитеља, као што је остављен слепи од рођења да би се прославио Син човечји. Неко, опет, бива остављен да страда, ради ревности другога, да би и други били непоколебиви у страдању, благодарећи величанству славе страдаоца, надајући се будућој слави и желећи будућа добра, као што је код мученика... Ваља знати да *йосїоје мноїе врсїе Божанскої йромисла, ше их није моћуће ни речју објасниїи ниїи умом йојмийи...* Од онога, опет, што је у нашој власти Бог превасходно жели и благоволи оно што је добро, док оно што је зло и истински неваљало, ни превасходно ни накнадно не жели, него га препушта слободној вољи, јер оно што по принуди бива нити је словесно нити је врлина. Промисља, наиме, Бог о целокупној творевини и кроз целокупну творевину, често добротинећи и поучавајући и кроз саме демоне, као кад је био у питању Јов, или када су биле у питању свиње.

И још: „Треба знати да Бог све унапред зна, али не предодређује све: унапред зна и оно што је у нашој власти, али га не предодређује, јер нити жели да буде зла, нити насилно изнуђује врлину.” Али уз све горе речено, имајмо на уму и упозорење Светог Јована Лествичника: „Опасно је залазити у дубину Суда Божијег. Такви радозналци плове на броду гордости.”

У једној Велсовој приповеци, људи долазе да се пожале Богу после разорних ратова, у којима су готово истребљени, са очајничком молбом: „Боже, помози нам, више не знамо шта да чинимо. Како да се спасемо, да сви не изгинемо. Не можемо више да издржимо овако!” А Бог им мирно одговара: „Ствар је врло једноставна. Само престаните да ратујете.”

Исто то само мало другачије, каже и Свети Старац Силуан – објашњавајући нам да се одговор на наше питање крије дубоко у тајни људске слободе, коју нам је Бог даровао, и у њеној исправној или погрешној употреби, дакле: ми и само ми смо одговорни,

за то што страдају деца и невини, што Бог не жели, али допушта, а на нама је да се покајемо: „Кад би се сви људи покајали и испуњавали заповести Божије, био би рај на земљи, јер је Царство Божије унутра у нама. Царство Божије је Дух Свети који је исти и на небу и на земљи.”

И још нешто ваља знати, када говоримо о страдању деце и невиних: нешто готово сасвим непознато, а од непроцењиве важности. Бог не подлеже никаквим законима. Ни законима физике, ни законима логике – па чак ни Аристотелове логике, ма шта о томе мислио Тома Аквински. Речено речима Петра Дамијанија: „Свемогући Бог може да учини и то да оно што је било – престане да буде оно што је било: да оно што је било буде не као да није било, него да *заиста* никада није било” – мислећи, наравно, на сва зла и муке и страдања виних и невиних.

Гордост убија, а смирење оживљава. Бог ће нас и без наше сарадње: васкрснути телесно; – али без нашег слободног подвига сарадње са Његовом Благодаћу: неће нас васкрснути духовно. Обојена револуција Старог Адама, започета од старе змије са свим силама поднебесја још у Едену, смера да и даље – клеветањем и опањкавањем Творца – подбада, одржава и умножава самоубилачку побуну и одрицање синова људских од Оца који је на Небу: да би се нахранило паклено ждрело лава који риче и гледа кога ће да прождере. Зато није страшно ни ако овца омрзне сопствено руно, али јесте ако омрзне Пастира.

Шта ће нам Црква, ако човек може да се моли њојединачно и има свој однос са Бојом: шта ће нам шу њосредници?

Ово питање је истозначно са питањем: зашто да будем православно хришћанин? Зашто бити – међу свим другим верама – баш православни хришћанин, посебно је питање, и оно заслужује посебан одговор. Овде ћемо дати одговор онима који то већ јесу или верују да јесу, који то желе да буду или онима који то желе да постану.

Ту не постоји никаква дилема: коме Црква није Мајка, Бог му није Отац.

Као што знамо, још у Старом завету писано је: „Поштуј оца својег и мајку своју” – то је једна од десет заповести, и то се односило на телесне родитеље. А у Новом Завету, то се није укинуло већ *исцунуло*: тако што поштујемо Оца Који је на Небу и Мајку Цркву Коју Је Он Установио и на Земљи као и на Небу.

Црква није „Посредница” – ни „Духовна берза”, ни „Агенција за промет благодати и рајских некретнина” – већ *Заједница*,

и то: слободна љубавна заједница Бога, човека и све твари: *месѿо Сусреѿа човека и Боѿа*.

Зато се, иза фасаде горњег питања: „Шта ће нам Црква, ако човек може да се моли појединачно и има свој однос са Богом: шта ће нам ту посредници?” – заправо, крије питање (лукаво пришапнуто од старе змије: а громогласно скандирано са свих кровова, на свим трговима „модерног” и „постмодерног” образовања *emancipatus et separatus a Ecclesia*): „Шта ће нам Слобода, шта ће нам Заједница, шта ће нам Љубав: Пут, Истина и Живот?”

Бог нам је, као што сви знамо, поручио: *без Мене ниѿиѿа не можеѿе чиниѿи*. И: *ѿге се скуѿе двоје или ѿроје у Моје Име, и Ја Сам са њима*.

Пошто је Христос Глава, а Црква је Тело Христово: ко се лишава Тела, лишава се и Главе. Такође, лишава се и Светог Духа, и Светих Тајни: прочишћења, преумљења, просветљења и обожења.

Зато је и речено: *unum christianum, nulum christianum*: један хришћанин, ниједан хришћанин. Изван Цркве нема спасења: *extra ecclesia nula salus*.

Што значи, ни мање ни више, него: „Али око не може рећи руци: не требаш ми; или опет глава ногама: не требате ми. А ви сте тело Христово, и уди међу собом.”

Пошто је „Тело Цркве хијерархијски устројено и организовано попут једног Великог Града Божијег, који се развија у ширину, дужину и дубину” – или ћемо бити грађани Цркве, и тиме грађани Неба, већ овде на Земљи, или ћемо бити идиоти (*idiotes*: они који живе идиосинкразијски – сами за себе, не учествујући у животу заједнице): они који не учествују у животу Божанског Полиса, тачније: Богочовечанског.

Ако су сви крштени положили заклетву: да буду војници Христови – и борци у великом и последњем духовном рату – може ли се свако, или ико борити појединачно, изван хијерархије, без плана, организације, команде, синхронизације, садејства и хармоније? Куд који мили моји: без јединствене стратегије?

Наравно, то је немогуће, чак и у овоземаљској, световној војсци, болници, школи, газдинству, компанији или спортском друштву – а камоли у великом и последњем духовном рату са духовима злобе поднебесја.

Црква је: и јаслица богова, и школа, и касарна, и болница душа. Може ли неко самога себе родити, одшколовати, командовати самоме себи и самога себе излечити? Или барем: опојати и сахранити самога себе кад умре? Ако *може*, онда му заиста и не треба Црква. Али тада му не треба ни Бог – ни његов индивидуални, ексклузивни, сепаратни, изоловани и приватни: нарцисоидни

и аутистични „самооднос са Богом”. У ствари – не треба му нико, и у крајњој линији: чак ни он сам. Остаје сам са собом: као са сопственим идолом. Или, речено Честертоновим речима: „Ако се Цонс буде клањао Богу у себи, на крају ће испасти да се клања ником другом до Цонсу.”

А што се тиче православних хришћана, као што знамо: свако има призвање да буде цар, свештеник и пророк; *верни народ (лаос)* је, ни мање ни више, него: *царско свешћенство*, дакле, нераздвојан од Цркве и незамислив без Ње. Црква је конститутивна за верни народ, баш као и верни народ за Њу: и ни врата паклена је неће надјачати: светлост светли у тами и тама је не обузе. Сила Литургијске Молитве је Катехон: Онај који задржава зацарење антихриста. *То је Лейоша Која ће сјасиши свей.*

БОШКО ЛОМОВИЋ

УРЕСИ НАРОДНОГ ГОВОРА

Вук Стеф. Карацић је, за свога живота (1787–1864), урадио за Србе више него сви заједно до њега, богме још дуго и после њега. У почетку усамљен и несхваћен, али упоран и тврдоглав, имао је срећу да упозна Јернеја Бартола Копитара, цензора за словенске и грчке књиге код бечког двора, који га је подржао у борби за увођење народног језика у књижевност; од њега је Вук научио каква треба да буде азбука за један језик.

Ако није више, није ни мање значајно Вуково записивање усменог стваралаштва Срба „сва три закона”, подржано од великих умова Европе (Гете, Јакоб Грим и други). Тако је сачувао на хиљаде страница народних песама, мушких и женских, и приповедака (овде ни речи о огромном послу на *Рјечнику*, *Новом завјету*, *Историји нашег времена...*). И пословица, дакако. Настајале из дугогодишњег народног искуства, представљају стилско богатство народног изражавања, уресе (украсе) народног говора. Вук их је слушао и бележио, а из тога је настала обимна књига *Српске народне пословице и групе различне као оне у обичај узетје ријечи* (Беч, 1849). У њој је око 7.000 пословица са Вуковим тумачењем или без тога ако није било потребе. Захваљујући Вуку, то благо је данас и убудуће део наше културне ризнице.

Но, и после Вука су у народу настајале пословице или изреке сродне овој врсти, настају и дан-данас. Има их много више него што сам чуо и записао, али и ове су довољне да нас упуте на то да се колективни стваралац није одрекао „вишевековног посла” ни у добу технолошког „бума” и дигиталних револуција. Морам да признам да се сакупљањем пословица-изрека-максима нисам бавио систематски и помно (било би их, иначе, много више), већ посве

узгред, често сасвим случајно, радећи друге послове. Највише их је са простора Шумадије, Посавља и Семберије, Старог Влаха, Црне Горе, покоја и из других крајева у којима се српски говори. Па, ипак, и ових око две стотине овде забележених причињавају ми задовољство и понос, што ми је велика награда за тај мали, успутни труд. Јер ће се сачувати и у времену у којем се многе драгоцености неповратно губе.

Оно што ми се чини битним да истакнем је да су ови стилски украси непреводиви на друге језике или, углавном, тешко преводиви, попут, рецимо, поезије Његошеве или Момчила Настасијевића. То јест, преведени губе своја метафорична значења које им је творац убризгао, а која проистичу из специфичности духа конкретног народа и језика. Има Момо Капор духовит текст о томе како га Американац, који преводи његову причу, пита како је то син „пљунути отац” (зашто му пљују тату?); како је неком „секира пала у мед” (како, кад се мед држи у теглама?); због чега се неко смеје „као луд на брашно” (шта је у брашну смешно?), и зашто би неко „прдноу у чабар”. Дакле, превођењем на страни језик, говорни украси постају смешни или бесмислени.

Смисао објављивања ових бисерака нашег народног језика је у томе да се још ко, сада и убудуће, прихвати истог посла, макар и узгред, како би се исти сачували и користили и у писаном и у говорном облику. И тиме доприносили лепоти и богатству штива и говора у посредном и непосредном међусобном разговору, све сиромашнијем и поснијем.

*

Ако се наоблачило, није се смрачило. (Тешко јесте, али ни близу како може бити).

Ако се не накусаши, нализати се нећеш. (Нађи се на време у главним стварима да ти не би припали остаци).

Ако ти је све добро, сјави камичак у цицелу. (Веровање да ништа, ни добро ни зло, није вечно; зато је боље у добру имати малу муку да би се спречила већа).

Баци ноће лијове, узми дренове! (Узвик жене која помаже при порођају, која при(х)вата новорођенче у тренутку кад се одваја од мајке).

Без једној ока – ћорав коњ. (Каже се за нешто што је готово савршено урађено, осим једне ствари, можда ситнице; са тим недостатком, дело није потпуно).

Било би ишако, да је ишако. (Није тако; није како кажеш).

*Било ња биџисало*¹. (Било, па прошло).

Био је и осџао човек. (У сваком погледу честита особа).

Биће кад се њиле нагоји. (Никад се то неће десити. Исто: *Кад медеведу зарасџе дује*).

Будали је море до колена. (Каже се за особу која сматра да све може, чак и оно што никако не може, па тако западне у неприлике).

Види момка, види му џеџира! (Узвик задовољства упућен некоме ко нечим пријатним изненади. Чух од Марте Вучковић, рођене Славонке).

Више сира неко леба. (Више је нечега чега би требало да буде мање; може се односити и на човека у чијем карактеру преовладавају негативне у односу на позитивне особине).

Врана врани очи не вади. (Сличан сличном зло не чини; најчешће се односи на сличности по негативним својствима).

Где си био кад је ѓрмело? (Приговор особи која би да учествује у расподели плодова туђег рада или борбе, а кад је требало запети, жртвовати се, нигде је није било).

*Гледај ња како је очкоџеран*². (Отресит, живахан, напредан).

Гори ми за њеџама. (Проблем који се не може одлагати, који тражи хитно решење. Слично: *Доџла вода ѓод ѓрло*).

Гледај ња, њљунуџ оџац! (Исти отац! Каже се за свакога ко, ликом или карактером, на некога много личи).

Дери овцу док је врућа. (Ради посао кад му је време, не одлажи за сутра).

Добоџда геда-бабу сахранио! (Иако наоко не изгледа, веома пожељна народна клетва).

Да зна ѓаво ѓе ће њасџи, њу би сео. (Није могуће сваку невољу предвидети и предупредити је, избећи је).

Да ња заџалиџи, не би засмрдело. (Без игде ишта, пука сиротиња).

Да ња на вуну баџиџи, ѓоџинуо би. (Зле среће, рођен да се мучи).

Дај Боже, кѓери, да ње беџ узме, ал' Цџџани око куће коло воде. (Мало наде да ће се нешто постићи, остварити, догодити).

Да ме за ноџе обесиџи, ѓре би ми очи исџале. (Без пребијене сам паре; без динара у цепу. Овако често одговара и онај који има новца, али неће да позајми).

Да му фали браџина, лако бисмо. (О некоме ко се често и претерано лудира или му фали „даска”, како то народ каже).

¹ Тако народ каже, а тако и Вук у Рјечнику тумачи значење глагола „бити-сати”. У Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ објашњења су следећа: постојати, бити, живети, животарити.

² Вук је забележио: кочоперан, кочоперење, кочоперити се; придева *очкоџеран* нема у Рјечнику, а ни у осмотомном Речнику МС–МХ. Чуо сам га у ивањичком крају.

Данима зебем³ збої шебе. (Не зебе на хладноћи, већ страхује, брине се, хладно му око срца).

Дао ти Бої орловске ноктије и сврабљиво дује. (Народна клетва).

Да су крмачи ројови, уједала би и убадала. (Не може се имати све што се пожели).

Деверли⁴ љаве. (Рођен да буде несрећан, осуђен да се мучи).

Док се обује, друји човек. (Каже се за онога који лако и често мења мишљење, непоуздан, није од речи).

Дроби ко љазна воденица. (Прича много и којешта, прича ради приче).

Друјима се ойрасиле, а њејова се њек букари. (Говори се за човека који све ради у невреме. Чуо сам кад су тако говорили за неког Рајка који је косио ливаду у октобру, а у марту брао кукуруз).

Дубају у исију њикву. (Исто мисле, исти су).

Дујо њељење – мриво њеле. (Одлагање, отезање са одлуком или послом најчешће се не заврши добро).

Бе настјало, њу скајало. (Односи се на људе који се, под старост, врате из света у своју земљу, често и у родну кућу, да окончају живот).

Ево, нешњо шуркам⁵ око куће. (Забављам се, тек да докон нисам; раткам нешто, а није богзна шта).

Е, да је до фрајира ко од фрајира! (Дословно: после фратрових савета, паметнији сам. У преносном значењу: сад знам шта и како треба, али тек после пресудног доживљаја, важног сусрета, стеченог искуства).

Е, да сам ко шњо нисам, сад би ми лејца њишца њевала. (Каје се човек који нешто није учинио, а требало је).

Е, збої њоја жујо кашљем. (Није ме брига; потпуно неважно за мене; не дотиче ме се нимало та ствар).

Е, јеси крујан! (Каже се ономе ко се хвали да ће нешто велико урадити, с намером да задиви слушаоце. Чуо у Босни).

Ејо ја (је), само шњо не блеји. (Каже се ономе који тражи неку ствар, а никако да је нађе, иако му је, такорећи, пред оком).

Живим, ејо, да је један вице. (Промашен, никакав, убоги живот).

Зайео ко јуне у љласї. (Хоће па хоће, по сваку цену).

³ У писму руском конзулу у Дубровнику, а у вези са својим сестрићем, Његош пише: „[...] али ја од Стефана доста зебем”, тј. плаши се за његову будућност.

⁴ *Деверли* је турцизам, као и глагол *девералии*, и нема га код Вука, а у Речнику САНУ тумачење гласи: излазити на крај, таворити. Често се чује у говору наших муслимана као и код хришћана у БиХ. Значење унеколико одговара речи „кубурити”.

⁵ Глагол *шуркаши* нема код Вука, има именица женског рода *шурка* – шала; у Речнику МС–МХ: пребирати, сређивати какве ситнице.

Засрао ко ђуран мойку. (Кад неко уради нешто на своју или туђу штету, непромишљено; кад се много осрамоти).

Зайребаће сврабљивој тузи ноктии. (Претња упућена особи која одбија да пружи услугу или тражену ствар, да помогне).

Заувар сиромашу и кад му мува у њркну улейи. (И најмања корист је радост за онога који ништа нема).

Земља ја ишће. (Одбројани су му дани; само што није умро).

Зини да ти кажем. (Е, баш ти то нећу рећи).

Зинуло му дује. (Каже се за човека који граби, коме никад доста).

Змију ћемо у њамук увийи, њо њамуку њруиџем ударайи;биће змија мекца од њамука. (Има начина да се и рђав, наopak човек учини добрим, да се „приведе к познанију права”. Чуо у Срему).

Знам ње, њишцо, кад си јаје била. (Причај што хоћеш, а знам те одавно ко си и шта си. Исто: *Знам ње њушко кад си њишћољ била*).

Иде ко мува без љаве. (Не зна куда иде, нема ни пута ни циља).

Издувало ко њувало⁶. (Каже се за хвалишу чије су празне приче избиле на видело).

Изјуџира дан њролази. (Опомена: ко касно устаје, остаће му мало времена за послове тога дана).

И лијандер лејо цвейи. (Преваранти су увек слаткоречиви. Лијандер – народни назив за олеандар, баштенску биљку лепог цвета, али отровну).

Ишћесан је из једној комада. (Стабилан човек, чврст карактер, постојан).

Ја ја крсџим, оно њрди. (Неко коме је узалуд говорити, давати савете; причаш му једно, он ради друго).

Ја рекох, а ти види! (Ради како хоћеш; не жали ми се ако промашиш).

Јебо си чворка. (Награбусио си или је сва прилика да ћеш лоше проћи, Исто: *Јебо си јежа у леђа*).

Једи, њасја су усџа. (Не снебивај се, уста су ваздан гладна, незајажљива су).

Још ме само језик служи. (Потпуно неспособан; све отказало).

Јуни, јули њоја јури, а авџусџи му кожу дере. (У летњим месецима нема крсних слава, нема свадби, поповски су приходи скромни или никакви. Чух од Драгана Сарачевића, свештеника из Сиднеја).

Кад се коси, нек се мрси. (Смисао изреке је да успех треба обележити, прославити, не жалити трошка).

Какав је човек био, видело се на са'рани: доџао ѡрдан свей. (Није свет ружан, него је дошло много људи на сахрану доброг човека).

⁶ Пувало је свињска бешика коју су некада сеоска деца надувала и, немајући бољу лопту, играла се; кад надувано пувало удари на трн, испусти ваздух и брзо се издува).

Како ѿшло, ѿако дошло. (Каже се за човека који ништа у животу није постигао).

Као да си на бућкало ухваћен. (Каже се глумом, несналажљивом човеку. На бућкало се хвата сом, а важи за глупу рибу).

Кљуца ѿиле у ѿвоздене виле. (Узалуд труд, нема користи).

К'о да је ѿјео ѿомеѿину. (Збуњена, унезверена особа. Пометина – постељица коју крава избаци при тељењу; код Вука: ложа, плодва).

Ко да ѿа је ѿоѿлава избацила. (Опис човека у ритама, неуредно одевеног).

Ко да си јабуку ѿреѿоловио. (Истицање велике сличности међу два особама: близнад, мајка и кћерка, отац и син...).

Код ѿебе ко кози ѿод реѿом. (Не умеш да чуваш тајну. Исто: *Да ѿи усѿа заѿијем, на дуѿе би ѿроѿоворио*).

Ко зрно је. (Опис радног, отарашног човека).

Која ѿѿиѿа рано ѿроѿева, рано се и у ѿнездо усере. (Не истрчавати, радити све кад му је време. Исто: *Не ѿрчаѿи ѿред руду*).

Које очи зло чине, оне и ѿо свеѿу ѿледају. (Без имало стида за своје поступке).

Ко ѿад је, као сенка. (Опис особе коју је болест или друга несрећа осушила, свела на малу килажу, па се споро и нечујно креће).

Кола се на мени сломиѿе. (Догађај, посао, работа у којима је један лоше прошао. Исто: *Само ја осѿах ѿрбав*).

Ко ѿиѿино око. (Мајстор хвали својих руку дело).

Ко ѿре девојци, ѿеѿова је. (Не оклевати, не одлагати).

*Корела коза овцу*⁷. (Каже се некоме ко пребацује другоме због пропуста или грешке, иако је сâм у томе већи грешник).

Ко с ѿаволом ѿиѿкве сади, о ѿлаву му се луѿају. (Судбина свакога ко се удружује или ортачи с особама лошег карактера).

Ко ѿебе каменом, ѿи ѿеѿа каменчином. (Злотвору узвратити двоструко; Д. Ерић је у једној песми ову изреку употребио као стих).

Ко ѿе клео, није данѿубио. (Упућено рђавој особи, штетној по околину, лицу од кога користи нема, напротив).

Кука за ѿуђим сандуком. (Кад неко води бригу, трачари, о некоме/нечему што га се не тиче).

Луѿањем у лонац нећеш расѿераѿи мрак. (Не можеш непромишљеним или погрешним начином постићи то што желиш).

Макар чачкалиѿу у со. (Кад нема боље мезе. У Босни се, по правилу, ракија не пије без мезета).

⁷ Изрека потиче из причике у којој се овци, при прескакању плота, задигао реп па се видело *оно* што је у козе ваздан видљиво.

Маџарац у Беч, маџарац из Беча. (Узалуд све, ништа га не може променити набоље).

Мичи ми ља/је! (Немој ми о њему/њој! Израз сам чуо у Бијелом Пољу, а односи се на несимпатичну особу о којој не желим да слушам).

Може коњу реј да шцчуџа. (Каже се за особу која се жали да нешто не може, да је болна; тако се и куражи и теши).

Морам, макар на кози орао. (Морам то урадити по сваку цену, ма колико коштало).

Навалио ко маче на варенику. (Кад неко, пошто-пото, хоће нешто да уради, да постигне, а чини то невешто и неспретно).

Навро ко бунџур⁸ на љузицу. (Хоће па хоће, не да се зауставити).

На мрзану кућа осџаје. (Веровање, из народног искуства, да најмање вољено дете постаје домаћин куће и утеха старим родитељима).

Наоџџџрио се да џџџџи. (Спремио се за важан говор, а причаће глупости).

На рану да ља џривијеџ. (Веома добар, поштен човек. Супротно: *Ко ља не зна, на рану би ља џривио* – Слаткоречив, умиљат, а у суштини, opak човек).

Наџла бабу у невреме угаја. (Каже се за некога ко нешто ради кад му време није или што не приличи његовим годинама).

Не брини за њеџа, џисмен је џај. (Каже се за некога ко је вешт у нечему, добром или рђавом; не значи да зна да чита и пише).

Не вреди ни џџ луле дувана. (Безвредан човек, некорисан ни другима ни себи).

Не да се ни џовестџи ни џоћераџи. (Човек на своју руку, тежак за сарадњу).

Не заџварај враџа задџицом. (Где год да си, труди се да оставиш повољан утисак, не зна се кад ће ти ко опет ваљати).

Нека мноџо не барјачи. (Порука некоме да се не хвали и не слави, нису му успеси и победе за велико славље. Чух од посланика у црногорском парламенту).

Нек има за не дај, Боже. (Каже се за нешто – новчану суму, ствар и слично – што се остави за тешке прилике, а све у нади да до њих неће доћи).

Нек је шума, нек је вуна, само да су усџа џуна. (Говорило се у гладе године кад се оскудно јело).

⁸ *Бунџур* – народно јело, кувана *џрекруџа* од пшенице и кукуруза, зачињена белим мрсом; помаже против затвора, тврде столице. *Бунџур* има код Вука, *џрекруџе* нема, а име је за крупно млевено жито за справљање бунгура или за исхрану стоке, слично *јарми* које, такође, нема у Рјечнику. У Речнику САНУ: (турц. bulgur), прекрупа од жита и кукуруза.

Нек се њасе иде се њасе, код куће се ждребџи. (Одговор на оговарање како је нечија жена „украла” неко од своје деце).

Не лови се соко њрулим месом. (Не може се честит човек придобити лажима).

Не мож’ ја у сурџу уџјераџи’. (За непослушну особу, која се не да довести у ред. Чуо од Милана Тртице из Босанске Крупе).

Не може куја зеца сџиџи. (Када, упркос труду, увек нешто недостаје, па наум остаје неостварен. Чуо од Есме Алибашић из Брчког).

Не може му ни Боџ наваџаџи¹⁰. (Каже се за незајажљивог, алавог човека коме никад доста).

Не можеџ муџмулу на врбу накалемџи. (Нешто с нечим не иде, не слаже се, не подудара. Иначе, мушмула се на глог калеми).

Не сија му/јој звезда на челу. (Није он/она неко коме треба да сам понизан).

Не цвџџава све џџио расџе. (Односи се на особу која је дететом и у младости много обећавала, а касније изневерила наде: такође, на све друго што у почетку одлично крене, да би, кад се највише очекује, изневерило).

Ни врљике¹¹ му не ваљају. (По свему лош, зао човек).

Није свакоме џџџаџи џоред џуџа. (Не може свако све радити: неком приличи, неком не приличи).

Није ми рикао на Божић. (Није ме ничим задужио да бих му узвратио. Слично: *Ниџ ми род, ниџ џомоз’ Боџ.* – Нит се знамо, нит се поздрављамо).

Никако усраноме до џоџока. (Човек у невољи која дуго траје, а ниоткуда наде да се избави).

Ни лук јео, ни лук мирисао. (Немам с тим везе, некрив сам).

Никуд маџци, никуд у џевере! (Безизлазна ситуација).

Никуд џо вакоме. (Одвраћање некога од путовања по лошем времену, кијамету. Једна старица из околине Пожеге прича са тв-екрана у време масове изолације због вируса корона: „Имам двије удате шћери, далеко су, али долазе ми. Сад џо ’вакоме не могу”).

Нисам ни ја сисао џраџљачу. (Знам шта причам и шта радим, искусан сам. *Праџљача* – дрвена лопатица којом се лупа одећа при прању; у овом облику је бележи Вук, а у савременим речницима има и облик *џракљача*. Исто: *Нисам од јуче* и *Нисам џао с гуџа*).

⁹ По Вуковом Рјечнику: *сура* – сукња. У Речнику МС–МХ: *сура* је ред, низ људи, животиња, ствари (пример: „У сурџу, сељачино влашка!”).

¹⁰ Реч „навашати” нема у Вуковом Рјечнику, а ни у савременим нашим речницима, очито локализам са значењем: надавати.

¹¹ Мотке побијене у земљу, једна до друге, повезане врбовим или другим прићем (поплет), којима се ограђују двориште, тор, воћњак или њива. Реч бележи Вук у Рјечнику, као и наши савремени речници.

Нису му све козе на броју. (Неко који има нерешив проблем, носи неку муку, па се, стога, понаша чудно).

Ний̑ ља жеби, ний̑ кући води. (Некорисна особа, штавише од ње само штете можеш имати).

Ни у кола ни у саонице. (Опис нечијег неконтролисног причања, неразумљивог, без логике).

Ни црна земља ља неће. (Каже се за лошег човека који тешко и дуго болује, а смрт никако да га узме).

Ниче и їде ља не сејеш. (Неко ко се свуда трпа, најчешће где му место није).

Ничија (свећа) није до зоре љорела. (Ради што хоћеш и како хоћеш, али нећеш дуго).

Ноћа му нози добро не мисли. (Израз за човека који је у завади са околином, уз то, и сам са собом у раскораску, у нескладу).

Њећа сам одавно оїџурила¹². *Оїџурај љо на сїрану!* (Некога или нешто одбацити, одвојити као неважно – девојка момка, љуске при крцању ораха).

Њеџово је и љовно слађе од нечијеї меда. (Каже се за онога коме је своје и најгоре вредније од туђег најбољег).

Њеџово масло није за Бајрама. (Било шта што од некога не би требало олако прихватити, што не би могло да ваљано послужи, боље га је заобићи. Забележио у Босни).

Обрија ме насуво. (Вешто изнуђен пристанак на нешто против моје воље).

Овде је Бої давно рекао: лаку ноћ! (Каже се за крај или место одаљено, отурено од света, од цивилизације).

Ово није било оїџако је љавран љоцрњо. (Кад се догоди нешто, најчешће ружно, што се никад није десило. Исто: *Оїџако цар коња јаше*).

Од њећа нећу, макар на кози орао. (Ни по коју цену не желим помоћ, не желим ништа од тог човека).

Око му оку добро не мисли. (Конфликтна особа, у нескладу сама са собом).

Она је своје одавно љровашарила. (За девојку која је слободнијег понашања, „сумњива“).

Осїаде країких рукава. (Онај ко у заједничком послу или подухвату ништа не добије, остане без користи).

Оїџело се ко љладна љодина. (Кад је нешто досадно, непријатно, а траје дуго).

¹² У „Сећању на Уроша Петровића”, Исидора пише да се „[...] продавало само за ситан, сребрн новац. Десетодинарке и стодинарке су *оїџуриване*”. Код Вука *оїџуриши* има двојако значење – отпавити, на пр. књигу-писмо: „Свије ћу ти по имену казат’ / Коју ти је коме *оїџурио*”, и одвојити од себе: „Испред себе ћерђев *оїџурила*”). У Речнику МС–МХ: одгурнути, отиснути, одринут.

Плаче њред њуним кориѡом. (Кад неко све има, а незадовољан је).

Под њеѡовом лиѡом ѡага нема. (Не надај се од њега ничему, било зато што је некористан, било зато што је шкрт).

Под ѡсећом ѡавом нема мрва. (Од тога се нећеш овајдити; каже се за велику шкртицу).

Поѡ ѡаку, а ѡак црквењаку. (Сваљивање одговорности за последице на другога; послата ствар или порука која се, од једног до другог преносиоца, изгубила).

Посвађао/ѡосвађала би два ока у ѡлави. (Особа вешта завађању, ужива у томе).

Прво јебен, ѡа се родио. (Онај који је префриганац, зна сто једног ѡавола. Исто: *Премазан свим масћима*).

Пре зоре свануѡи не може. (Све мора да се догађа по реду, без прескока).

Пре ће ѡући неѡ се савиѡи. (Каже се за тврдоглавог човека).

Прича ко баба у болесѡи. (Говори неповезано, ни сам не зна шта и о чему).

Променила мараму. (Удала се. Исто: *Саг се друкчије чеѡѡа*).

Пусѡиѡи буву. (Дати у јавност неку гласину, нешто што не мора да буде истина, али је неком стало да се прочује).

Сажалевам случај. (Дубљи израз од убичајеног: примите моје саучешће).

С дуѡеѡа се враѡи не ломи. (Ништа се не постиже само седећи).

Сакуѡило се од зла оца и од ѡоре мајке. (Сумњиво друштво, свакако недобронамерна група).

Само ме јоѡ воденица није млела. (Каже особа која се у животу много намучила).

Са својима ѡиј, једи, ал' ниѡиѡа не вежи. (Не договарај ништа озбиљно са родбином).

Свака врећа нађе закрѡу. (Што је коме досуђено, добиће).

Свој ѡи ѡосо. (Одбијање савета у смислу: не петљај се у моје, знам ја како ћу најбоље – слушах често у Брчком).

Сеѡила се кудеље уочи свеѡе недеље. (Кад нека – може се односити и на мушко – не баш утржна¹³ радница, узме нешто да ради кад му време није).

*Сиромашан ко креѡељ*¹⁴. (Пуко сиромаштво. Исто: *Сироѡи као сирће; ни конца око ѡрсѡа*).

¹³ Вредна, велика радница. Ове речи нема ни код Вука нити у каснијим речницима; локална је, чух је у суворборском крају.

¹⁴ *Креѡељ* – назив за стручак лука који се, заостао од јесени у земљи, појави у рано пролеће, чак и испод снега; реч нема код Вука нити у каснијим речницима, вероватно посве локална.

С њим нӣи ори нӣи ко̄јај. (Особа са којом ништа не треба радити, ништа не ортачити да се не би после кајао).

С њим ни на коњу ни ње̄шке. (Неко с киме ништа не треба радити, ништа се упуштати – из Крајине у БиХ).

С мр̄иве мајке би њокров њродао. (Не бира начин да до новца дође, распикућа).

Соко муву не хва̄ӣа. (Онај који вреди не задовољава се ситном вајдом).

С̄ӣао је на лег, нек му је Бо̄ј у њомо̄ћи. (Бави се ризичним послом; са опаснима се уортачио).

С̄ӣискао ко сле̄јац коко̄ш. (Каже се ономе који приграби неку ствар и не пушта, иако би њоме требало и други да се служе).

С̄ӣава на једно око. (Опрезан, не можеш га изненадити).

Тај је но̄шен ња ис̄ӯш̄ӣен. (За некога који ради мимо света, најчешће наопако, или говори којешта, па одаје особу „скраћене“ памети).

Тај је њр̄гнуо у чабар. (Страдао, штетовао, осрамио се, а за то се прочуло, јер у чабру се звук вишеструко појачава).

Тај на драм једе, на драм сере. (Шкрт чак и према себи, само да би што више уштедео. Драм = 3,25 грама).

Тај њӣ је од врбове јай̄је. (Каже се за физички слабог, али и за иначе непоузданог, неупотребљивог човека).

Тера ка̄јом ве̄џар. (Опис најчешће младог човека, несталног и нехајног).

Ти њо̄ ко с њослом. (Лако уради, не мучећи се, као од шале – често слушах у босанској Посавини).

То њӣ је с̄ӣолица на две но̄е. (Несигурна ствар; работа од које пре неће него што ће да буде користи; непоуздана особа).

То ш̄ӣо њӣ знаш, ја сам давно забора̄вио. (Имам много година. Исто: *Ш̄ӣо је њебе снашло, њо је мене њрошло*).

Три ња Мораве не би о̄јрале. (Особа огрезла у злоделима која се ничим не могу оправдати, избрисати).

Тучак ме̄ђу ка̄щикама. (Нашао се у друштву којем не припада; штрчи, одудара).

Ђерку кара, сна̄ји њрӣовара. (Прекор, приговор, критика некој особи посредством друге, недужне, јер се, из неког разлога, не осуђујемо непосредно приговорити).

Удала се и оче̄ш̄љана и неоче̄ш̄љана. (Свако добије оно што га следује, досуђено га не може мимоићи. Чух од старца из једног подрудничког села).

Ударен мокром чарайом. (Оскудне памети. Исто: *Фали му гаска у љави*).

Ударио је у чвор. (Кад се неком у послу или науму нешто испречи, не може се даље; потиче из чињенице да је чвор у дрвету најтврђи део).

Удри вола који вуче. (Захтевај од онога који зна и хоће да ради; узалудно је гонити на посао незналицу и лењивца).

Удри њрвој у чело, њоследњеј у задњицу. (Савет: не истицати се, али и не заостајати; држи се средине).

У камен ударило! (Реакција на вест да ће се нешто ружно догодити или да би се могло догодити; жеља да се немио догађај спречи).

У њеја коза њод ручном њасе. (Кућа и имање су му на врлети. Исто: *Као уз верије* и *Ту би ђаво њоманијо*, кажу у Црној Гори).

У њом сам с њим на равној нози. (Дорастао сам некоме који у нечему предњачи: у говору, знању или физичком надметању).

*Ухвајио вурсај*¹⁵. (Онај који, користећи се попустљивошћу других, ради нешто, најчешће неморално, на туђу штету).

Уџи зачеји, очи оџичеји! (Није то што чујеш, него оно што видиш. Веруј очима).

Црно, без имало бело. (Велика несрећа, лоше да горе не може бити).

Чему вакај, ономе и вријеме. (Све што се догодило или ће се догодити, догодило се и догодиће се кад треба. Често се чује у Босни).

Чеџимо ми свој свраб. (Не бринимо туђу бригу, забавимо се својим мукама. Чух од М. Додика на отварању споменика Стефану Немањи, 27. јануара 2021).

Чија нана црну вуну њреде, видећемо. (Претња која се упућује неком, посредно или непосредно, а поводом каквог спора око било чега).

Чувај ја се, њривајних је џака. (За некога ко је увек спреман да нешто украде, клептоман).

Шџа би сад, да ово види, рекао весели Радован? (Није Радован весео, него је покојни. Слично: *Све ли ће њеја, веселника, снаћи* – човека лоше судбине).

Шџо би кола џкријала, џо волови ричу. (Каже се кад се догађа нешто неприродно, мимо реда, уместо нечега очекиваног по природном реду ствари).

¹⁵ Реч *вурсај* (*фурсај*) нема код Вука, али је бележи Речник САНУ: (турц. *firsat*), згодан час, погодна околност кад се може искористити прилика, каткад и због попустљивости других.

АЛЕКСАНДАР ЈОВАНОВИЋ (1949–2021)

СВЕТЛАНА ШЕАТОВИЋ

УВОДНА РЕЧ

Александар Јовановић је био редовни професор Учитељског факултета, предавао српску књижевност, али је био више од универзитетског професора јер је свој посао разумео и као део образовног и најширег мисонарског рада у области образовања и српске културе. Изненадни и пребрзи одлазак оставио нас је све још увек неме и несвесне да је једна личност, интелектуалац, ентузијаста посвећен најширим темама српске културе и човек изузетне енергије и храбрости отишао. Аца Јовановић, како смо га звали, водио је своје студенте и колеге на најопаснија места Косова и Метохије носећи у свом бићу исконски осећај за праву улогу професора и родољуба. Он је био професор својим студентима, али и колегама. Несебично делећи своја сазнања, увиде и спознавање актуелних и оних трајних вредности у српском народу који су нарушени или изгубљени, професор Јовановић је без икаквог калкулантства улазио у та питања, акције и подвиге од којих су се многи лукаво склањали. У том погледу није мерио однос снаге коју улаже и многих последица. Овај темат је мали омаж његових пријатеља и поштовалаца, а шири и обимнија дела тек ће доћи и ту дужност ће испунити његови сарадници са катедре и Учитељски факултет. Допринео је, у најширем смислу, угледу, афирмацији и актуелизацији српске културе, а то за живота никада није било довољно валоризовано наградама или посебним почастима. Он лично и културна и научна јавност били су уверени да ће тек дати пуне резултате свог научног и критичарског рада спремајући се да објави

још неколико књига, а посебно ону коју смо сви очекивали о његовом песнику Ивану В. Лалићу. Био је особа на коју сте увек могли да рачунате у сваком сегменту живота, верник и родољуб старог кова, ходочасник који би вас одвео на најзначајнија места српске културе и открио најлепше сцене фрескописа и све то у једној опуштеној атмосфери као да вам прича о сасвим обичним стварима. Због тога је био рођени учитељ и путовођа у најлепшем смислу те речи.

Александар Јовановић рођен је 1949. године у Ратарима (Смедеревска Паланка). Дипломирао је и магистрирао на Филолошком факултету у Београду, на Групи за југословенску и општу књижевност. Докторирао је на Филозофском факултету у Новом Саду (1993), на Одсеку за српску књижевност. Био је дугогодишњи професор Учитељског факултета у Београду на предметима Увод у тумачење књижевности и Српска култура у европском контексту (1993–2020), те је након пензионисања био ангажован као професор на докторским студијама истог факултета. Био је декан Учитељског факултета у Београду (2003–2012); председник Заједнице учитељских/педагошких факултета Србије (2003–2012); председник и члан Националног просветног савета Републике Србије (2005–2011), члан Управног одбора Матице српске (2016). Био је члан научног пројекта *Поетика српске књижевности* од 1993. године и у континуитету члан пројекта *Смена њоетичких њарадијми у српској књижевности 20. века – национални и европски контексти (1730/16)* Института за књижевност и уметност у Београду.

Књижевну критику, научне и стручне радове објављивао је од 1972. године. Осим о српској књижевности XX века, објавио је већи број радова о настави књижевности и о актуелним питањима српског образовања.

Студије: *Како њредавати књижевности – њтеоријске основе насѡаве*, Завод за уѡбенике и наставна средства, Београд (1984), *Облаци у дуѡи: ѡесниѡиѡво Дуѡана Васиљева*, Став, Кикинда (1986), *Песници и ѡреѡи*, Српска књижевна задруга, Београд (1993), *Поетѡија српској неосимболизма*, „Филип Вишњић”, Београд (1994), *Порекло ѡесме – девет ѡразѡвора о ѡоезији*, Просвета, Ниш (1995), *Сѡвараоѡи и Сѡворѡиѡел – ѡтри молиѡивена ѡевања*, Повелја, Краљево (2003), *Сѡиѡи и ѡамѡење – О ѡоезији и ѡоеѡиѡи Мѡлосава Теѡића*, Службени гласник, Београд (2018, 2019), *О исѡорији, сећањима и самоѡи: есеји и криѡиѡике о српској ѡрози XX века*, Задужбина „Николај Тимченко”, Лесковац (2019), *О свеѡлосѡи сѡарији оѡ несреће: есеји о српској ѡоезији и кулѡури*, Институт за књижевност и уметност, Београд (2020). Антологије: *Анѡолоѡија српске родољубиве ѡоезије* (коаутор), Просветни преглед, Београд

(2002), *Анџолоџија српске поезије о Првом светском рату*, Службени гласник, Београд (2018). Уџбеници и приручници: *Књижевност – избор књижевнонаучних текстова за студенте учитељских факултета* (коаутор), Учитељски факултет, Београд (1994, 2002), *Методика српског језика – избор текстова за студенте учитељских факултета* (коаутор), Учитељски факултет, Београд (1994), *Читанка за други разред гимназија и средњих школа*, Завод за уџбенике, Београд (2005).

Приредио је *Дела Ивана В. Лалића* у 4 књиге и више од двадесет књига српских писаца XX века (између осталих, Григорија Божовића, Драгише Васића, Стевана Раичковића, Ивана В. Лалића, Љубомира Симовића, Борислава Радовића, Гроздане Олујић, Драга Кекановић) и уредио више од десет научних зборника (између других, о делу Душка Радовића, Ивана В. Лалића, Јована Христића, Љубомира Симовића, Гроздане Олујић, Моме Капора, Григора Витеза, Милосава Тешића, Алека Вукадиновића). Био је уредник *Књижевних новина* (1978–1980), *Књижевне речи* (1980–1984), *Књижевности* (1986–1990), *Ишаке* (1995–1997) и *Alphe* (2001–2002). Био је члан више значајних књижевних жирија: *НИН*-ове награде, „Борисав Станковић”, „Меша Селимовић”, „Данко Поповић”, члан жирија Андрићеве награде Задужбине „Иво Андрић” и жирија „Бескрајни плави круг” Магице српске. Добитник је следећих награда: „Павле Бихали” (1977), „Милан Богдановић” (1985), Борбине (1993), „Ђорђе Јовановић” (1995), „Лаза Костић” (1996) и „Николај Тимченко” (2018). За укупан допринос образовању и култури добио је Светосавску награду (2006) и Златну значку Културно-просветне заједнице Србије (2007). Преминуо у Београду после кратке и тешке болести 24. 12. 2021. године.

Опус Александра Јовановића није обухватао само књижевне и научне студије, критичарске текстове већ и веома актуелне теме везане за српску културу, језик и образовање. Био је то живот испуњен енергијом и динамиком „на ползу” народу и образовању у које је веровао као једини и прави пут изградње једног народа и његове националне свести.

У Београду, август 2022.

АЛЕКСАНДАР МИЛАНОВИЋ

НЕКРОЛОГ

На вест о смрти Аце Јовановића, како су Професора звали на целокупном српском културном простору, медији су пренели сажете биографске детаље и општа вредновања: преминуо је значајан тумач српске књижевности, али и велики зналац историје целокупне српске културе: њене уметности, науке и образовања. Није, у сажетим форматима, било времена да се каже – а треба рећи – још једном: да је Професор био **верник** и **ходочасник**, који је хришћански принцип саборности преносио из цркве у световну културу, окупљајући око себе и вршњаке и, нарочито, млађе, а све на ползу нашег народа; да је био **родољуб** старинског кова, којем је родољубље било водич и у приватном животу и у културном деловању; да је био **педагог** и **просветитељ**, јер су васпитање и образовање били централни појмови и вредности Професоровог живота, будући да је васпитању и образовању своје деце, својих ђака и својих студената посветио живот.

Професорово просветитељско деловање одвијало се у Првој београдској гимназији, Педагошкој академији, Филолошкој гимназији, на Учитељском факултету – на којем је био професор, управник Катедре за српски језик, књижевност и методику наставе и декан, у Националном просветном савету, где је био председник, и у Научно-образовно-културном центру „Вук Караџић” у Тршићу, где је био председник Програмског одбора. И свуда где је деловао био је безгранични **посвећеник**: о томе сведоче бројне књиге, уређени научни зборници, организовани научни скупови, али пре свега заиста бројни заувек захвални ученици, студенти и колеге. А да посвећеност раду и младима заиста није имала граница, потврђује и податак да је и пред сâм крај живота, из болнице до детаља управљао организацијом презентације ђачких радова.

У научном приступу књижевности и култури, али и у свакодневном животу, непрекидно се враћао традицији схваћеној као жива прошлост и као основ за модерност. Имао је бескрајно, како ми је записао у једној посвети, „поверење у поезију и њену моћ да нас обасја и мења”. Веровао је у чудотворну моћ књижевности и културе. За обележјима српске и светске културе трагао је и као велики **заљубљеник** у путовања, али и у родне Ратаре. Као ретко где данас, у његовом животу спојиле су се основе свѣт-, из речи *свейлосѣ*, и свет-, из речи *свейш*: писао је о светлости старијој од несреће, о поезији као обасјању смисла, али и о молитвеном шапату, духовном патриотизму, о стварању песме као стварању света, о песничком опелу и песничкој литургији.

Господ му је даровао породичну срећу, а породица му је у сваком тренутку била изнад свега: са супругом Радмилом одгојио је децу Николу и Јелену, а они су му подарили петоро унучади: Теодору, Анастасију, Тару, Константина и Еву, његову највећу срећу. Породици, а нарочито унуцима, посвећивао је све слободно време.

Поносан сам што сам био Професоров млађи колега и сарадник, његов сапутник у Хиландару, Риму, Бечу, Прагу, Цариграду, Солуну, по многим српским градовима, селима и манастирима, а надам се да сам био и његов пријатељ.

Писао је и о љубави јакој као смрт. Сада знамо да постоји и јача љубав. Нека му је вечна слава!

РАДИВОЈЕ МИКИЋ

УМЕЋЕ ТУМАЧЕЊА АЛЕКСАНДРА ЈОВАНОВИЋА

И најповршнији поглед на библиографију Александра Јовановића нам је довољан да откријемо један парадокс. Овај критичар и проучавалац српске књижевности, који је од 1978. године до смрти (децембар 2021), био врло видљив и у књижевном и у јавном животу, све време је писао о прози (једно време је то чинио и као стални критичар листа *Полиџика*), а, на другој страни, објављивао је књиге у којима се искључиво бавио српском поезијом, посебно оном која је заснована на симболистичким поетичким претпоставкама, оном која је и тумача стављала у нимало удобан положај, захтевајући од њега да трага и за оним што се јавља само у некој врсти семантичког наговештаја, суптилне алузије, тананог активирања, како би Кирил Тарановски рекао, врло сложеног културно-историјског контекста и подтекста (монографије *Поезија српској неосимболизму*, *Стих и њамћење*, огледи о Ивану В. Лалићу, Бориславу Радовићу, Алеку Вукадиновићу, између осталог). А пошто је, посебно у новије време кад су проучаваоци књижевности стекли право и на то да у корпусу националне књижевности једног песника издвоје и даду му привилеговано место у свом интерпретативном раду (тако је, између осталог, Драгиша Живковић, међу српским песницима 19. века, изабрао и у тему једне своје књиге претворио Лазу Костића, а Новица Петковић, међу онима из 20. века, Момчила Настасијевића), постало сасвим уобичајено да то чине и нови нараштаји тумача српске књижевности, Александар Јовановић је од свих песника о којима је писао неком врстом посебне интерпретативне наклоности, у чијем настанку је и људска димензија, сасвим очигледно, имала несумњив утицај, у први план поставио Ивана В. Лалића и Милосава Тешића. Тумачењу основних

одлика Тешићеве поезије је посветио књигу *Стих и ѿмћење*, а студија о поезији Ивана В. Лалића је остала у фрагментима које није стигао да доведе до коначног облика, иако је, посебно приређујући Дела (I–IV) Ивана В. Лалића (Завод за уџбенике и наставна средства, 1997), а радећи тај посао према песниковим рукописима, до најситнијих појединости упознао и сам стваралачки процес и опус овог песника. А кад је Александар Јовановић 2018. године добио награду „Николај Тимченко” која подразумева и објављивање добитникове књиге у засебној едицији („Награда Николај Тимченко”), коначно се догодило оно на шта се неочекивано дуго чекало: Александар Јовановић је у засебну књигу издвојио и у том облику учинио доступним своје огледе и студије о српским прозним писцима под насловом *О историји, сећањима и самоћи* (Лесковац, 2019). У ову књигу су ушли текстови настајали у јако дугом временском распону (1978–2018). Не желећи да књига буде механички склопљен избор из онога што је о прози писао током четири деценије свог рада, Александар Јовановић је текстове разврстао у четири целине и тако читаоцу омогућио да јасније види да се у књизи налазе огледи (обликују прву тематску целину) који, поред интерпретативне, имају и више него видљиву књижевноисторијску димензију, огледи који говоре о писцима који су већ доста дуго посматрани као важан сегмент оног корпуса нашег књижевног наслеђа који је, због изванкњижевних разлога, доста дуго био потиснут са књижевне сцене, да су, потом, своје место добили и критике и огледи (друга тематска целина, по броју огледа и најопсежнија у књизи) о оним писцима који су, иако наши савременици, добрим делом већ постали класици српске књижевности друге половине 20. века (Драгослав Михаиловић, Борислав Пекић, Слободан Селенић, Видосав Стевановић), да су интерпретативну пажњу Александра Јовановића привлачили и писци (текстови о тим писцима обликују трећу тематску целину) које је или тек требало тумачити као важне прозне писце (Добрило Ненадић), или их из једног вредносног низа померити у други, значају њиховог опуса примеренији (Гроздана Олујић, Момо Капор). Четврту тематску целину чине само два текста у којима је реч о једној особеној, а врло често непотребно скрајнутој грани књижевног стваралаштва, о мемоарским делима. Нема сумње да и ова два огледа имају важну улогу – треба да нам скрену пажњу на то да се потпуна слика о књижевности једног доба и не може стећи ако се изван аналитичког видокруга оставе дела у којима аутори описују или свој живот или време у коме се тај живот одвијао, дела у којима се укршта документарна подлога са личним виђењем.

Могло би се, и то без икаквог претеривања, рећи да већ сама композиција књиге Александра Јовановића указује на несумњиво постојање и једне теоријске подлоге коју не би било одвећ тешко подвргнути поступку реконструкције, коју би, једноставније речено, требало учинити видљивом. А Александар Јовановић припада оној генерацији проучавалаца српске књижевности која је почела да пише и објављује у више него важном тренутку, који, можда и због своје специфичности, још увек није подробније описан. Наиме, седамдесетих година прошлог века и у нашем књижевном животу, и на нашим високим школама, одвијао се један важан процес, процес теоријско-методолошког преусмеравања наше науке о књижевности. Иако смо већ крајем 19. и у првим деценијама 20. века имали Љубомира Недића и Богдана Поповића, проучаваоце књижевности чији су теоријски ставови били, у исто време, и системски засновани и врло модерни (обојица су се, наиме, залагали, додуше у другачијем методолошком и терминолошком кључу, за тзв. унутрашњи приступ проучавању књижевности, приступ који је као теоријско полазиште стекао широку популарност захваљујући Велеку и Ворену и њиховој *Теорији књижевности*), доживели смо да Поповић, понајвише заслугом наших авангардних писаца, буде презрен и одбачен као тобожњи конзервативац у сфери књижевног укуса и да се позитивизам у науци о књижевности и импресионизам у књижевној критици не само врате већ да, доста дуго, буду преовлађујући обрасци у нашој науци о књижевности. Тако се и могло догодити да педесетих година прошлог века два најутицајнија критичара, а реч је о Зорану Мишићу и Бориславу Михајловићу Михизу, припадају различитим методолошким оријентацијама, оријентацијама које су и касније наставиле да се, макар делимично, репродукују и то тако што је једна критику више усмеравала ка подручју интерпретације, а друга тако што се везивала за „одјек” који дело производи у читаоцу. Зоран Мишић је, у чисто теоријској равни, критичар који се врло видљиво ослања на ставове Т. С. Елиота, никад га, додуше, не помињући (вероватно зато да не би додатно компликовао своју већ ионако компликовану позицију онога ко се најпре радикално залаже за модерни књижевни израз, а потом, идући за ставовима Растка Петровића, за што чвршће везивање за традицију, односно фолклорно-митолошку сферу националне културе). Борислав Михајловић Михиз је настављач оне линије импресионизма у српској књижевној критици која је, утемељена у критичарском раду Јована Скерлића, свој врхунац доживела у раним текстовима Бранка Лазаревића и у укупној критичарској делатности Милана Богдановића. Ту врсту импресионизма одликују и језичко-стилска перфекција

и врло тачна запажања (а баш те одлике красе Михајловићев осврт на Андрићев роман *Проклећа авлија*) и чак прогнозе (пишући релативно равнодушно о поезији Јована Христића, Михајловић ће рећи да ћемо ту, уместо песника, добити врхунског есејисту).

А пошто се сваки проучавалац књижевности ипак доминантно формира под утицајем школе и лектуре коју му она или намеће или чини изазовном тако што је заобилази, ни Александар Јовановић није могао да своја полазишта у критичарско/аналитичком раду заснује мимо онога што га је сачекало и пратило током основних и постдипломских студија на Филолошком факултету Универзитета у Београду и у ондашњем врло динамичном књижевном животу. На катедри за српску књижевност готово сви професори су били или позитивисти или су пак у свом раду били толико атеоријски постулирани да се о било каквој методи у њиховом раду и није могло говорити. Примера ради, на часовима посвећеним тумачењу српског реализма врло исцрпно је описивана и атмосфера и јеловник у чувеним „Дарданелима”, док се до самих дела и онога о чему је реч у њима врло ретко стизало. И тек кад одавно више Александар Јовановић није био студент, у *Лейојису Мајице српске*, појавио се оглед тог професора српског реализма под насловом „Ко прича причу у *Нечистијој крви* и како је прича?”, оглед који је био прворазредно изненађење. Одједном нема „Дарданела”, нема телеће главе у шкембету, прешло се, додуше без данас већ и заморне и непотребно компликоване терминологије, на чисто наратолошку анализу, на проблем приповедног становишта и на поступке његовог заснивања, једном речи, на ону тематику коју је Новица Петковић претворио у засебно поглавље у својој студији о *Нечистијој крви*, студији „Софкин силазак”. Додуше, већ и током постдипломских студија неку врсту пожељног уточишта и толико потребне контратеже оскудној катедарској атмосфери представљала су предавања Николе Милошевића и Светозара Петровића. Та предавања била су и теоријски заснована и више него драгоцене као путоказ у личном кретању кроз теоријску литературу која се тих година појављивала хрпимице (преведено је готово све од руских формалиста и већ се кренуло ка Лотману и његовој школи, ту су биле књиге англосаксонаца, немачких теоретичара, ту је, коначно, био Фердинанд де Сосир, Емил Бенвенист и сл.). Хтео не хтео, другим речима, сваки припадник генерације Александра Јовановића је, поред школе кроз коју је пролазио, био и нека врста самоука, нека врста луталице која мора да се сналази у једном врло пространом подручју, много тога одбацујући, а, опет, много тога са задовољством прихватајући.

Једном речи, генерација Александра Јовановића је своје формативне године провела у необичној атмосфери. На једној страни је било оно што намеће школа кроз коју мора да се прође, школа у којој много тога мора да се, једноставно речено, истрпи као опекотина, а на другој страни је било оно са чим се, уз не малу радост, долазило у додир и у књигама које су освајале све шири простор, књигама о којима се говорило на неким тада веома важним и утицајним местима (Дом омладине, Студентски културни центар, Дом културе „Студентски град“, Француска 7, КНУ), али и писало у необично живој књижевној периодици на чијем се челу спонтано нашла убедљиво најмлађа *Књижевна реч*, у којој су важно место добили и тада необично утицајни представници хрватске науке о књижевности (а један од њих, Зденко Шкроб, претворио се и у учитеља и у старијег пријатеља који то пријатељство прихвата са озарењем и који са радошћу дочекује свако тражење помоћи), којима се, у корисном деловању, из Сарајева придружио Новица Петковић, који се ускоро и сам, као изгнаник, обрео у Београду. Само тада се могло догодити да један у академском тону започети разговор о књизи (у питању је књига *Роман Милоша Црњанског* Николе Милошевића и разговор у коме су, поред аутора, учествовали Љубиша Јеремић и Новица Петковић) постане варница из које се родио и један целоживотни анимозитет, али и једна нова интерпретација Црњанског, садржана у књизи *Лирске епифаније Милоша Црњанског* Новице Петковића. И када су први пут организовано наступили носиоци тзв. нових критичких опредељења (од њихових радова је био сачињен зборник *Нова критичка оцредељења*, 1973), заступници антипозитивистички виђене науке о књижевности, било је много гунђања, много сажалења због тога што је неколико тада углавном млађих људи кренуло „погрешним” путем. И само када су промовисане прве књиге из едиције часописа *Дело*, књиге *Орионов џуџ* Милана Комненића и *Мисао која не одустијаје* Милослава Шутића, Драган М. Јеремић, човек коме нико ко држи до сопствене озбиљности није могао да порекне пространа знања и из естетике и из науке о књижевности, у Дому омладине, кренуо је у оспоравање онога што доносе „нова критичка опредељења”, али без неког посебног жара, као по нерадо прихваћеној дужности.

А колико су питања везана за однос између науке о књижевности и наставне праксе заокупљала Александра Јовановића показује и то што је он чим је дошао у прилику пожелео да допринесе афирмацији нових методолошких оријентација у наставној пракси, сматрајући, сасвим очигледно, да се само тако суштински може изменити сама настава књижевности. Тако је настао зборник

радова *Како предавати књижевност* (1984), у коме дванаест угледних универзитетских наставника из Београда, Загреба, Сарајева и Новог Сада, полазећи од сопственог разумевања саме науке о књижевности, излаже проблеме везане за превасходно теоријску основу наставе књижевности. А кад се на овако оцртаној подлози посматра критичарски и интерпретативни рад Александра Јовановића, лако се уочавају веома важне појединости. Наиме, критике, огледи и студије уврштене у књигу *О историји, сећањима и самоћи*, иако наслов књиге сугерише да су превасходни предмет интересовања биле тематске карактеристике анализираних опуса и појединачних дела, показују да је Александар Јовановић, од самог почетка свог рада на проучавању српске књижевности, ни за тренутак се не двоумећи, изабрао антипозитивистичко становиште, изабрао могућност да се ослони на она теоријска учења која књижевни текст посматрају као језичку целину склопљену уз коришћење засебног скупа поступака и изражајних средстава. Исто тако, Јовановић је књижевни текст посматрао као сложену творевину која мора да се, у аналитичком поступку, рашчлањава на јединице које припадају различитим структурним равнима, од оне која је чисто тематска, преко морфолошких одлика и са њима повезаних питања композиције, до онога што припада код нас дуго презираној сфери фигура и тропа, тим материјално видљивим елементима књижевног поступка. Додуше, одбацујући, у духу времена, позитивистичко становиште које је нарочито зацарило у историји књижевности, Александар Јовановић није био склон да сопствени приступ књижевним делима лиши сваког књижевно-историјског аспекта, сваког интересовања за дијахронију, макар она била схваћена само као поетичка еволуција (а у том кључу је у огледима који чине вишетомна истраживања српске књижевности од 18. до 20. века, објављена под насловом *Евројски оквири српске књижевности*, Драгиша Живковић наговестио нови облик проучавања књижевне прошлости, облик који се заснива на осветљавању поетичких карактеристика књижевних појава). Отуда се и помала могућност да пажљиви читалац у књизи *О историји, сећањима и самоћи* дође у прилику да види једну историју новије српске прозе, од реализма до неколико варијаната модерног приповедачког умећа, од којих се једна иманује и као постмодерна књижевност. А кад је реч о реализму, Јовановић је, полазећи од стварних одлика опуса писаца којима се бавио, наглашеније давао предност оном његовом облику коме ни поједини романтичарски елементи (превасходно култ оних вредности у чијем је средишту национална слобода) нису били страни. Нема сумње да отуда и долази толика аналитичка приврженост прози Григорија

Божовића, писца трагичне судбине, који је у разговору са Бранимиром Ћосићем рекао: „Не волим литературу невезану за народ и крај, иако су толико пута други литерарни мотиви узбуњивали моју душу”. Нема сумње да баш из тог мотивацијског поља долази и Јовановићево интересовање за прозу Зарије Поповића или Анђелка Крстића.

Укључујући у свој аналитички хоризонт дијахронијски засновано становиште, посматрајући и осветљавајући смену поетичких образаца у српској прози, Александар Јовановић је долазио у прилику да, макар посредно, осветљава и промене у схватању функције књижевности. А тај моменат је највидљивији у огледима који чине прву тематску целину, у огледима у којима је, на једној страни, реч о делима приповедача Старе и Јужне Србије (Зарија Поповић, Григорије Божовић, Анђелко Крстић), а, на другој страни, реч је о представницима српске авангарде, тачније речено, о доста дуго проскрибованим представницима експресионистичких тенденција у српској књижевности (Драгиша Васић, Станислав Краков). И једни и други говоре о врло важним догађајима (Поповић, Крстић и Божовић о борбама за ослобађање „крвавога и жалног југа” од турске власти понајвише, мада говоре и о различитим видовима настојања да се изгради и очува национални идентитет, особито о томе пишу Анђелко Крстић и Григорије Божовић, писци који су имали реално искуство живота у верски и национално подељеним срединама), док Васић и Краков приказују Први светски рат из оне перспективе која у први план не поставља високе идеале и путеве њиховог остваривања већ осветљава душевне светове појединаца који у судару са историјом и оним од чега је она саткана почињу да се отварају или ка сложеним етичким питањима (а најважније је, свакако, питање зашто у рату „слични убијају сличне”) или ка тражењу путева, који би узнемиреност, изнутра начетом појединцу, омогућили да, помало неосетљив за колективне заносе и прегнућа, сачува сопствени живот. Отуда код Васића и Кракова нема оне слике Првог светског рата која би садржала макар елементарне честице патетично-херојске визије рата и ратних збивања. А разлике између ове две групе писаца су, између осталог условљене и тиме што Поповић, Божовић и Крстић и књижевност виде и као средство за остваривање важних националних циљева, виде је као инструмент који треба да допринесе изградњи једне представе о значају националног ослобађања од туђинске власти, једнако као што у књижевности они, исто тако, виде средство за учвршћивање саме националне свести у срединама у којима су живели представници више верских и националних заједница.

Ако у књизи *О историји, сећањима и самоћи* Александра Јовановића треба тражити огледе у којима се плодносно среће књижевни свет и тумачево интерпретативно умеће, онда нема сумње да ће се потрага завршити чим се стигне до огледа „Умирање у веселом бунилу”, до тумачења романа *Крила* Станислава Кракова, пошто се, без икаквог претеривања, може рећи да је то један од најбољих огледа посвећених тумачењу српске авангардне прозе. Смештајући овај роман у корпус српског експресионизма, указујући, исто тако, на његове тематске (особена слика Првог светског рата, изведена углавном кроз приказивање онога што се не збива на фронту већ у позадини) и морфолошке (сасвим кратак роман са много лирских особина, тзв. дисконтинуирано приповедање у коме се наративне секвенце убрзано смењују, приповедач који врло слободно прелази са једног приповедног плана на други, одсуство класичног главног јунака, тачније речено, главни јунак је сам рат као један облик дубоке социјалне поремећености) и неке друге карактеристике, Александар Јовановић је изградио подлогу за врло детаљно осветљавање одлика и (уже гледано) експресионистичке и (шири али подразумевани план) авангардне прозе у српској књижевности. Он ће и кроз анализу Краковљевих *Крила*, као и кроз тумачење романа *Црвене мајле* Драгише Васића, указати на то да писце експресионистичке прозе интересују превасходно сасвим посебна душевна стања, тачније речено, дубока амбивалентност из које се рађају и неочекивани оксиморонски спојеви (еротика и смрт), а да улазак у јунаков душевни свет приповедач користи и као могућност за осветљавања различитих видова душевне поремећености. Кад је пак реч о амбивалентности, мора се рећи да је она толико снажно захватила душевно поље да то води и ка неким видовима етичке релативизације, па и до оног облика презирања самог живота који се наслућује у предсмртном понашању Душана Каповића. Користећи оне могућности које је приповедање могло преузети од уметности која се тада тек широко афирмише (филм), Станислав Краков, како то Јовановић подробно осветљава, на нов начин конципира тзв. просторну тачку гледишта (та тачка је, као и код Црњанског, динамична, она подразумева и могућност да се, захваљујући летењу авионом, на људе и догађаје гледа из нових перспектива – превасходно одозго, да се прикажу нови облици трагичког – сагоревање пилота погођеног авиона у ваздуху), једнако као што принцип монтаже, те еминентно филмске технике, омогућава да се наративне секвенце и осамостаљују и, по потреби, повезују на један нов начин. Тумачећи књижевна дела настајала у различитим епохама и, самим тим, у различитим поетичким хоризонтима, а нарочито, у једној другој прилици,

ослушкујући оно што песници могу да кажу о свом раду (о томе сведочи књига *Порекло њесме – девети разговора о њоезији*, нека врста оновременог пандана знаменитој књизи Бранимира Ћосића, у којој је, упркос ономе што каже наслов, такође, девет разговора са српским писцима онога доба), Александар Јовановић је могао да види какав значај у стваралачком послу имају књижевна и општа култура, а где је ту место нимало неважних животних појединости, где се протеже путања коју један емпиријски детаљ (налетање врапца на шофершајбну, његова смрт пред наплатном рампом у Бубањ потоку, нешто што су видели и песник и његов тумач, враћајући се из Смедеревске Паланке) треба да пређе да би постао изузетно важна чињеница у књижевном тексту (чињеница у *Четири канона* Ивана В. Лалића), која заснива врло широко семантичко поље (та и таква смрт једне птице повезана је са деловањем онога ко, не оглашавајући се непосредно, „удешава намере”, онога ко ће омогућити да „изнемогли опашу се снагом”, онога ко може учинити све што је потребно „да у црно обоји вуну некој мајци на прелици”). Одатле води порекло оно што је Александру Јовановићу, и као читаоцу и као тумачу, одувек било потребно: да му књижевни текст говори нешто што је уистину важно, што може, ма колико посредно, тумач да повеже и са сопственим искуством, сопственим доживљајем света и живота. У томе, свакако, треба тражити и одговор на питање зашто онда кад пише о писцима (Данко Поповић, Радован Бели Марковић) који приказују свет који никако не може бити одвећ далеко од света који је сам Јовановић упознао у свом шумадијском завичају, он не скрива да књижевни свет, макар делимично, повезује са стварним светом. И у тој присности светова (егзистенцијалног, који стоји на једној, и књижевно дочараног света, на другој страни) и почива основни разлог за Јовановићеву посебну наклоност неком писцу. Пишући о роману *Плава кайија* Радована Белог Марковића, Александар Јовановић ће упоредо изрицати и врло тачне оцене:

Јер Радован Бели Марковић припада оним писцима чије се тематско-мотивске и сижејне линије, ликови, успостављени време и простор, не заустављају унутар корица појединачних књига,

а онда поћи и даље у разоткривању тајни једног књижевног света:

Проза Радована Белог Марковића не отвара се и не даје читаоцу одмах, па је тако и са овим романом. Треба пажљиво уронити у текст, у језик, лексику и синтаксу, у Марковићеву причу препуну интертекстуалних веза, у оно што лебди над причом, треба ући у

воду и пливати, како је једном, за своје *Златно руно*, рекао Борислав Пекић, а она ће нам вишеструко одговорити, и наградити нас.

Кад критичар тражи да обратимо пажњу и на оно „што лебди над причом”, он, нема сумње, жели да нам поручи да све у књижевној уметности и није рационално засновано и, исто тако, рационално појмљиво, да у књижевном тексту, другим речима, постоји и нека метафизичка супстанца коју осећамо, а коју не можемо да конкретизујемо, ни у доживљају ни у критичарском виђењу. Тумачећи мотив капије, унет већ и наслов романа Радована Белог Марковића, Александар Јовановић ће рећи:

Капија, као што знамо, има изузетну симболичку улогу: она је место прелаза између два простора, два света, два људска стања. На међи је између неограђеног и ограђеног простора, претећег и заштитничког, непознатог и блиског, између природе и културе, светлости и таме, овога и онога света. Не треба нам речник симбола, да бисмо то знали. Довољно је отићи у било које село у Шумадији и видети како су наши преци градили капије и какву су им улогу намењивали. Оне су први сусрет са домаћинством и требало је да кажу све о породици. Али не ради простог хвалисања: капија је имала заштитничку и, готово сигурно, магијску улогу.

У ономе што се каже о капији и њеној улози, у том опису кретања од емпиријског до магијског, препознаје се и Јовановићева склоност да оно што му је блиско, што добро познаје из животног искуства (а то је све оно што може бити везано за „било које село у Шумадији”) повеже са оним што функционише у много шире заснованом симболичком пољу. Једном речи, критичар у књижевности, у сасвим конкретном приповедном тексту, препознаје нешто што има важно место и у његовом искуству, у пољу оног симболичког реквизитаријума који је и он сам преузео од оних који су „наши преци”. Једноставно речено, књижевност нас, посредно нам каже Јовановић, чвршће везује за културу којој, врло често и не знајући све њене елементе и њихова значења, припадамо, или, пошто је осећамо као своју при сусрету са њом нешто у нашем бићу затрепери и уметничком свету да неку дубљу истинитост.

У књизи *О историји, сећањима и самоћи* Александра Јовановића, поред огледа и студија, срећемо и текстове који су настали као осврти на нова дела српских писаца, осврти писани за књижевне часописе и у којима је због тога могла бити дата знатно подробнија анализа самог дела. Један од таквих критичких текстова у ужем смислу је и осврт под наизглед необичним насловом „Фред

је био бољи”, написан поводом појављивања књиге приповедака Драгослава Михаиловића *Ухвати звезду пагалицу* (СКЗ, Београд, 1983). Одмах нам стављајући до знања о књизи каквог писца је реч („После објављивања два изузетна романа, пред нама је нова збирка приповедака Драгослава Михаиловића *Ухвати звезду пагалицу*”), Јовановић врло брзо указује и на елементе који повезују девет Михаиловићевих приповедака:

Оно што је заједничко већини приповедака, и што делом правда њихово објављивање у истој књизи, јесте атмосфера која се у њима конституише, дакле, оно што лебди над стварима и људима, околности које у битном одређују њихову судбину,

а то што је заједничко већини приповедака извор је и саме вредности Михаиловићеве књиге („У сликању атмосфере остварени су можда и највећи домети ове књиге”). Одређујући потом и саму основу тематског слоја Михаиловићеве прозе (овај писац је за Јовановића „сликар људске патње”) и истичући и то да овај писац „учава несрећу не само као могућу грађу за уметничка дела него и као неопходан услов њиховог настанка”, Јовановић ће се позабавити и композицијом књиге *Ухвати звезду пагалицу* и чињеницом да Михаиловић приказује своје јунаке „у непрестаном окретању за прошлим временом, са најчешће узалудним настојањима да промене или поправе свој живот”, али ће се осврнути и на један важан елемент Михаиловићевог приповедачког поступка, на коришћење детаља:

Детаљ код Михаиловића је ретко када једнозначан, не користи се као у књижевности реалистичког типа, само за конкретизацију ликова или простора. Напротив, он је увек полифункционалан, упућује на нешто ван себе; детаљ је код Михаиловића стилска фигура, троп.

Као што видимо, полифункционална је и Јовановићева анализа, пошто у себе „упија” и поетичко-еволутивни моменат (указивање на то зашто се коришћење детаља у Михаиловићевој прози разликује од коришћења детаља у реалистичкој прози). И после детаљне анализе и тематике и приповедачког поступка у књизи *Ухвати звезду пагалицу* Драгослава Михаиловића срећемо оно што данас, под силним притиском гломазног теоријско-интерпретативног апарата и из њега проистекле аксиолошке неутралности која, заправо, подразумева напуштање поља књижевне критике, најчешће изостаје – вредносни суд, наговештен, додуше, већ насловом:

„У збирци *Ухваћи звезду њагалицу* Драгослав Михаиловић није досегао вредности остварене у својој првој књизи”. Знајући, сасвим очигледно, да овакав суд може бити и погрешено схваћен, Александар Јовановић га је додатно аргументовао указивањем на то да су приповетке у књизи „доста неуједначене” и да само насловна приповетка „по вредности се приближава најбољим приповеткама прве збирке”. Отуда и указивање на то да недоумице које изазива изречени вредносни суд могу да буду отклоњене само новим књигама Драгослава Михаиловића, а да књига *Ухваћи звезду њагалицу* указује на неопходност тражења таквог одговора”, одговора на питање да ли је по среди тренутни застој или је у питању „истрошеност модела приповедања успостављеног „Лиликом” и „Богињама”.

Књига *О историји, сећањима и самоћи* омогућава нам две ствари. Да, најпре, видимо путању коју је једне генерација проучавалаца српске књижевности морала да прође у настојању да се одмакне од оних образаца приступа књижевном тексту који губе из вида да тај текст превасходно има уметничка својства. Ова књига нам, исто тако, омогућава да њеног творца Александра Јовановића видимо и као тумача књижевности који залази у подручја која су већ предмет озбиљних књижевно-историјски интонираних разматрања, једнако као што нам пружаи прилику и да га видимо као критичара који се на актуелном попришту књижевног живота усуђује да књигама већ канонизованих писаца упућује озбиљне критичке примедбе. А то не сведочи само о ширини књижевно-научног простора по коме се кретао Александар Јовановић, већ указује и на то да његов допринос проучавању српске књижевности можемо тражити на различитим пољима, од историје књижевности до успостављања вредносног поретка у актуелном књижевном животу. Једном речи, он није ни само проучавалац књижевне прошлости, а није искључиво ни критичар, његов циљ је знатно шири: видети српску књижевност из различитих углова и видети је у светлу оних претпоставки које наука о књижевности заснива као релевантне у хоризонту који су обликовала теоријска сазнања новог доба.

Проф. др Радивоје Микић
Филолошки факултет
Универзитет у Београду
Српска књижевност
са јужнословенским књижевностима
radivojemikic@gmail.com

ПЕТАР ПИЈАНОВИЋ

ТРАДИЦИЈА ИЛИ: *САДАШЊИ ТРЕНУТАК ПРОШЛОСТИ*

Књижевни погледи Александра Јовановића

Већ давне, 1988. године Александар Јовановић је објавио краћи есеј „Лирски дијалог са традицијом и културом”, чији је наднаслов „Поезија и памћење”. Наслов и наднаслов тога текста са кључним речима (дијалог, традиција – садашњи тренутак прошлости, култура, памћење) могу да се разумеју као веома битне одреднице Јовановићевог бављења књижевном критиком и историјом књижевности, односно тумачењем и вредновањем. Поменуће одреднице не тематизују само питања која је он истраживао већ истичу и важне чиниоце његовог приступа уметности речи. Када се овоме дода да исти тај есеј поименице помиње и песнике којима ће се Јовановић тек бавити (Васко Попа, Миодраг Павловић, Бранко Миљковић, Иван В. Лалић, Борислав Радовић, Љубомир Симовић) постаје јасно да је тај његов текст нацрт будућих књига овог врсног тумача српске поезије и прозе. До године у којој је настао есеј „Лирски дијалог са традицијом и културом”, он је објавио само књигу *Облици у души: њесништво Душана Васиљева* (1986).

Мада по превасходству није био теоретичар него тумач књижевности, лична гледишта и вредносни систем водила су Александра Јовановића и у мале теоријске огледе. Они се могу разумети као нужна предрадња, тачније „чишћење терена”, или покушај да се изгради поуздан систем књижевног мишљења и вредновања у којем ће све – методолошки, термилошки и аналитички – бити на свом месту. Са тим изазовом Јовановић се суочио и у поменутом есеју. Он у истом контексту помиње и промену значења често

коришћеног термина родољубиво песништво. Та промена значења налази разлоге у и ауторовом следећем ставу:

Оно што су песницима некада били народ, националне победе и порази, данас су језик, култура и цивилизација којима припадају. Језик, култура, цивилизација и припадност језичког субјекта њима присутни су и у површинским и дубинским слојевима песме, другачије речено и на тематском и на формалном плану.

Једном речи, и у самој поезији, на нов начин схваћеној, историјска веродостојност нашла је алтернативу у културолошкој осмишљености родољубиве песме. Таква поезија „не сведочи него осмишљава и завршену прошлост сагледава као отворену могућност”. Та могућност је садашњи и културом призвани тренутак прошлости. У томе се огледа Јовановићев науч о песми и живој традицији у којој песма у променама постојећег реда вредности продужава своје трајање. Но, такав науч не односи се само на родољубиву поезију већ и на Јовановићево разумевање целе књижевности као интегралног дела укупне националне културе.

Генерација Јовановићевих исписника на студију књижевности, рођена средином минулога столећа, стицала је књижевнотеоријска знања учећи на најбољим примерима руског формализма, америчке Нове критике, чешког и француског структуралима, немачке интерпретације и немачко-пољске феноменологије. Важне прилоге књижевној мисли XX века дали су и неки теоретичари поникли у Румунији и Бугарској. Наше наслеђе у том смислу доста је оскудније – нарочито ако се оно посматра у европском контексту. Ипак, међу факултетским професорима памте се одлични познаваоци оног што је било актуелно у књижевној теорији, па су они та знања са успехом преносили студентима. Посебну заслугу у томе имају професори Никола Милошевић, Зоран Гавриловић и Светозар Петровић, те чувени германиста Зоран Константиновић. Бројни су страни теоретичари кроз чије је књиге пролазила поменута генерација студената у жељи да овлада најважнијим књижевним методама и начелима тумачења. Један од тих аутора је и Томас Стернс Елиот. Његове *Изабрane тџекстивове*, с извршним предговором Јована Христића, објавила је београдска Просвета 1963. Елиотову књигу, посебно чувени текст „Традиција и индивидуални таленат”, студенти књижевности посвећено су читали и коментарисали.

Јовановићев есеј „Лирски дијалог са традицијом и културом” управо и призива Т. С. Елиота. Аутор есеја парафразира Елиотов став да је песников дух „нека врста посуде у којој се сакупљају и

гомилају безбројна осећања, реченице, слике” остајући ту „све док се не окупе сви чиниоци који могу да се сједине и образују нову сложеницу”. Уз парафразу иде и коментар: „Оно што сједињује разнолике чиниоце у песништву, јесте, заправо, песнички субјект / појединац и његов лични однос према времену у којем живи и оном које му је претходило”. Таквим ставом о улози песничког субјекта и стваралачког поступка у коме се прожима прошло и садашње време долази се до онога што у томе јесте традиција. Најједноставније речено, традиција је *садашњи ирениуиак ирошлостии*. У елиотовском тумачењу – песма која тематизује прошлост јесте дијалог две прошлости: једне која је завршена и друге која живи у чину писања.

Пожељно је да тај чин обележи *новина*, јер је *новина*, истиче Елиот, „боља од понављања”. У вези са тим: у уметности и јесте вредно оно што је ново и индивидуално, непоновљиво и трајно. Ако се од тога полази, што потврђује Елиот и Јовановић који га следи, онда за крајњи учинак певања неће бити довољна само тема већ и улога песничког поступка и средстава изражавања. Поступак треба да помогне песнику да, када, на пример пева о прошлости, ту прошлост приближи старим топосима и звуком, али и да је осадашњи духом свога времена. То, каже Јовановић, чини да Васко Попа у збирци *Усйравна земља* или Иван В. Лалић у песми „1804”, као и Борислав Радовић у неким својим песмама користе старе и заборављене речи. На тај начин песник активира „одређено језичко памћење и послушкује његове могућности у *данашњим сийуацијама и временима*”. То је важан поетички став.

У вези са тим треба подсетити да Виктор Шкловски у огледу *Ускрснуће речи* (1914) помиње како се у песничкој употреби старинским речима враћа „стари сјај”. То је зато што се полуразумљиве и „напрегнуте” речи противе аутоматизацији, а то значи да „отежавају” процес читања и чине видљивим ту „повлашћену” лексику у песничком тексту. Такве речи уносе у језик *сликовийиу новину* коју је Шкловски очекивао у поезији руских футуриста. Занимљиво је још да отприлике у исто време када он пише *Ускрснуће речи*, Милош Црњански у програмском „Прологу” казује како би да пева „мало нове песме”. Иако друге врсте, та линија модерности иде све до српских неосимболиста којима се Александар Јовановић бавио са великим успехом.

У том оквиру сагледан, Јовановићев есеј „Лирски дијалог са традицијом и културом” занимљива је пролегомена за његова тумачења главних токова српске књижевности, посебно поезије, у другој половини XX и почецима XXI века. У свему томе песма се разумева као важан естетски предмет. Њена семантичка носивост

је таква и толика да чак и родољубиве песме, бар оне најбоље, излазећи из своје дословности не певају о „припадности песника своме народу, оне сведоче о припадности песника – а то је много више – једној традицији, култури, језику”. Зато Александар Јовановић каже да та поезија „није поезија непосредног искуства и непосредне емоције већ поезија културе и посредног искуства”. Пошто песништво постоји у језику и изразу није га могуће тумачити споља него изнутра, дакле оним што оно и јесте. Пошто је песништво и чињеница културе, такав оквир налаже да се у његовој обради призове и културно памћење које песма активира.

Есеј „Лирски дијалог са традицијом и културом” рани је рад Александра Јовановића о разумевању песничког текста или расправа о тумачењу песме. У њему је аутор поставио своја начела тумачења која у наредним радовима нису мењана него тек дограђивана. То потврђују и две важне његове књиге: *Поезија српског неосимболизма* (1994), па и она под насловом *О светлости сјаријој од несреће* (2020). У завршном делу монографије о неосимболизму поново је у расправу укључен Елиот и његова „Традиција и индивидуални таленат”. Из тог есеја реферисан је и Елиотов став да свако ново дело мења постојећи поредак вредности у књижевноисторијском низу. Суштина је те промене, истиче Елиот, у томе да „садашњост исто толико мења прошлост колико прошлост управља садашњошћу”. Овај став, који Јовановић уводи у расправу, мења његов оквир тумачења у толико што га из подручја критике проширује и на историју књижевности. Бирајући сопствену традицију сваки *песник индивидуалног талента*, такође, бира и своју поетику, а, зависно од вредности певања, и своје место у књижевној историји.

Уводни текст књиге *О светлости сјаријој од несреће*, која уз изврсне интерпретације садржи и иманентну историју српског песништва XX века, још једном отвара питање односа прошлости и њеног садашњег тренутка у поезији. У том тексту нарочити значај имају две Јовановићеве напомене. Прва јасно каже да је српска поезија XX века призвала своје претходнике из прошлих времена и омогућила им „да још једном проговоре и да буду наши удаљени савременици”. Друга напомена је реплика и резиме већ помињаног става. Њен је смисао двозначан: најбоље песме српског песништва XX века сведоче његов *унушањи развој*, чиме се показује дијалог предака и потомака или *дијалоичности* и *интертекстуалности* њиховог певања.

По свему се види да је Александар Јовановић од раних текстова, какав представља „Лирски дијалог са традицијом и културом”, потом радова из средњих година које узорно представља

Поезија српског неосимболизма, па до последње књиге (*О свећлосћи сћаријој од несреће*), системски градио своју књижевну мисао. Она је полазила из теорије или од питања поетике, настављала се промишљањем начела тумачења уметничких дела, налазећи потпуни исход у интерпретацији и вредновању српске поезије и прозе XX века. Та три вида Јовановићевих књижевних погледа дошли су до изражаја и у тумачењу појединих песама. Пре свега, то потврђује књига *О свећлосћи сћаријој од несреће* чији је поднаслов *Есеји о српској поезији и култури*. Она сабира радове нашег аутора, у највећем броју писане за научне скупове у организацији Института за књижевност и уметност из Београда, у периоду од 1992. и све до године у којој је објављена ова његова књига (2020).

Александар Јовановић је с разлогом писао да су књижевна дела културне чињенице. У обимом невеликој, али изванредној лексиконској синтези под насловом „Српска култура” (2014) такође је писао да „најбоља дела српске културе никада нису кидала везу са традицијом у којој су настала”. Зато у његовом критичком апарату термини или синтагме *култура*, *традиција*, *памћење*, *садашњи тренућак прошлости*, *удаљени савременици*, *унућарњи развој*, *књижевни пресици* и *поштомци*, *дијалoичност* и *интертекстуалност* имају изузетно значајно, односно повлашћено место.

Све те елементе на плодан начин увезује Јовановић у два текста своје последње књиге. Први је „Крв ипак није вода / Над песмом ’Плава гробница’ Ивана В. Лалића”, а други „Од песничког опела до песничке литургије / Над поемом ’Плава гробница – Видо’ Милосава Тешића”. Разуме се, те две песме јесу *лирски дијалoи са традицијом и културом*, тачније песнички коментар Бојићеве „Плаве гробнице” која се у том интертекстуалном дијалогу јавља као прототекст. Култура сећања као евокација трагичног догађаја из српске историје опеваног у стиховима Милутина Бојића, Ивана В. Лалића и Милосава Тешића има три степена. Први степен је Бојићева песма као изворник. За њу ће у књизи *Стих и памћење. О поезији и поезици Милосава Тешића* (2018) Јовановић рећи да је пример оцабинског песништва. Пошто „крв ипак није вода”, и Лалићева и Тешићева песма истога су жанра.

Указујући на сродности и разлике Бојићеве „Плаве гробнице” као узорка и Лалићеве „прераде” ове песме, Јовановић закључује да је та *група* „Плава гробница” „немогућа без прве, али ни прва више не може да буде иста после друге”. То још значи: „Иако је Бојићева песма већ одавно ушла у памћење наше културе, Лалић је њу својим стиховима учинио и новом и семантички богатијом”. *Трећа* у том истом тематском низу јесте Тешићева поема „Плава

гробница – Видо”. У њој се, запажа Јовановић, препознаје „посвећенички призив двојице песникових великих претходника, Милутина Бојића и Ивана В. Лалића”. Тумачећи значења, топосе и форму Тешићеве поеме у мрежи текстова у коју су уплетене близначке песме Милутина Бојића и Ивана В. Лалића, тумач изводи свој суд о том необичном триптиху у коме се огледају традиција и културно памћење, дијалогичност и интертекстуалност.

Имајући у виду Јовановићеву аналитичку логику, тематско-значењске и унутарње везе тих песама, његов закључак је природан и очекиван. У том закључку се каже да су „три ’Плаве гробнице’ неразлучиво повезане”, те да оне „траже упоредно читање и разумевање”. Он, такође, показује како је у лирској реинтерпретацији стара Бојићева песма добила *нову крв*, а Лалићева и Тешићева песничка прерада своје *дуило дно*. Тако умрежене, те три песме, са својим личним знацима, могу се читати и доживети као полифоно лирско трогласје. Оно твори и књижевноисторијски низ или временску вертикалу од целих стотину година. Ево тог низа: Бојићева „Плава гробница” (1917) – Лалићева „Плава гробница” (1989) – Тешићева „Плава гробница – Видо” (2018). Са коментарима, то је прави исход Јовановићеве упоредне анализе, односно приступа трима песмама које повезује не само тематска сродност већ и блискост особених поетика или њихово јединство у различитости. То је и доказ којим се потврђује да је жива традиција, на којој опстају те песме, лирски дијалог и садашњи тренутак прошлости. Јовановићева заслуга је у томе што је уверљивим анализама доказао да су унутарње везе између *три* „Плаве гробнице” неопозиве или аксиоматске. Када је реч о еволутивним процесима у књижевности уопште, тај закључак има и један шири смисао и значај.

Проф. др Петар И. Пијановић
Универзитет у Београду
Учитељски факултет
Катедра за српски језик, књижевност
и методiku српског језика и књижевности
petar.pijanovic@uf.bg.ac.rs

СЛОБОДАН ВЛАДУШИЋ

АЛЕКСАНДАР ЈОВАНОВИЋ – БОРБЕНОСТ И ПРИНЦИПИЈЕЛНОСТ

Александар Јовановић (1949) редовни професор београдског Учитељског факултета у пензији, умро је у својој 72. години живота. Пошто није спадао у групу „познатих”, попут глумаца или певача, Александар Јовановић није имао стотине хиљада обожававалаца, који ће заплакати када чују за његову смрт. Уместо обожававалаца, имао је ближње: пријатеље и поштоваоце. Можда је то и боље – Гете је казао да би човек могао да поштује неког великог човека и сам мора да буде неко. Александар Јовановић је био и једно и друго: и велики човек и неко. Укратко, био је личност.

Вредност или ако хоћете *величина* научног опуса једног научника не мери се, наравно, ни бројем сакупљених бодова, ни бројем текстова, ни бројем књига. Вредност нечијег научног опуса јесте у одговору на питање да ли је тај опус има став према целини света, односно према оном *овде* и *сада* у коме настаје. Није тешко одредити шта карактерише овде и сада, у Србији, данас. Кратко и јасно: то је настојање спољашних играча да уз помоћ домаћих подуговарача, укину српски национални идентитет. Да би се ова тврдња доказала само треба пребројати број часова историје и српске књижевности у средњим и основним школама – најмањи у Европи – или пребројати колико се пута (не)помиње синтагма „национални идентитет” у стратегијама образовања и биће вам јасно да је то свесно планирана операција. Томе треба додати и отворене хајке на људе који се том процесу активно супротстављају – случај Милоша Ковића је ту свакако најпознатији – или инструментализацију некада постојећих књижевних награда (попут Нинове) или оснивање нових регионалних награда које националну књижевност треба да претворе у регионалну књижевност такозваних

„мањинских” група писаних на тзв. „нашем” језику, које, јасно, никада неће имати никакав однос према целини света (што је и крајњи циљ уништавања националне књижевности и идентитета).

Један мањи број људи активно учествује у овим процесима, а највећи део се прави да све ово не види или пак чини повремене изоловане гестове без већег ризика, како би себи олакшао савест и припремио (евентуални) алиби за будућност. Најмањи број људи се отворено и активно супротставља овом процесу, иако врло добро зна да тако бар нешто ризикују... Један од тих људи био је и Александар Јовановић.

За Александра Јовановића научно бављење српском књижевношћу није био „посао” или „занимање” или „каријера” већ животна мисија. Шта то значи? То значи да је проучавање српске књижевности за њега био само део једне свеобухватније борбе за њено очување. Када се то зна онда не чуди чињеница да је Александар Јовановић био један од кључних људи у стварању врло компетентне екипе стручњака за српску књижевност на Учитељском факултету у Београду; није чудно ни то што је Јовановић организовао бројне студентске екскурзије како би студенте провео кроз Србију, све до њених јужнијих крајева, на пример, до манастира Високи Дечани. Део те борбе били су и његови бројни јавни иступи када је оштро и аргументовано разоткривао тачке процеса укидања националног идентитета и српске књижевности.

Александар Јовановић је, укратко речено, био *принципјелан* човек који би помогао или подржао сваки ваш гест у борби за националну *вољу*, а да то чак специјално и не тражите од њега. То је чинио зато што је имао врло висок степен одговорности према својој животној мисији и свих нас, његових сународника који се те националне чињенице не стидимо, до које нам је стало, и који смо му зато сви били *ближњи*. А за ближње је Александар Јовановић умео да се подметне, не тражећи ништа заузврат. Њему је било довољно да зближава људе.

Описана уплетеност науке у животну мисију, приближава Александра Јовановића врхунским српским интелектуалцима с почетка 20. века, код којих се научни ангажман такође прожимао са животном мисијом деловања у корист опште *воље*. Мислим на људе попут Јована Цвијића, Јована Скерлића или пак на Љубу Стојановића, који је у једном писму Милану Решетару, написао „Немојте [...] мислити да се може одвојити чиста наука од политике. Као што је апсурдно *l'art pour l'art* исто тако нема науке ради науке, већ је она у вези са животом, са политиком.” Наравно, за Љубу Стојановића политика није била дневнополитичко пилићарење у потрази за пленом (влашћу) која би се онда користила у

личне, дакле, коруптивне сврхе већ се ту радило о кризи за национални интерес, а он је у српском случају и онда био исти као и сада: опстанак.

Није зато случајно што је омиљени песник Александра Јовановића био Иван В. Лалић. Као што нам је познато, Лалић је свој песнички опус и своју слику света изградио на *Анџолоџији новије српске лирике* Богдана Поповића (из 1911. године) те из факта да му је отац Влајко био младобосанац. Лалић никада није изоставио то В из свог имена чиме је потврдио аутентичност једног од својих најпознатијих стихова: *Љасови мрџвих, нису били мрџви љасови.*

Лалићево слику света одликује певање на ДА, односно прихватање света упркос свим страхотама, страдањима и патњама које су у њему дешавају. Таква слика света, којој је Лалић био веран, удаљавала га је од цинизма и нихилизма, а ближила га је сопственим сународницима који су му на тај начин постајали ближњи. Лалић притом, спада у ону групу врхунских српских песника-преводаца који су до европске културе и књижевности долазили преко националне културе и књижевности, приближавајући својим преводилачким ангажманом друге европске књижевности српској књижевности.

Лалићево певање на ДА, провиди се двоструком ДА Александра Јовановића: ДА тексту и ДА читаоцу.

Рећи ДА књижевном тексту значи да се Александар Јовановић није либио да тумачи поједине песничке и прозне текстове, до којих му је посебно стало. Као што је и сам умео да цени самосвојне песничке личности чија су дела препознатљива и без потписа аутора, и у самој његовој поетици тумачења може се приметити један особен лични и самосвесни приступ који је последица начина на који Јовановић разуме своју животну мисију. Важне трагове те херменеутичке самосвести, налазимо при крају говора који је Јовановић одржао поводом добијања награде „Николај Тимченко”. Након што је у том говору прво поменуо човека по коме је награда добила име, а затим песника Милосава Тешића, коме је посветио награђену књигу *Стих и ѿмћење – ѿезија и ѿезика Милосава Тешића*, Јовановић је на крају говора скромно проговорио и о свом херменеутичком вјерују:

Сматрам да је основи циљ књижевних интерпретација да служе поезији, да буду мост између њих и читалаца. Да читаоца уведу у свет песме, укажу му на могуће разумевање дела и да га затим препусте његовом доживљају и разумевању. Да се критичарево разумевање поезије види у његовим јасном и по могућству и лепом писању, а не у бројним цитатима и позивањима на књижевне тео-

рије којима стихови нису важни сами по себи, него тек као нека врста њихове илустрације.¹

Јовановић је тумачење поезије видео, дакле, као чин двоструке комуникације: комуникације са текстом и комуникације са читаоцем кога текст треба да уведе у песму. Његове књижевне анализе дакле, нису писане као део научног дискурса већ су упућене читаоцима којима поезија нешто значи, или који желе да им поезија нешто значи. Захтев да књижевна анализа постане чин комуникације са читаоцем, захтев који је Јовановић себи задао, оцртава се и у особинама идеалног тумачења које он наводи: тумачење треба да буде јасно и лепо написано. Тако у крајњем случају књижевност зближава људе, а тумачење књижевног дела постаје гест посредништва који треба да доведе до тога да књижевно дело треба да постане заједничко власништво аутора, тумача и читаоца, па тако изгледа као да сам текст ствара једну заједницу ближњих.

Улога књижевности да зближава људе има свој посебан значај у свету у коме данас живимо, а то значи у свету у коме се људи програмски разједињују. Овај свет нема више никакве везе са либерализмом у коме је држава номинално неутрална у погледу концепција среће или вредности њених становника – он је постао попрште наметнутог антихуманизма и то је очигледно: људи се данас дресирају тако да имају биолошки став према животу, што значи да се живот своди на испуњавање физиолошких нагона (минус нагон за размножавање), а у том процесу други људи постају само средства (обожаватељи), а престају да буду ближњи – пријатељи и поштоваоци. Зато људи себе доживљавају као празнине; не гледају више на себе као на оно што јесу већ као на оно што би желели да буду чиме прећутно признају да сада нису ништа. Ево и доказа: док су стари Грци веровали да човек треба да спозна самог себе, савременом човеку се непрекидно, гебелсовски, понавља да *следи своје снове* што другим речима значи да дефинише себе као неко ко нешто нема (нема оно о чему сања), дакле, на тај начин савремени човек себе одређује као празнину, као ништа. И док рутински верујемо да мото *следи своје снове* значи да ми сами треба да се посветимо остварењу неке жеље, та мисао нас, заправо, дресира да тражимо да нам неко други испуни ту жељу, да попуни то ништа у нама. Дресирају нас, дакле, да будемо покорни ономе ко има моћ да нам испуњава празнину, која се опет никако не може испунити, јер човек сања док је жив.

¹ Александар Јовановић, *О историји, сећањима и самоћи*, Задужбина „Николај Тимченко”, Лесковац 2019, 455.

И зато је овај свет оскудан: не зато што у њему нема новца или робе широке потрошње – и једног и другог има више него икада раније – већ зато што нас дресирају да верујемо да смо ништа и празнина.

И збиља људи који у то поверују престају тако да буду људи и постају оно што верују да јесу: ништа.

Упркос овом *йоницијавану* човека, Александар Јовановић је имао јасну вредносну вертикалу. Он је припадао групи људи за које важи оно што је приповедач Андрићевог романа *Омерџића Лаиас* казао за Богдана Зимонића: он је човек који „неће ништа до само да буде и остане оно што јесте”.

Александар Јовановић је спадао у људе који нису кроз живот пролазили као кроз сан, сањајући да оно што нису (па према томе и не могу да буду) већ је прихватао да буде оно што јесте. И зато што му је стало да остане то што јесте и да то остану и његови ближњи, он је имао толико борбености и толико принципијелности у свом односу према свету.

И поред те борбености и принципијелности, Јовановић никада није био заслепљен, нити радикалан. То је зато што је његов национални идентитет – оно што јесте – као и код Лалића био продужен у хуманистичку свест и хуманистички идентитет. Као што је Лалић преко Дучића и Војислава Илића долазио до Елиота и Хелдерлина, тако је и Јовановић до осталих европских књижевности долазио, између осталих писаца и песника које је волео, и преко Лалића. Тако се показало оно што је одавно познато: човек може да воли свој идентитет и своју културу и да исто тако воли, цени и поштује, оно што је најбоље у другим културама. То је основа која повезује проучавање националне књижевности са једним наднационалним хуманизмом и то је оно што ћемо изгубити када останемо без сопственог идентитета и сопствене књижевности: неприметно ћемо се претворити у животиње и биочестице, у комадић безличне светске популације, за коју ће се некако показати да је има превише и да је треба мало разредити.

Стога треба да памтимо људе као што је Александар Јовановић, треба да их укључимо у наше приче, које причамо ближњима и које слушамо од ближњих, јер Александар Јовановић је збиља био *неко* – човек и личност – а то је, у ова времена када нас уче да је ок бити нико, много, много више него што се на први поглед чини.

Проф. др Слободан Владушић
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду
Одсек за српску књижевност
svladusic@ff.uns.ac.rs

САЊА ПАРИПОВИЋ КРЧМАР

СУСТИЦАЊЕ ИСТОВЕТНИХ ИНТЕРЕСОВАЊА

– сећање на професора др Александра Јовановића –

Загледани у време пред нама све више призивамо искуства оних који су нас ка том путу и водили, који су иницирали научна опредељења, расветљавали гледишта и пружали перспективе не би ли у нама подстакли мотивисаност ка књижевној мисли, јер поуздано знамо да нових резултата нема без већ утврђених, доброг разумевања без познавања поимања претходника и колико год иновативни настојали да будемо, увек посежемо за ресурсима аналитички настројених тумача. Међу многим таквим духовним вођама издвоје се поједини који вас профилишу, па кренете нехотице њиховим истраживачким стазама са надом да се на њиховим грађевинама може још надзидавати. С једне стране још учите, док с друге већ креирате на темељима наученог. И тако из улоге студента постепено прелазите у колегијалне воде, те са огромним поштовањем и уважавањем наследујете своје професоре.

Под светлом оваквих сусрета може се издвојити неколико имена, међу којима је засигурно и име професора др Александра Јовановића. Сустицања наших интересовања заметнула су се још давне 1997/98. године на постдипломским студијама када сам на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду слушала предмет посвећен поезији српских неосимболиста. Благонаклон, шалив у потребној мери да створи пријатну атмосферу на часовима, достојанствено нам је, упућујући нас у један период изузетног значаја за српско песништво, па и поезију уопште, приближио питања традицијског поретка, развоја уметности кроз стваралачку

сарадњу класичног и модерног, дослуха са постојећим и успостављања континуитета духовних вредности.

Недуго затим уследила је сарадња на пројекту Поетика српске књижевности који је основао и дуго година водио професор Новица Петковић, у оквиру којег су настали моји први интерпретативни покушаји разумевања српских песника који су се позивали на симболистичко наслеђе. У низу година које су уследиле, изродила се идеја сагледавања њиховог обликотворног начела, из једног угла и у виду допуне/дodatка сумираних поетичких претпоставки неосимболистичке групе и књижевноисторијског нијансирања једне песничке осећајности које је проф. Јовановић студиозно објединио у књигу *Поезија српској неосимболизма*.

Као неко ко је био на истом задатку, активно учествовао на научним скуповима организованим у оквиру поменутог пројекта, пратио резултате до којих сам долазила, није било двојбе да ће његово присуство бити приоритетно и у финализацији једног великог подухвата. У својству члана комисије на одбрани моје докторске дисертације, професор Јовановић је започео своје излагање подсећањем да је на истом месту, у свечаној сали Филозофског факултета у Новом Саду, на Одсеку за српску књижевност, 22 године пре, тачније 1993. године, бранио своју тезу пред професором др Мирославом Егерићем на тему Поезија српског неосимболизма. Како смо се обоје бавили истом групом песника друге послератне генерације, моје усмерење на њихове песничке облике изникло је, дакле, директно из професоровог истраживачког афинитета и наклоности, те је тиме интенционално континуирано указано на важност његових аналитичких предочавања, а уједно је, како је сам констатовао, представљало други део истог посла. У дословном смислу, био је ово пример хода стопама свога професора, мада би се наш истоветни задатак могао и метафорично формулисати као истанчано исцрпљивање поетичких и стилских особености песничких текстова ове групе, како би се уједно створила подстицајна ситуација за испитивање њених дубинских слојева у једном домену, конкретно на плану форме.

Наиме, група неосимболиста релевантна је у развоју послератне српске поезије, особито је битан њихов однос према традицији у поставангардном периоду. Поезија ове групе песника имала је свој еволутивни лук мимо идеолошких књижевних спорова који су независно од вредности песничког дела обележили прву генерацију послератних српских песама, чији су корифеји били Васко Попа, Миодраг Павловић и Стеван Раичковић. Друга група се ослободила идеолошких наноса, више је била опредељена према књижевним критеријумима и доприносила развоју целокупног

српског песништва. Индивидуалним песничким поетикама Бранка Миљковића, Ивана В. Лалића, Борислава Радовића, Алека Вукадиновића и других својствен је био чуваран однос према традицији и култури; поседовали су поштовање, али не и вид глорификовања и подражавања, према давнашњим артистичким достигнућима. Оно што је модерно није се супротстављало књижевној култури, напротив; однос према прошлости се сматрао битним елементом њихове модерности, чак стартним импулсом. Отуда у њиховим песмама мноштво различитих референци и реминисценција из историје и културе. Сам термин под чијим су окриљем деловали (*неосимболизам*) индицира превредновање традиције и откривање оних који су претходили. Овај еволутивни тренутак у развоју српске књижевности говори о изузетном образовању наших песника, којима модерни сензибилитет није сметао већ је појачао свест о својим претходницима, свест о занатском умећу поезије, о пореклу песме. То су песници са изузетном/наглашеном поетичком (само)свешћу, песници који су поезију не само писали него и промишљали. На свом путу кроз модерну поезију су у том смислу и бирали песнике који су целокупном својом поетиком јачали њихово уверење о спрези креативног чина и свести о поетичким претпоставкама самога дела. Као неосимболистичка обележја Јовановић је у својој књизи издвајао управо усредсређеност на поетске мотиве, певање саме поезије, њених моћи и граница, њене рецепције. Указао је на доследност метапоетског аспекта у целокупном њиховом песништву, на откривање питања њених исходишта. Понирући дубоко у бит певања неосимболистичке групе, Јовановић је дошао до констатација утканих у саму основу њихове поезије, у ткиво њихових песама:

питајући се о природи поезије, она није престајала да тумачи свет и човеково место у њему; поетички искази су, истовремено, и стихови о човековој узнемирености и упитаности. Јер, иако ова поезија исходи из симболистичког наслеђа, она не прихвата његове крајње консеквенце, нарочито не инсистирање на одвојености од животног искуства и борављењу у затвореном свету симбола. Акселовско схватање, по којем је уметност све, а живот ништа, стране је српским неосимболистичким песницима. Сви они, на један или други начин, говоре о блискости, чак истоветности, поетичког и егзистенцијалног, затим, о једнакој важности читалачког и животног искуства, и тако редом.¹

¹ Александар Јовановић, *Поезија српској неосимболизма*. Београд: „Филип Вишњић”, 1994, 69.

Отуда, симболе у њиховим песмама разумевамо на више начина, истичемо вишезначност песничке слике и њено опирање авангардној искључивости. Из тог је произишло и професорово запажање да значењска отвореност дела потребује изузетно чврсту организацију песама, виђење о интегралности сложене композиционе структуре и комплексности слика песничког света. Дакле, у тај специфични однос према традицији песници су укључили и свој однос према песничким облицима, конкретно сталним облицима; са посебном пажњом бавили су се песничком организацијом и стиховним одабиром; код појединих хваљено је версификацијско умеће. Управо је Јовановићево препознавање бриге за форму као односа према традицији било инспиративно поље на којем су се укрстила наша интересовања. Увидевши да је то константа њихових поетских књига, још од првих објављених, обликовно устројство је посматрао као посебан вид кретања кроз културу. Посебно је стимулативно било његово предочавање њиховог опредељења за сонет као вид актуелизације симболистичке традиције како европске тако и наше. И само ово питање могло је да изроди засебну студију. Плодоносно и конкретно професорово запажање готово као да је конципирано у виду подстрека за даље увиде. На темељима таквих постулата и путоказа није тешко истраживати јер су смернице сугестивне. Надаље се могло кроз паралелу експлицитних исказа о обликовном умећу, којих међу овим песницима није занемарљив број, и иманентне поетике, потом и кроз појединачне песме у свим метричким аспектима.

Њихово свесно дисциплиновање израза које Јовановић у виду теза предочава у неколико примера чине се добрим синопсисом за неке будуће темељне приступе; рецимо, побројавање Лалићевог активирања основних стихова српског симболизма, увођење нових песничких облика у нашу поезију, па и облика који до тад нису били присутни, маркирање метричке цитатности, опредељење за везани и слободни стих, па надасве и питање опхођења према формалним одликама оних који ће доћи после њих јер су им претходници поставили тежак задатак достизања па и надмашивања занатског и креативног умећа.

Ово последње наведено, из неког другог угла, може и нама самима бити инструктивно. Није ли већина нас намерна домашају сопствених учитеља на трагу проналажења самосталности и личних способности! Свест о достигнућима оних који су пре нас стварали гради и наш индивидуални глас, али продужава и њихове гласове, елиотовски речено. Тако је тврдња професора Јовановића о традицији, настала на овим премисама, засигурно у функцији водеће мисли:

Не може се никуд изван традиције, али се она призива да оснажи индивидуални песнички глас (и зашто не рећи: индивидуалну песничку емоцију), а не да га уништи и поништи. Она је залог, а не обеснаживање песничке аутентичности. У противном, без свести о традицији, песник се излаже многим опасностима, од тога да се лиши нужне објективизације (и симболизације) личног искуства, па до тога да понавља већ урађено.²

Сходно томе, попут неосимболиста, изградимо и очувајмо свест о оном што је било, чему су нас учили, на чему смо изникли јер је то саставни део наше савремености. О тој проблематици предачког завештања, очувању смисла у садашњем тренутку свих упоришних тачака које смо преузимали из прошлости говорио је професор Јовановић и свесрдно се залагао за освајање сопствених простора кроз промишљање историјске и културне ситуације. Будимо достојни овог аманета, јер ће се допринос професора др Александра Јовановића српској науци о књижевности поуздано увећавати са годинама откако није са нама. Такво наслеђе може да изроди иновативност нових генерација које могу да постижу и нов приступ песничству и да буду оспособљене за доживљај нове песничке осећајности; генерација које афирмативно гледају на традицију као на двосмерни процес усвајања и давања. Начин Јовановићевог опхођења према књижевности, језику, образовању и науци може бити пример и како се колективно ради, како се племенито укључују и млади гласови јер они утичу на поновно рађање старих, и како се постижу значајна ангажовања и настају значајне студије.

Др Сања Ј. Париповић Крчмар
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду
sanja.papipovic@ff.uns.ac.rs

² Исто, 371.

СВЕТЛАНА ШЕАТОВИЋ

ПОЕЗИЈА И СРПСКА КУЛТУРА У ДЕЛУ АЛЕКСАНДРА ЈОВАНОВИЋА

Александар Јовановић је био непресушан извор енергије, оптимиста, врхунски критичар и историчар српске књижевности. Рођени учитељ и професор оштрог става и дивног срца отвореног за младе и нове снаге. Били смо сарадници више од две деценије и у науци и у образовању, увек на страни доброг и највиших критеријума српског идентитета и културе. Професор Јовановић је био пријатељ који је био спреман за сваку акцију на општу корист друштва и свог народа. Његов одлазак је трагичан низ претходне године. Прерано и пребрзо је нестао без поздрава и назнака да је то крај. Само неколико дана пред одлазак је писао свој последњи текст посвећен збирци *Бол* Мирослава Максимовића. Месец дана пре тога се опростио достојанственим текстом од Александра Петрова и деловао као човек пун снаге на коју су могли и много млађи да се ослоне. Огроман губитак за српску културу, породицу, пријатеље, али и сада са дистанце видимо да празнине које остају иза неких људи су тако дубоке и толико ненадокнадиве да никакво време не може надоместити енергију и лидерство које је овај тумач и личност од научног интегритета ширио свуда око себе. Био је особа на коју сте увек могли да рачунате у сваком сегменту живота, верник и родољуб старог кова, ходочасник који би вас одвео на најзначајнија места српске културе и открио најлепше сцене фрескописа и све то у једној опуштеној атмосфери као да вам прича о сасвим обичним стварима. Поседовао је сасвим необичан дар учења у ходу поред редовне академске форме предавања, страст са којом је водио по Србији и иностранству студенте и колеге са Учитељског и других факултета била су права ходочашћа, али и културне мисије у којима смо сви учили и уживали.

На тај начин остао је у посебном сећању свима нама који смо имали ту срећну прилику да путујемо и учимо са њим јер сваки корак, свака и национална и светска културна баштина били су уграђени у биће Александра Јовановића (од Призрена, Дечана, Пећке патријаршије, Сопоћана, Милешеве, Тврдоша, Острога, Требиња до Рима, Трста, Венеције, Берлина, Мадрида, целе Шпаније, Сицилије). Због тога је и основао јединствен предмет посвећен културној мисији путовања у образовању на Учитељском факултету. Спајајући ванредне способности минуциозног критичара српске поезије и прозе, Александар Јовановић је трагао за моделима који би и колегама и младим људима, истраживачима на Учитељском факултету и у оквиру пројекта поетика српске поезије Института за књижевност и уметност, показао како се без предрасуда тумачи песнички текст и контекст културе и историје.

Александар Јовановић је један од наших најдоследнијих тумача српске поезије 20. века и поред низа студија, зборника и приређених дела српских прозних писаца минулог века. Објавио је до сада осам самосталних књига и две песничке антологије, уредио око двадесет научних зборника и приредио готово исто толико књига. Последња књига на којој смо заједно радили доста дуго јер сам имала малу улогу уредника едиције оставила је укусу потребе професора Јовановића да све доведе до перфекције. Увек је био веома педантан, темељан, али ова последња књига је оставила веома чудан траг. С једне стране јер је била нека врста опроштаја од Института за књижевност и уметност због укидања модела пројеката, а са друге стране јер је ту сабрао највећи број текстова писаних најчешће за научне скупове и зборнике исте институције и њеног пројекта поетике српске поезије. Назив пројекта се мењао од 1993. до 2019. године, али су модели проучавања остали веома блиски и даље њеном оснивачу Новици Петковићу. У том смислу Александар Јовановић је био најдоследнији следбеник Петковићевог приступа књижевном делу. Несумњиво највећи допринос дао је у тумачењу дела Ивана В. Лалића приређивањем његових дела у 4 књиге, али и сталним писањем о делу овог песника, обележавањем јубилеја и чувањем рукописне грађе. Остала је велика жал што није завршио књигу о Лалићу за коју се спремао, а нико од њега није боље и дубље ушао у ту уметничку радионицу породице Лалић. Такође, желео је да приредимо поезију Ивана В. Лалића у две књиге као прво научно, критичко издање и обећала сам да ћемо то радити од јесени 2022. године. Нажалост, ове јесени Аца Јовановић није са нама и тај веома деликатан посао је остао за нека друга времена и као једна врста мог дуга и према њему и према Лалићу. У свему што је писао и радио Јовановић је тражио синтезу поезије, књижевности

и културе и у том смислу је нека врста претече интердисциплинарних приступа. Тако је изврсно улазио у детаље и смисао целине песничког опуса Милосава Тешића. Полазећи од детаља у песми, Јовановић је стизао до целине, макроцелине збирке, опуса, а потом и најширег културног и историјског контекста. Таква врста посвећености је ретка и представља праве мале подухвате у којима је важан и текстолошки извор, верзије, биографија, поетички детаљи, поступци и све што обухвата културу једног песника и ону културу у којој је одрастао, живео и којој је припадао. Последња књига *О светлости стваријој од несреће: есеји о српској поезији и култури* је таква синтеза радова заснованих на моделу поезије и културе које су нераздвојне у делима писаца које је проучавао и бирао.

О светлости стваријој од несреће: есеји о српској поезији и култури посвећена је најзначајним песмама и песничким циклусима српских песника XX века, у којима су проговорили сви слојеви наше културе. Први део књиге посвећен је појединачним анализама песама Растка Петровића, Милоша Црњанског, Момчила Настасијевића, Васка Попе, Бранка Миљковића, Стевана Раичковића, Ивана В. Лалића, Јована Христића, Борислава Радовића, Љубомира Симовића, Бранислава Петровића, Матије Бећковића до Милосава Тешића. Други део представља анализе циклуса и збирки песама истакнутих песника 20. века, од Милана Ракића и Владислава Петковића Диса, преко Станислава Винавера и Милана Дединца, Ивана В. Лалића и Алека Вукадиновића. *Његове анализе су веома прецизно, а истовремено и лепо писане. Иако је увек усредсређен на књижевни контекст, он не заостаје на његовим границама, савлађујући тумачено дело у све шире контексте, укључивши и контекст националне књижевности и културе.* У овој књизи тумачене су песме савремених српских песника које је култура двоструко осенчила. У њима су, на различите начине, проговорили језик, традиција и култура, уграђени, сходно природи књижевности, у емоционално-мисаони доживљај песничког субјекта. Српска поезија XX века је са свога врха, не само хронолошког, него и вредносног, привукла себи и обасјала своје претходнике, омогућила им да још једном проговоре и да буду наши *удаљени савременици*. Истовремено је, кроз њене најбоље песме и збирке, проговорила жива целина српске поезије и њен унутарњи развој. На тај начин песници су водили непрестани дијалог са својим претходницима, па се може говорити о *дијаложности* и *интертекстуалности* као битним одликама не само ових остварења него и савремене српске поезије у целини.

О светлости стваријој од несреће: есеји о српској поезији и култури је књига која светлошћу обасјава поезију која сабира у себи доживљај културе, времена и простора у коме је настала,

стално нас усмеравајући на континуитет српске модерне поезије. Управо је поезија та која и јесте најбољи одјек нашег духовног бића. Александар Јовановић нам разоткрива све слојеве песничког текста као поетичког и културног манифеста српске модерне и савремене поезије. Јовановићева тумачења увек су контекстуализована у култури, па се читајући његове анализе чита и својеврсна прича о културним променама и, управо кроз поетичке и индивидуалне песничке различитости, прича о оданости културном и националном идентитету.

У својој последњој књизи Александар Јовановић показује приврженост поезији, оданост култури и целокупном анализирању књижевног текста што води ка критичком и вредносном суду. Место једног песника или једне песме Јовановић поставља у канон српске књижевности и у елементима културе налази поједине симболе, знакове који говоре о историји овог народа. У својим есејима читаоци Јовановићеве последње књиге, као и претходних, видеће да је ту уграђено огромно знање књижевности, историје, уметности, религије, па се тек тиме добија права дубина увида у његов метод. То је метод који је израстао из семиотичке школе под великим утицајем Новице Петковића, али је отишао и даље и дубље у својим анализама градећи специфичан метод и стил који је био јединствен и тиме препознатљив. Због тога су критичари и тумачи попут Александра Јовановића права реткост у нашој средини јер својим радом је доприносио не само својој најужој струци, књижевности, већ је ширио поље свога деловања „на ползу” народу у највећим концентричним круговима у сфери хуманистике. Пишући моделом интердисциплинарности последњих година и када је још нико тако није именовао, Александар Јовановић се суверено кретао кроз књижевне периоде, поезију и прозу, историју, језик и културу откривајући нам писце и појаве на јасан и пријемчив начин. Због тога је био изврстан тумач поезије Ивана В. Лалића јер је то поезија која сабира у себи културу и националну и светску, од антике до модерног доба, а симболима указује на знакове и најважније догађаје у нашој историји.

Аца Јовановић заслужује велику студију и то ће бити део веће целине намењене сећању на овако аутентичног професора, критичара, родољуба, ходочасника и пријатеља.

Др Светлана Шеатовић,
научни саветник,
Институт за књижевност и
уметност, Београд
svetlana.seatovic@gmail.com

НОСИОЦИ СВЕТЛОСТИ СТАРИЈЕ ОД НЕСРЕЋЕ

Александар Јовановић, *О свейлостии стариијој од несреће: есеји о српској поезији и култури*, Институт за књижевност и уметност, Београд 2020

Сабравши текстове настале током последње три деценије (1992–2020), превасходно излагане на научним скуповима о српској поезији XX века, рецентна књига Александра Јовановића, нудећи тумачења појединачних песничких остварења или песничких циклуса, сведочи о преданој и проициљивој херменеутичкој активности свог аутора који је поезију, па онда и писање о њој, доживљавао као интензивно, интимно и оплемењујуће животно искуство. Сматрајући, у методолошком смислу, да „из песме се може излазити и улазити, али се, парадоксално, мора стално бити у њој”, Јовановићеви погледи на песничка дела темеље се на стрпљивом и систематичном интерпретативном приступу који полази од тумачења тематско-мотивских и лексичких значењских нијанси, истицања стилистичких и версификацијских особености песама, као и њихове композиције, да би се доспело до сложенијих, сублимирајућих смисаоних окосница. Као значајна својства Јовановићевог херменеутичког поступка подједнако се опажају и наклоност ка откривању интертекстуалних спона међу песничким делима, али и тежња да се оцрта генеза одређене песме или поетског циклуса, да се они сагледају у оквирима песничке збирке којој припадају, целокупног стваралаштва датог песника или спрам књижевног тренутка у којем су настали.

Важност контекстуалног сагледавања песме запажа се већ у тексту „Древно-експресионистички друмовник: над песмом 'Путник' Растка Петровића”, којим се отвара прва целина књиге. Јовановић у њему истиче историју објављивања песме „Путник”, као и поетичке одлике авангардне књижевности присутне у песми. Запажајући да „сам поступак у песми постаје њена грађа”, аутор тумачи три песничка елемента: смер путовања лирског субјекта, мотив изневереног пријатељства и мотив усхићености бескрајношћу простора који повезује Петровића и Киплинга. Осветливши мотив путника и смисаону нит путовање – сазнавање

– еротски занос – нестajaње (смрт), Јовановић истиче да се у овој песми-манифесту

кроз наслаге свести пробијају архетипски обрасци и примитивне основе инди-видуалног и колективног искуства да би се они потом укрестили са историјским временом и савременим тренутком научних и техничких сазнања.

Истакавши да је *Лирика Ийјаке*, уз Петровићево *Ой̄кровење*, најзначајнија и најрадикалнија књига српског модернизма, указавши на однос *Лирике Ийјаке* и *Ийјаке и коменйара*, Јовановићев тумачењски окулар у тексту „Мешавина емоције и ироније: над песмом ’Мизера’ Милоша Црњанског” усмерава се ка песми „Мизера” као потврди мисли да ни мотив љубави није изузет од програмског песничког преокретања постојеће лествице вредности. Иако је авангардно начело рушења традиције присутно у песми, нарочито у погледу супротстављања нормама грађанског света и испољавања ослобођене љубави, аутор запажа да „Мизера” одудара од песама *Лирике Ийјаке* са сличном тематиком јер се у њој не пева равнодушно или презрено осећање према жени него „лик девојке/студенткиње по свему интелектуално равноправан и емоционално близак песничком субјекту.”

Текст „Отварање печата: над песмом ’Труба’ Момчила Настасијевића”, оцртавајући генезу песме „Труба” (прве верзије, прозно-поетске подстицаје за њен настанак као и специфично развијање песме спрам композиције *Седам лирских крујова*), апострофира да се конкретни догађаји из Првог светског рата, уткани у основу „Трубе”, застиру песничким поступком, изразитом симболизацијом и лирском сублимацијом оствареном захваљујући синтакстичким сажимањима и померању емоционалног тона ка дубинским слојевима песме. Постепено и акрибично анализирајући семантичке нијансе песничке творевине, особито мотиве удвајања простора и двоструког значења мотива трубе, Јовановић увиђа да се песма може разумевати као прекомпонована, модерна тужбалица која

конкретан догађај са почетка Првог светског рата спушта до прастарих обреда оплакивања и уздиже до библијског светог времена и симболичке општости.

Имајући у виду да временско ситуирање песама и указивање на часописе/збирке у којима су публиковане „нису само просте библиографске чињенице”, Јовановић у тексту „Синтаксичка синонимија и семантичка отвореност: над циклусом ’Вучја земља’ Васка Попе” прати развијање текстуалног и контекстуалног уобличења вучјих мотива у Попиној поезији. Аналитички поглед на циклус „Вучја земља” открива

његову дијалошку природу (разговор између оца и сина), амбивалентну симболику мотива вука, двозначност односа мотива вука и земље, као и својства која проистичу из места циклуса унутар збирке. Сматрајући да је управо поезија та „вучја со, симбол сазнања које се преноси, усваја и обнавља”, аутор у „Вучјој земљи”, која је „полazeћи од митског дошла до хришћанског”, препознаје похвалу културном и националном континуитету.

Текст „Мисао тешка као камен: над сонетом ’Камена успаванка’ Стевана Раичковића” посвећен је одгонетању „тихе напетости” Раичковићеве песме, осећаја да је именовано „за одређени степен померено од реалности и апстраховано”. Указујући на песниково преосмишљавање облика сонета и мотива успаванке, аутор стрпљиво, минуциозно анализира кључне елементе сонета (развијање мотива камена и глагола *успавати се*) закључујући „да све у овој песми тежи ка њеном крају”, ка мотиву птице/песме и замрзавања њеног лета.

Песму која стиже из самих основа Миљковићеве поетике спадајући у врх његовог песништва осветљава текст „Певање као превладавање страха од празнине: над песмом ’Море пре него усним’ Бранка Миљковића”. Наглашавајући да је поменута песма синтеза апстрактних појмова и унутрашње снаге, „емоционалности својствене класичној лирици”, Јовановић аналитичку пажњу усредсређује на Миљковићево певање свести о песми, на мотив нестајања света и његове унутрашње промене чиме започиње путовање/преображај онога који пева. Аутор подједнако указује на празнину, брисање предметности, заборав и одвајање песме од песника, на песничко западање у „опасност граничних ситуација” и самопоништење као на кључне речи песме и целокупне Миљковићеве поетике.

Текст „Молитвени шапат или потреба за чудом као знак најдубље угрожености: над песмом ’Шапат Јована Дамаскина’ Ивана В. Лалића” тематизује јединствену творевину српске поезије у којој се сабирају „бројне линије културе, активира се не мала потенцијално дата меморија”. Отуда Лалићева песма не само да испитује основе и крајње моћи певања – „почев од односа (песничке) слике и прволика, преко (не)могућности поимања духовног и суштинског кроз чулно и пропадљиво, до прожимања и супротстављања индивидуалних и колективних песничких гласова” – него она, укључивши у себе изузетну књижевну традицију и духовно наслеђе, еклатантно доказује ауторову мисао: „да би се испевала ова песма, иза ње су морале да стану целокупна српска поезија и српска култура.”

О односу Бојићеве и Лалићеве песме „Плава гробница”, о томе да је потоњи песник испитивао Бојићеве поетске поруке и њихово важење из једне песнички и историјски другачије ситуације истовремено испитујући и саму природу и смисао свог певања – бави се Јовановићев текст

„Крв ипак није вода: над песмом 'Плава гробница' Ивана В. Лалића”. Осврћући се на Лалићев есеј о Бојићу, као и на две песникове творевине настале након тог есеја – „Податак о Сизифу” и „Војничко гробље” – аутор упућује на семантичку сложеност песме, на чињеницу да у њој, с једне стране „осећање узалудности историјског жртвовања плави Лалићевог песничког субјекта.” Он, с друге стране, исказује тежњу да превлада „статичку сметњу” и успостави везу са прецима доказујући тиме да „чежња за светлошћу и духовним успењем никада није слабила у нама, али је непрестано затамњивана историјским суновратима.”

Указујући на повезаност читалачког и личног као на особину Христићеве поетике, на пледирање за Елиотове речи да су најбољи делови песничког текста они у којима преци потврђују своју бесмртност, истичући песников ироничан однос према људима који, окренути превасходно књигама, остају немоћни да знање надокнаде или замене искуством, Јовановић у тексту „Достојанство пораза: над песмом 'У тавни час' Јована Христића” пажљиво и темељно анализира у наслову поменути песму, особито значењске потенцијале мотива тавног часа и библиотеке.

Текст „О правим разлозима колективног певања: над песмом 'Видање времена' Борислава Радовића” бави се аналитичко-интерпретативним сагледавањем теме повратка из рата и сусрета са измењеним завицајем, стихова разумеваних као коментар старогрчких епова *Илијаде* и *Одисеје*, али и спонама које песма „Видање времена” остварује са Радовићевим есејем „Крај рата”. Уочивши да се песма темељи на опису тренутка у којем ратници „схватају/осећају да их је рат уништио толико да су мртви пре смрти, да су сишли у поразну стварност и постали тек грађа за епску поезију”, Јовановић истовремено указује на другачије, повлашћеније разумевање улоге поезије у Радовићевом стваралаштву – песма „У сенци родослова” казује да „нема битног певања које не силази до свога порекла.”

У тексту „Два сна у једном сну: над песмом 'Солдатуша' Љубомира Симовића” Јовановић креира контекст за дубље разумевање песме призивајући стихове „Окупације Ужица”, указује на разликовање тачке гледишта песничког субјекта и извршилаца правде, на постојање спољашње и унутрашње перспективе (песнички субјекат/солдатуша), као и на контраст између почетне и завршне поетске слике што су пресечене кратком строфом и тајанственим мотивом дечаковог сна. Констатујући да „Солдатуша” тематизовањем женског начела антиципира збирку *Источнице*, Јовановићево перо, оснажено интертекстуалним запажањима, истиче да песник евоцирајући јеванђеоску причу о Христу, прељубници и фарисејима обезбеђује „песми поред индивидуалног и колективно памћење”.

Указујући на поетичке црте поезије Бранислава Петровића, као и на чињеницу да је његово песништво одређено тренутком у којем се

појавило, Јовановић у тексту „Чудо поезије и чуда живота: над ’Песмом’ Бранислава Петровића” истиче кључне особине насловом истакнуте творевине: естетска провокација, промена интонације и перспективе, колоквијални говор, банализовање исказа, буквализација тропа, слободнији однос према версификацијским правилима, веристички и емоционално неутрални стихови. Они на ироничан, (црно)хуморни и гротескни начин говоре „о елементарном постојању које се, када га додирне чудо поезије, преображава у чудо живота.”

Текст „Љубав јака као смрт: над поемом ’Кад дођеш у било који град’ Матије Бећковића” пружа најпре компаративни осврт на песме „Вера Павлодољска” и „Кад дођеш у било који град” да би се потом аналитичка пажња усмерила ка млађој поеми и њеним својствима – смисаоној и композиционалној функционалности понављања, варирању мотива града, пута и судбинског сусрета, згушњавању световног времена у свети тренутак сусрета, односу „ја” које пева и „ти” којем се певање обраћа, као и мотивима непропадљивости воде и Ваљева као „града над градовима”, који упућују на библијски контекст. Јовановић подједнако тежи да у домен тумачења поеме „Кад дођеш у било који град” укључи и стихове „Парусије за Веру Павлодољску” увиђајући да их повезује вера у свеприсутство лирске јунакиње и вера „у моћ поезије да постојање оне које нема потврђује и обнавља.”

„Од песничког опела до песничке литургије: над поемом ’Плава гробница – Видо’ Милосава Тешића” текст је у којем Јовановић испитује корелацију поменутих Тешићеве песме са остварењима М. Бојића и И. В. Лалића јер

међусобно самерене оне су драгоцене не само за сагледавање развојног пута српске поезије о Првом светском рату и нашег песничког развоја опште него и за промишљања удесног хода српске историје.

Указујући на сливеност мотивских токова песме, на математичку прецизност стихова и снажно метапоетско обележје, аутор увиђа да Тешићеве стихови „именују одсуство нашег историјског и културног памћења, али и снажну потребу да се оно призове и настави” оцртавајући пут „из црнила ка Светлости, од несећања ка памћењу, од тескобе ка спокоју – који заједно прелазе ратници и њихов песник.”

Другу целину књиге отвара текст „Меланхолично родољубље Милана Ракића: над оквирним песмама циклуса ’На Косову’” у којем Јовановић указује на развојну вертикалу певања о Косову у нашој поезији прошлог века, на две приче Григорија Божовића што фигурирају као драгоцене допринос разумевању ширег контекста за настанак познатог Ракићевог песничког циклуса подједнако осветљавајући особености његовог стиха и склопа, као и значења оквирих песама циклуса („Божур” и „Минаре”).

На мисли да је збирка *Ми чекамо цара* мало или нимало последица, како се често говорило, Скерлићеве критике, а више или сасвим „дело промењеног национално-културног контекста и песниковог учешћа у ратовима” утемељен је Јовановићев текст „Ледене слике пакла и варљива идила: од ’Разумљиве песме’ до ’Иду’ и ’Међу својима’ Владислава Петковића Диса”. Анализирајући необичан, искошен поглед на ране победе и Дисове песме у којима су ужаси албанског искуства укрштени са осећањем породичне нежности („Иду” и „Међу својима”), аутор, замишљен над значењем мотива цара, у њему препознаје алузију на ондашњег српског владара, али и на други Христов долазак:

Тако схваћена насловна синтагма баца додатно светло на другу Дисову збирку и умногоме објашњава зашто су у њој мртви и гробља (а не само победе) средишњи мотив.

Текст „Песникови коментари и биће песме: од ’Лирике Итаке’ до ’Итаке и коментара’ Милоша Црњанског” заснива се на рефлексији о коментарима који, поред тога што објашњавају и продубљују значења стихова обезбеђујући читаоцу да види „читаво биће песме, њену генезу и њену дубину”, истовремено сачињавају аутономан књижевни текст. Јовановић тумачи „Оду вешалима” и њену уоквиреност „Апотеозом” и „Коментаром уз ову ’Оду””, као и песме „Спомен Принципу”, „Здравица”, „Траг”, „Серената” и „Мрамор у врту” и коментаре који их прате.

Са свешћу да збирка *Рајни гробови* не означава рез у Винаверовом стваралаштву, како је то сматрао Љ. Симић, него

наставак, али са заокретом поетике авангарде – окретањем ка историјском искуству, и то таквом које потврђује људске и националне вредности, у контексту слутње новог рата,

Јовановић ствара текст „Сновидна поворка мртвих: ’Ратни другови’ Станислава Винавера, понорна књига српске књижевности и културе”. Први део текста изражава Јовановићев став да ове песме нису наративни портрети ратних другова већ „песничко понирање у њихову колективну и појединачну свест”, те да се у збирци пева истрајавање и јединство народа и појединца, док је друга текстуална целина усмерена ка анализи Винаверових песама „Пантелија”, „Сташа” и „Велика парада”.

Текст „Завичајна мелодија у логорској осами: над ’Песмама из дневника заробљеника број 60211’ Милана Дединца” осветљава истовремени настанак песама и коментара из заробљеништва, сједињавање аутентичног песничког гласа са гласовима другова логораша, као и тематизовање завичајних мотива и националне културе. Ослањајући се из поетичких и егзистенцијалних разлога на колективну меморију своје културе, Дединац као

модерни, аванградни песник посведочио је, као и сви велики песници српске авангарде, да нема вредних књижевних дела која нису у битној вези са сопственом културом и националним памћењем.

Емпиријска укотвљеност „Записа о Црном Владимиру”, унутрашња сложеност овог циклуса у којем се преламају кључна питања Раичковићеве поетике, структура циклуса и његова стиховна организација, повезивање мотива кроз дванаест прозно-стиховних целина – значајне су теме које осветљава Јовановићев текст „Ивица са које се види ужас: над циклусом ’Записи о Црном Владимиру’ Стевана Раичковића”. Нарочита херменеутичка пажња посвећена је 8. песми/„Варијацијама” као једној од најбољих песама не само у „Записима” него и у целокупном Раичковићем певању.

Есеј „Духовни патриотизам Ивана В. Лалића: о културно-историјским подстицајима ’Четири канона’” темељи се на Јовановићевој тежњи да прати трагове настајања збирке најпре у рукопису свеске *Смејње на везама*, а потом и рукопису-свесци *Четири канона* истовремено апострофирајући богату основу песникове лектире и чињеницу да је у *Четири канона* стало „целокупно песниково читалачко и људско искуство.” Аутор евоцира и Лалићеве исписе из текстова које је песник читао током рада на *Канонима* и који су махом усредсређени на поетичке и културно-националне теме.

О песнику родне мелодије „дотекле у нашу савремену поезију са самог дна нашег колективног памћења и постојања”, о песнику који је у циклусу „Златно Плаво (Хиландарски типик)” збирке *Божји геометар* „пропевао из хришћанске основе наше културе и нашег бића”, Јовановић пише у есеју „Родни сјај у златној васељени: над циклусом ’Златно Плаво (Хиландарски типик)’ Алека Вукадиновића”. Прожимање средњовековне са народном традицијом и њихово стваралачко укључивање у савремену лирику учинило је да овај циклус фигурира као „јединствена химна српској хришћанској духовности и њеним симболичким бојама.”

Објашњавајући у уводном тексту „Поезија као обасјање смисла” одабир наслова своје књиге есеја, Јовановић указује да је синтагма „светлост старија од несреће” преузета из Лалићеве песме „Податак о Сизифу”. Премда се Сизиф поистовећује са Србином, односно, са судбином српског народа, осећај узалудности преображен је у завршној строфи,

у ефектној поенти о односу светлости и несреће: светлост је једнака превладавању несреће и давању смисла националним искушењима, страдањима и лутањима.

У духу даље паралелизације са Лалићевом песмом, они који тврде да је Сизифов камен сунце и да је светлост старија од несреће „могу бити културни предводници и народне путовође, а у контексту наслова

ове књиге јесу сами песници.” Има ли се, међутим, у виду да и писац есејистичких редова о песницима-лучоношама сопственом посвећеношћу и даровитошћу открива и сведочи смисао, подсећајући на све оне идентитетске континуитете и духовне вертикале које баштини српско књижевно, поетско наслеђе, тада постаје очевидно да Јовановићева личност подједнако не подлеже ишчезнућу или забораву – управо је она та светлост старија од несреће.

Мср Виолеџа Р. МИТРОВИЋ
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српску књижевност
Докторске студије
viomitrovic@gmail.com

СЕНЗУАЛНОСТ ПИСАЊА И ЗАДОВОЉСТВО ЧИТАЊА

Петар Зеџ, *Сензуалности писања*, И. П. ННК Интернационал, Београд 2021

Књигом есеја *Сензуалности писања* редитељ и писац Петар Зеџ (1950) обелодањује суму свог богатог и разнородног стваралачког искуства, као и главне сазнајне, етичке и естетичке детерминанте своје високе културне и националноисторијске свести. Аутор најпре проговара о Светом Сави, па наставља о Стерији, Кочићу, Домановићу, Црњанском и Андрићу. Затим се окреће класично сензационалној проблематици односа између болести и уметности на примерима светских књижевних, музичких и сликарских имена, па перманентном окршају Ероса и Танатоса у историји позоришта – од Еврипида, преко Шекспира и Молијера, до Бајрона, Бихнера и Ибзена, односно Артоа, Женеа и Фасбиндера – да би низ есејистичких промишљања окончао венцем исповедно-аутопоетичких коментара о сопственим романима настајалим током претходне деценије. У свему овом на први поглед збуњујућем тематском шаренилу и садржинској хетерогености постоје, међутим, прилично видне, неретко и сасвим јасне, смисаоне, стилске или методолошке везе између појединих оглашавања, које их, условно, сврставају у неколике компактније целине.

Првој целини припадају есеји о Светом Сави („Свети Сава у Светој земљи”), Стерији („Јован Стерија Поповић – некад и вазда”) и Андрићу („Иво Андрић – сурова игра живота и смрти”). Уприличен по доминантно наративном обрасцу културноисторијске фелџонистике, есеј о Светом Сави ограничава се, као што се види и из његовог наслова, на само један, али умногом пресудно значајан исечак из Савине биографије. Реч је у

њему о два позната Савина путовања у Јерусалим и његовим ходочашћима по Светој земљи. Мало је списа о томе Савином архипастирском и дипломатско-политичком државотворном подухвату који садрже толико обиље информација, укључујући Доментијана и Теодосија као примарне изворе, али и Данила Бањског, јер писац овом приликом, у најкраћем, прати однос српске помесне цркве и српске државе са Јерусалимском патријаршијом и бројним црквама и манастирима Свете земље током целог средњег века. (Штавише, и до тренутка свог оглашавања.) Но, он се не задржава код фактографије већ укључује и хришћанске легенде, као и црквено предање, што његовом говору уједно прибавља изванредан духовни смисао и чар литерарне занимљивости и лепоте.

Савина главна активност у Јерусалиму и Светој земљи, подесећа Петар Зец, јесте обнова хришћанских светиња, махом оних са ознаком јеванђељских топонима, елем, ктиторска делатност, коју ће у самом Јерусалиму издашно наставити и краљ Милутин и кнез Лазар, учвршћујући везе Србије са Светом земљом и култ Јерусалима у српској цркви и народу, којем је управо Сава поставио чврсте вековне темеље. Више је историјских чињеница или црквеноисторијских куриозитета са којих Зечев есеј скида патину заборавља. Међу првима, на пример, околност да је почетком четрнаестог века четвртина Јерусалима припадала српском краљу Милутину, и да је осма градска капија носила српско име. Међу другима, опет, факат колико престижног карактера толико мистичног смисла, да Свети Сава приликом свог другог ходочашћа откупљује од Сарацена Сионску Горницу, „собу на спрату куће у којој је одржана Тајна вечера”, прекривши цео њен под дукатима. (Данас се, међутим, води спор између државе Израела и Ватикана око власништва над десакрализованом просторијом, претвореном у музеј, док од Савине тапије нема никаквог трага. Али има гласа.)

Али Зец се у свом есеју не ограничава на Савино ктиторско деловање, нити на његову набавку светих мошти, разних реликвија и службених одежди за потребе своје тек осамостаљене цркве већ истиче и његово чисто просветитељско и књижевно деловање, делом баштињено из Свете земље и Јерусалима. Притом он најпре наводи Савину *Посланицу кир Сѣиридону*, игуману манастира Студенице, „прво дело епистоларног жанра у српској књижевности”, а потом апострофира Савин рад на проучавању и превођењу *Јерусалимској шийици*, правилника о раду и животу монаха манастира Светог Саве Освећеног и на његовој примени у српском богослужењу и организацији манастирског живота по српским земљама. Значај и величину Светога Саве у српској црквеној, културној и политичкој историји писац заокружује апострофирањем његовог доприноса стварању уређеног и просвећеног друштва стављањем на снагу *Законојравила*, његовог антологијско-преводног правног дела, као првога српског, бугарског и руског црквено-грађанског законика.

И, подразумевљиво, наглашавањем његове улоге српског књижевног родоначелника у заснивању прозног жанра епохе византијског културног круга. Иако у узајамно удаљеним временима, укупан књижевно-просветитељски ангажман Светог Саве има прилично сродан смисао са књижевним залагањима Јована Стерије Поповића, па је и говор о њима, мада стилски и методолошки различит, значењски увелико компатибилан.

Тема лажног родољубља, непролазног историјског феномена, представља тежиште есеја о Стерији, који израста у волуминозан аналитички портрет знаменитог писца ситуиран у ужем и ширем жанровском и свевременом друштвеном контексту. Сугестивну реализацију назначене слике Зец постиже компаративном анализом Стеријиних раних романтичарских и историјских трагедија са љубавним и патриотским мотивима (*Светислав и Милева*, *Милош Обилић* и *Бој на Косову*) и његове позније сатиричне комедије *Родољубци*, тј. аналитичким контрастирањем његових основних стваралачких фаза, односно жанровских видова Стеријиног *жалосиної* и *веселой йозорја*. Ту Стеријину жанровску метаморфозу овај есејиста тумачи како преображајем друштвених прилика у српској грађанској средини пишчевог друштвено-историјског видокруга, тако и психолошко-карактеролошким одликама човекове животне доби. Према Зечевим добро поткрепљеним увидима, назначена метаморфоза плод је помног праћења драстичне промене патриотско-родољубивог осећања у обе поменуте равни од стране једног етички и уопште аксиолошки стаменог ствараоца. Сам Стерија, у једној и у другој фази свога драматичарског деловања – у раздобљу романтичарске апотеозе патриотских идеала јунаштва, љубави, слободе и части, као и у реалистичком периоду трезвености, скепсе, беспоштедне критике и сатиричног разобличавања властољубља, похлепе, превртљивости, издајства и мржње упризорених у комедији *Родољубци* – остаје „искрени родољуб у служби отечества”. Том, тако рећи, дијахронијском елаборацијом своје свакако примарне теме, он, по речима свога луцидног тумача, јасно показује како је „пут од јуначке трагедије до грађанске гротеске”, у ствари, „путања моралног обрушавања и духовног посрнућа српског друштва кроз историју”.

Притом, свестраним *ишчишћавањем* комедије *Родољубци* Зец прави два права хеуристичка пробоја у свом тумачењу Стеријиног комедиографско-сатиричног дела. Први се тиче открића Стеријине антиципаторске улоге у настанку „алегорично-политичке сатире у српској књижевности”, која ће се, знатно после његовог доба, огласити у делу Домановића, Кочића и Нушића. Други се односи на увид, и врло суптилну анализу, суштински фарсичне природе апострофираног Стеријиног дела, што Петра Зеца одводи у бројна компаративна самеравања *Родољубаца*, како са култним остварењима светске сатиричне класике (Раблеа, Свифта,

Гогоља, Шчедрина), тако и са знаменитим *комадима* модерне и авангардне драме, од *Просјачке ојере* Цона Геја и *Нејријатних ѿзоришних дела* Бернара Шоа, до разних видова авангардне трагикомичне драме у којима „комично не нуди никакав излаз и управо зато постаје трагично”, као код Жарија, Бекета, Јонеска, Женеа, Мрожека, Пинтера, Александра Поповића... Најзад, природа драмске ситуације у *Рогољуйцима* призива у свести аналитичара националну друштвено-историјску ситуацију из које се и оглашава, или, тачније, обрнуто.

У завршним данима драматичне одлуке о коначном статусу Косова и судбине државе у одсудној Косовској бици Стеријини родољупци поново се враћају на политичку сцену.

Стога Зец у овом есеју у ствари имплиците трага за оним моралним, политичким и националним становиштем са којег су сагледани ликови фарсе *Рогољуйци*, њихови мотиви и поступци, и налази га у интегралном лику њиховог аутора, тако блиском, у његовом и у сваком времену, моралној, културној и политичкој појави Светог Саве:

Немерљив је пишев допринос, заснован на патриотским побудама, на увођењу модерне политичке и културне мисли у Србији баштињене на просветитељским идејама о националној и личној слободи, праву на образовање и равноправности свих људи, у оснивању модерних институција и постављању чврстих темеља српској држави.

Есеј о Андрићу повезују две мисаоне нити са есејистичком представом Стеријиног лика и смислом његовог драмског и уопште књижевног опуса. Једна се огледа у трагању за драматиком опречности и смислом људског бивствовања у перманентној борби добра и зла, светлог и тамног начела, љубави и мржње, живота и смрти у Андрићевом епском свету препуном „насилних, свирепих, злочиначких, мистериозних, гротескних, апсурдних”, али и „срећних, природних, пркосних, заветних, мученичких и светачких скончања у животном балу под маскама”. Универзално важење, интензитет, животни бесмисао и филозофски смисао драматских судара и раздора у Андрићевом прозном делу Зец потцртава, као и у есеју о Стерији, потрагом у компаративним релацијама, овог пута првенствено у аналогји са поетиком и ефектима Брехтовог епског позоришта и Бекетовог театра апсурда.

Одавно распршивши критичко-академски консензус о тобожњој сценској неадаптибилности Андрићеве епске нарације својим пионирским студијским, а безмало таквим драмараматизацијским и редитељским подухватима, Петар Зец у своме новом запису о Андрићу чини још један аутентично хеуристички искорак препознавањем чисто сценског простора у главном мотиву *На Дрини ћурије*:

Простор моста на Дрини постаје онај уклету простор издвојеног и изузетног сценског значаја и симболике, пресудан сведок сурове игре живота и смрти. Мост постаје магични простор који чини да хроничарско трансцендира у драмско.

Не мање, он то постиже и идентификацијом симболичког сценографског амбијента у прозној слици дворишта из *Проклеће авлије* са „антропоморфним дрветом живота из театра сенки”, односно са подривеном, гротескно изокренутом симболиком дрвета живота и познања из дворишта Бекетовог *Гогоа*.

Другу условну целину у књизи *Сензуалности њисања* чине есеји о Домановићу, Кочићу и Црњанском. То су, у ствари, пригодне сугестивне беседе типа имагинативно анимираних портрета тројице знаменитих писаца, свагда из перспективе парцијалног, али свеже осведоченог креативног искуства о неком њиховом појединачном делу или пак стваралачкој фази.

Остављајући по страни поприлично децентрисан запис „Болест кроз врата уметности” близак журналистичком стереотипу захватања озбиљне теме, задржимо се код есеја „Ерос и Танатос на позорници”. У њему се, као што то наговештава и сам наслов, дијахронијски прегнантно, од Еврипида до Фасбиндера, развија преглед главног и јединог предмета – језиви колоплет Ероса и Танатоса у свеколикој историји позоришта – и сублимно артикулише његов најдубљи, архетипски смисао. Две противположене основне антрополошке детерминанте дословно оличене у ритуалу паганских мистерија, а травестиране у мас-културном феномену хришћанског карневала, Ерос и Танатос су самим тим и основне драматуршке полуге сваког, миметичког и антимиетичког позоришног чина. Али, као ни у животу, ни у позоришту, како се испоставља, то иманентно трвење еротског и танатолошког не настаје, и не траје, ниокошта већ првенствено око човековог осећања моћи и задовољства. Речју, око одбране и афирмације самог живота.

То разумевање би водило једном прилично идеалном аутопоетичком захтеву на темељу пишевог сопственог искуства са сценском поставком Руцантеове *Мушнице* у његовом *Позоришту Дворишћу*, да безмало целокупна историја позоришта не сведочи о „вечној спреси еротизма и смрти”. Есеј о коме је реч и није ништа друго до то, сажето, ретко инвентивно сведочење, почев од свирепости Еврипидове *Медеје*, преко чисте трагике Овидијевог *Пирама и Тизбе*, односно Шекспировог *Антионија и Клеопатре*, ласцивног разврата Вијоновог *Великојој Завештања*, загонетне еротоманије Молијеровог и Бајроновог *Дон Жуана*, до песимизма противречног Бихнеровог *Војцека*, патолошке опструкције Ибзенових *Авети*, суптилно крваве еротике Вајсовог *Пројона и уморства Жан-Пола Мараа под вођством Маркиза де Сада*, литерарних перверзија самога Де Сада, крвожедног примитивизма Артоовог *Шеатра суровости*, политичке опре-

сисије Анујевог *Женској оркестра*, антифашистичке сатире Фасбиндеровог ТВ-серијала *Берлин Александерплац* и више његових садомазохистичких хомоеротских, као и транссексуалистичких комада и филмова.

Завршни и уједно насловни есеј представља, као што је већ на почетку речено, венац аутопоетичких коментара, боље рећи, својеврсна *post-scripta* ауторских исповести испод сваког од пишчевих десетак романа написаних током последње и почетком текуће деценије. Ту се суочавамо са информацијама о правом обиљу тематских и жанровских укрштаја пратећи пишчева накнадна освртања од романа до романа. Негде, да кренем хронолошки, доминира прожимање историјског и метафикцијског (*Ойроровани Балканом*), негде урбаног и еротског (*Сунце се рађа на истоку, а где би*), негде биографског и метафикцијског (*ХиСиџерија*), негде биографског, метафикцијског и аутофикцијског (*Чехов на златном брећу*), негде аутобиографско-аутофикцијског и путописног (*Плес њоужареном њеску, Прича се да си у Вијетнаму, Поврајшак у Јерусалим, Будин зуб*), негде еротско-љубавног и аутобиографског (*Карантин удвоје*). Поентира се аутопоетичком лаудацијом самог Ероса писања и уметничког стваралаштва, на трагу поимања *божанствене сензуалности* данског филозофа Мартинуса „као много дубљег и свеобухватнијег значења сексуалности”, које подједнако укључује спиритуална и сензуална искуства.

Тиме је отклоњена рационалистички појмљена супротност између духовних и материјалних вредности, односно противречје вредносних оријентација између насловног и већине осталих, посебно првог есеја у овој, по много чему, несвакидашњој књизи. Отуд и основну аутопоетичку идеју њеног писца да сензуалност писања рачуна са задовољством читања оснажује, по вишој мери, искуство њеног читаоца.

Марко ПАОВИЦА

МЕТАФИЗИЧКО ПУТОВАЊЕ У СРЕДИШТЕ БИЋА

Корнелије Квас, *Зенонов љућ*, Службени гласник, Београд 2022

Редовни професор опште (светске) књижевности на Филолошком факултету Универзитета у Београду др Корнелије Квас познат је академској и читалачкој публици по својим научним радовима и књижевно-теоријским публикацијама.¹ Роман *Зенонов љућ*, његов првенац у области лепе књижевности, открива раскошну ренесансну ризницу знања, вештину причања приче и импресивну елоквентност.

¹ Међу њима су: *Инијерџекџуалности у њоезији*, Завод за уџбенике, Београд 2006; *Исџина и њоеџика*, Академска књига, Нови Сад 2011; *Границе реализма*, Завод за уџбенике, Београд 2016; и многе друге.

Попут стваралаштва Милорада Павића, и *Зенонов љуџи* превазилази традиционалну романескну форму, успостављајући хибридни жанр романа-путописа. Подељен на десет поглавља (не треба заборавити да „Предговор” и „Поговор”, такође, пише приповедач, а не сам аутор), која поседују велику дозу самосталности и не морају да се читају редоследом датим садржајем на почетку књиге, овај роман предочава читаоцу спољашњу и унутрашњу естетику осам светских градова, откривајући истовремено међународну заверу у коју су уплетени факултет и најпознатији светски музеји. Колега главног јунака и приповедача са Универзитета Кембриџ – Небојша – написао је рукопис романа о мутним пословима на матичном факултету. Његов роман волшебно нестаје, не само са стола и рачунара аутора већ и из сандучића електронске поште пошилаоца и примаоца. Та помало романтичарски гротескна ситуација приморава јунаке да, у покушају реконструкције текста, испишу нови роман, чији је део и онај који читалац има у рукама. Границе између Небојше као првобитног аутора рукописа, главног јунака као секундарног писца првог романа, а примарног ствараоца медитативно-путописне прозе са којом се читалац управо суочава, приповедача и главног јунака несталиг рукописа се бришу, као што се градови кроз које се они крећу стапају у компактан метафизички витраж. Детективска прича која гради метароман („роман у роману”) повезује сва поглавља у чврсту целину.

Истовремено, јунак пише две књиге. У првој су сакупљени докази о корупцији на универзитету, а друга је необичан спој путописа, мемоара и есеја. Док је у првој приповедање објективно, динамично, са елементима трилера и детективног романа, у другој је приповедање субјективно, а јунак је и приповедач – пишући о својим путовањима, медитацијама и сањарењима – говори нам понешто о свету у коме живимо. Приповеда о градовима, свету и себи самом, плетући приче повезане нитима уметничког, књижевног и животног искуства. Небојшин будући роман чиниће те две књиге. Биће то роман са лицем и наличјем.²

Образованом и проницљивом читаоцу је већ на почетку јасно да пред собом има текст који обилује књижевним алузијама и преиспитује (нео)реалистички дискурс. На то га упућује позивање на Балзак у *Предговору*, у коме се упознаје са приповедачем што га зналачки води кроз свет духа смештен у стварне градове. Он се непрестано обраћа читаоцу, увлачећи га у властито ерудитивно пространство. Да би свом приповедању дао привид поузданости и свезнања, приповедач маестрално користи стварне фактографске податке о архитектури, историји и гастрономији мешајући их са личним утисцима. На тај начин се светови стапају онако како је то представио Ханс-Георг Гадамер, али не више само

² Корнелије Квас, *Зенонов љуџи*, Службени гласник, Београд 2022, стр. 27.

између аутора и читаоца већ и између путника и места које се посећује. Путовање, приказано кроз путопис, постаје нови слој текста, врста *примењене књижевности*, која се може искусити у сопственој соби (речено речником Вирциније Вулф) и изласком из зоне комфора, у даљине које, како је то приметио Освалд Шпенглер, непрестано привлаче фаустовског човека.

Вама је, колега, познато да је Иван Буњин писао путописне есеје. Путовања за њега представљају својеврсно ходочашће, а путописи се приближавају жанру духовне литературе. Долази до унутрашњег преображаја јунака – све што он види на путовању, само је полазна основа за разумевање света и путовање у дубину сопствене душе.³

Путовање по свету и унутар себе започиње се Зеноновим парадоксом о немогућности да се стигне на одредиште, јер увек преостаје половина пута која мора да се пређе. Управо је та половина она предност коју корњача остварује над зецом, упркос његовој брзини. Ма колико хитро да јури, корњача је увек за део пута испред њега и измиче му, престижући га у његовој наизглед добијеној трци. Путовање је вечно, јер се до циља никада не долази, он остаје изван домашаја путника. У роману се Зенонов парадокс уочава у томе да се на одредиште ипак стиже, јер главни јунак лута улицама градова у којима учествује на међународним конференцијама, описујући нам архитектуру, споменике и националне кухиње, али унутар јунака увек остаје неистражени део, простор до ког још није дошао. Његова путовања омеђена су временом, попут Марсела Пруста који је целокупно своје дело посветио трагању за истим.

Време није низ тачака које чине линију већ непрекидно кретање, путовање, доживљај живота испуњен мислима и сећањима. Време је увек замишљено и доживљено и може бити празно или испуњено. Време је живот сам и не постоји изван њега.⁴

Како је главни јунак професор светске књижевности, литература се претапа у интертекст доживљеног света. У сваком граду проналазе се фрагменти књижевних дела и знаменитих писаца који су део културног лика народа и нација, као коментари на субјективне, интимне утиске које нам главни јунак открива. Та претапања стварности и маште поседују благи исповедни тон. Аристотел је у својој *Поезици* приметио да је „песништво филозофскије од историографије”, на исти начин је у овом роману „стварност опаснија од маште”. Она приказује ствари онакве какве оне јесу, док имагинација открива какве би могле да буду. Писање

³ Исто, стр. 24.

⁴ Исто, стр. 9–10.

постаје животодавни чин. Небојша исписује двапут (другачије наравно) изгубљени рукопис, тј. причу свог живота, а са њим, вођен Прустовим приматом сећања, то чини и главни јунак. Ти текстови се међу собом не поклапају, као што се и њихови животи не могу између себе изједначити. Писање је сувише лично, да би се могло поделити са онима који не деле исти духовни простор. Чак и када полазе од истог тежишта, вођени унутрашњим метафизичким компасом стижу на различита одредишта, налик парадоксу античког филозофа из наслова.

Писање је као и дисање. Дубоки уздисаји и мирни издисаји када размишљамо или спавамо, кратки и испрекидани када волимо или се плашимо. За мисао је често довољан по један удах и по један издах. За страст и страх никада доста удаха и издаха који се сустижу у низу. Пре и после је увек пауза. И тишина.⁵

Главни јунак има свог водича кроз културолошки корпус града и лавиринте улица, као што их је имао и Данте на свом пропутовању кроз Пакао, Чистилиште и Рај. Тим поступком се посећеним градовима даје виша, космолошка димензија, тачка која спаја не само време са којим су приповедање и парадокс почели, већ и духовне просторе који се, попут текста, откривају у слојевима. У сваком поглављу у жижи је нека друга уметност (Москва – театар, Букурешт – сликарство, Бостон – књижевност, Мадрид – скулптура, Вашингтон – архитектура), иако су увек све присутне као јединство. У сваком граду једна уметност је истакнута у мноштву ризнице хуманистике. Она је средишна тачка у којој се сусрећу сви елементи који граде националну културу и светску духовну баштину, осликавајући векове што су били потребни за њихово стварање. Преносећи се у прохујале епохе приповедач вешто приказује таложее историје у музејским просторима – оне, још чувају нетакнути идентитет прошлости, увезујући у целину уметничка дела, знамените личности и фикционалне ликове. Тиме се приказује повезаност не само свих уметности међу собом већ и спона имагинације и реалности. У појединим тренуцима је тешко разабрати шта се заиста дешава, а шта је плод стваралачке маште. Она је у стању да измести свест, надомешћујући све недостатке рационалног постојања омеђеног одредницама „сада” и „овде”.

Машта је, читаоче, понекад толико снажна да ми потпуно обузима дух, мешајући познато са непознатим, остављајући ме овде, али носећи ме у неко друго време. Прибојавам се сопствене маште која ме брзо и неприметно изведе из реалности, не дајући ми да се у њу лако вратим. Уместо да сам овде, у стварности, она ме однесе тамо, где она краљује.⁶

⁵ Исто, стр. 15.

⁶ Исто, стр. 59.

Роман поседује три главна топоса. То су стваралаштво Иве Андрића, о коме главни јунак држи предавања на међународним конференцијама; уметничке варијације у представљању првородног греха и његових библијских актера Адама и Еве и интертекстуалне везе са Толстојевим делом *Ана Карењина*, и то не толико са насловном јунакињом, колико са ликом Љевина – који ће у једном тренутку постати симбол самог писца. Лајтмотиви служе оснаживању имагинације, употпуњавању романескног света без употребе сувишних речи које не би биле у стању да обухвате целокупну садржајну ризницу скривену иза употребљених веза и мотива. Они се међу собом употпуњавају, немушто коментаришући приповедану радњу између редова. Један од најчешћих Андрићевих мотива и његова опсесивна тема – мостови – овде одговара грађењу мостова између земаља, народа и култура. Кроз интелектуалну размену на предавањима, дружећи се са колегама и колегиницама из целог света, главни јунак им предочава културолошки дискурс земље из које потиче и сусреће се са истим таквим дискурсима других поднебља. Као што је уметност размена духовног садржаја кроз време (о чему сведоче посете музејима главног јунака), тако су конференције научна размена не само идеја већ и националног менталитета. Речено изразима старца Зосиме из романа *Браћа Карамазови* Фјодора М. Достојевског, све је повезано капљицама у океану, које јесу управо људи са свих меридијана.

Лик смеђокосе Францускиње Барбаре са Универзитета у Базелу део је метаприче и целокупном роману даје мистичност, уносећи романтичарску атмосферу језе и страве. Она је, свакако, најмутнији лик, никад до краја разумљива, намерно недоречена, у једном тренутку названа и именом *Лилиџ*, по апокрифној првој Адамовој жени, чиме се симболичке везе све више стежу. Она изучава културну историју Совјетског Савеза, краси је изразита чулност, кокетерија, али и призивак нечастивих сила. Могла би да се схвати као модерни Мефистофелес, преобучен у женско рухо или онај враг који куша Густава Ашенбаха у Венецији, одводећи га у сигурну смрт. Она чак и носи демонски знак око врата – троугао окренут на доле. То је, тежа која вуче од неба ка земљи, вечити Кушатељ који човечанство одводи од Бога ка утроби земље у којој се по митолошком предању налази Пакао. Главног јунака од ње, слично као Фауста, спасава одлазак у цркву и присуство литургији.

Овај роман умногоме кореспондира са делом француског романсијера Мишела Уелбека под називом *Покораванье*. У оба романа главни јунак је професор књижевности на факултету; његова страст и опсесија код француског писца је стваралаштво Жоржа-Шарла Уисманса, док је код српског у питању дело нашег нобеловца Иве Андрића. Оба јунака откривају замешатељства која се крију иза кулиса хијерархијско-друштвених односа, мењајући се под спољашњим утицајима. Топос путовања је описан у оба дела (нешто мало краће код Уелбека), изазивајући круцијалне

промене у перцепцији главних јунака. У романима је присутна политичка позадина, али док она ремети свакодневицу француског протагонисте, приморавајући га на компромис који можда није по његовим мерилима, у *Зеноновом џуџу* тај аспект није од пресудног значаја. Паралелна анализа ова два дела могла би да буде предмет посебне студије.

Путовање је духовно колико и телесно искуство – историја, култура, гастрономија јесу нематеријалне баштине сваке земље, које треба доживети управо на оном месту на коме су рођене. Приповедач воли да набраја чињенице о архитектонском настанку неког знаменитог споменика или јела која пред њега износе, приморавајући податке о градовима, реалне факте, да сада постану књижевна грађа. Квасов роман хипнотише читаоца, наводећи га да стреми даље у дубину градских четврти и виртуозне реченице, док неосетно, у једном даху, не стигне до самог краја. Остаје жал што дело нема више страница, још понеки град који се може посетити посредством језика и приповедача, нови парадокс чију је проблематику потребно решити у сопственој унутрашњости уз помоћ уметности као гласника између времена, светова, људи и богова. Градски простор стапа се са простором духа, доказујући да је свако путовање првенствено путовање унутар себе. У онај пулс бића где вечно влада Зенонов парадокс.

Тихана ТИЦА

О ТРАГИЧНОМ КРАЈИШКОМ НЕГАТИВНОМ ЈУНАКУ

Анђелко Анушић, *Животи из засјега*, Службени гласник, Београд 2021

Најновији, краћи роман Анђелка Анушића, *Животи из засјега* (2021), не само различит од његове претходне две епске саге о крајишким Србима (*Гласови с Границе* и *С Хомером у Олуји*, у којима сагледава четворовековну генезу крајишког опстојавања, али и трагичног нестајања на западним просторима српске егзистенције на Балкану, запечаћену егзодусом 1995. године) – значајно су подигли тематику судбине Срба из Хрватске, са локалне на универзалну књижевну вредност и раван, како у романескном тако и у Анушићевом приповедном стваралаштву (где је последњих година уз респектабилан одјек, понео и неколико важних књижевних награда, попут „Златне сове”, награде „Бранко Ћопић” или Андрићеве награде). Остваривши у последњих тридесет година, јединствен тематски опус, као једини књижевник који се доследно, у сва три жанра (поезија, приповетка и роман) бави историјским усудом српског народа у Хрватској,

њиховим постепеним потирањем до коначног нестанка пред крај 20. и почетка 21. века, пратећи тај историјски след (трагичних) историјских збивања и сумирања историјско-књижевног искуства, Анушић се у новом роману фокусира на пост-егзистенцију прогнаних крајишких Срба, сада народа без отаџбине, а ускоро и без историјског идентитета, развејаног на све четири стране света. Симбол тог крајишког страдања, у новом Анушићевом роману, дат је кроз судбину главног јунака, Вељка Хрваћанина („старином Ерваћанин, јер је тиха асимилација, током векова, и овде урадила својој посао”) и његове породице избегле у Србију 1995, пратећи његов (трагичан) пут све до личне пропасти, у једној од земаља Западне Европе, где је као „неприлагођени” покушао да нађе своје ново уточиште.

Знатно наративно растерећенији, језички прозачнији, а семантички згуснутији у односу на претходне наративе, *Животи из засјега* Анђелка Анушића демонстрира једно сазрело књижевно умеће, у којем писац исписује тренутно можда и најмодернији роман о трагичној судбини читавог једног, трајно несталог огранка српског народа на најзападнијим просторима Балканског полуострва, односно, бивше Југославије. Комбинујући, веома успешно завичајну ијекавицу (са мноштвом аутентичних лексема крајишког говора, већ изашлих из усмене употребе, активираних кроз управни говор), са нараторском екавицом, кроз густо језичко ткање пуно емотивног набоја, Анушић у овој плодносној спрези даје једно штиво, које, колико чува аутентичност и карактеризацију јунака и народа коме припада, истовремено и једну универзалну „читљивост” и за савременог читалаца 21. века, а у тренутку једног, код нас, већ поприлично језички и идентитетски расутог књижевно-културолошког простора. Иновативна је и позиција са које аутор прилази својој теми: то је *први нејатајиван крајишки јунак* у српској књижевности, са низом субјективних (погрешних) животних одлука, а чија психолошка подлога (огорченост, осећање издаје на политичком, историјском, али и приватном плану) имплицира такве одлуке, и које га тиме неминовно одводе у трагичну судбину. У целини дат у монолошкој форми, роман почиње *in medias res* – од тренутка када се породица главног јунака, након „Олује” (тј. егзодуса из Хрватске) упућује, по захтеву српских власти, што се посредно ишчитава – на Косово и Метохију. Роман плени непосредношћу исказа, живим и динамичним дијалозима, кроз које је додатно означена и карактеризација избегле породице главног јунака: оца и мајке (нарочито истакнуте карактеристичним крајишким говором), као и ожењеног брата са породицом. И док је отац представљен као јунак старог кова (југословенски опредељен, бивши партизан, борац са Неретве и Сутјеске, до краја одан идејама комунизма, братства и јединства, чија уверења у овом роману аутор иронизује и релативизира, као једну од могућих „линија кривце” садашњег удеса српског народа), његови синови, људи у

најбољим годинама су потпуно лишени не само сваке идеологије него и свих људских илузија, у суровом и беспошtedном грађанском рату деведесетих, у коме су и сами били учесници, када уз ратни (и од страних сила договорени) пораз, доживљавају и најболнији, егзистенцијални – изгубивши све (родну земљу, кућу, завичај), постајући тако обескорeњени, сувишни, више ником потребни људи, али и жртвовани народ у целини.

Писан без тзв. „политичке коректности”, односно, следећи истину, која је сада и могућа једино у књижевности – кроз свог главног јунака и његов удес, Анђелко Анушић у свом роману маркира једну генезу и редослед понижења, силазну тачку до потпуног нестајања, који је задесио крајишке Србе након егзодуса из Хрватске 1995. године. На историјској ветрометини, настављајући уствари, своју вековну и трагичну улогу вечитог жртвовања за туђе интересе, која је кулминирала у последњим ратовима деведесетих 20. века, ова жртвена улога крајишких Срба се не прекида ни у избеглиштву. Она је управо овде дата као горки, завршни чин једне историје бешчашћа, приказана и кроз породицу Вељка Хрваћанина, са једним, рекли бисмо, типичним и трагичним постегзодусним итинераром. Наиме, многи Срби из Крајине, без предаха, одмах су колективно и директно упућени 1995. на Косово и Метохију (да би тамо доживели и бомбардовање 1999, док је брат главног јунака постао и доживотни инвалид, након битке на Кошарама). Главни јунак и његова шира породица су се затим преселили у Срем, у Хртковце (опет један, симболични и не само географски маркер у судбини расејаних Крајишника), продајући будзашто своју кућу у Хрватској „суседу из Хртковаца”, који је имао и времена и избора у селидби, за разлику од њих. Најзад, након неуспелог „укорењивања” главног јунака, у коме се сажело целокупно горко осећање читавог једног развејаног и превареног народа – сувише брзо заборављеног и склоњеног са сваке политичке и историјске сцене, сем у речима и књижевности, где истина и памћење још једино опстају – у главном јунаку се јавља идеја, која је, такође, збирни именитељ многим избеглим Крајишким Србима – напустити Србију и пронаћи „нови живот” негде у Западној Европи, односно, на даљим, прекоокеанским континентима. У случају Вељака Хрваћанина, то је Холандија (опет не случајно одабран, и не само географски – већ симболичан маркер земље, у којој је формирана тзв. Билдербергер-група „светских владара из сенке”, а на којој је, по Асанжовој документацији, већ 1989. године пала одлука о разбијању Југославије – кроз крвави грађански рат, са јасно одређеним „непријатељима”, који ће се противити распаду Југославије, и последњи је бранити – тј. Србима, са већ тада прецизно разрађеним механизмима сатанизације српског народа, у замени теза о кривцу и жртви – поводом тог њиховог предвиђеног отпора). Главни јунак Вељко Хрваћанин, дакле, као „син Крајине” несавитљив је, конфликтан и неприлагодљив, па у Холандији налази и смрт „од истог зла” (односно, од сународника из свог краја, само

друге вере и националности, са којима је дошао у конфликт, одмах по доласку у вечерњу школу, што сведочи о трагичном расколу и превасходно, верско-цивилизацијској оси – на граници-разделници непомирења, управо дуж динарског простора, који су империјалне силе по потреби, увек вешто активирале и претварале у кризу и рат, када им је то било потребно за сопствене интересе), чиме се овај трагичан круг завршава, а порука романа (п)остаје жестока и опора.

Рагим из засјега, размишљам. Зар може и треба ли другачије да буде ономе који од памтивијека живи из засјега? И то је једина, стална мисао која ме не напушта. С којом се забављам. Коју сам понио *још ошуга, из Крајине*. То ми је све што имам, што ми је остало од мога *људској имања*. И од оне *мајтербине*. Тако доктор Богуновић назива отаџбину. Нашао је тај назив у књизи некога писца, каже. (205)

Оно што чини Вељка Хрваћанина *крајишким нећајивним јунаком*, јесте начин на који реагује на све животне недаће које су га задесиле (многи други, у стварности су, срећом, реализовали свој животни пут у датим (не)околностима, успевши да се поново уздигну и створе нову егзистенцију, како у Србији, тако и у туђем свету, тј. како се каже „успели су”). Приказан са јаким и типичним крајишким менталитетом, који не трпи присилу и репресију, Вељко је, међутим, парадигма тог страдања, губитника и због историје, али и због своје природе. На неки начин, и жене су узрочници његове пропасти, односно, због слабости према њима, он упада у непредвидиве околности, које ће га, посредно, али непогрешиво одвести до пропасти. Мада је то, можда, „најлабавији” и најнеуверљивији део фабуле романа, са најмање уверљиве спољашње мотивације (но битне за основну интенцију пишчеве поруке), рецимо, Вељков први брак са Албанком Фатмиром са Косова, и веза са њом настала током примања помоћи у Црвеном крсту, те потом обавеза да се с њом ожени, тј. доведе „туђинку” у свој избеглички дом и крајишку породицу (и то у кућу једног Србина који је напустио Косово), и која почиње да господари породицом, а ускоро и рођена деца (девојчице) са албанским именима, мада прилично нереална, више је уопштена парадигма оног што се дешава Србима сада, и не само Крајишницима. Фатмира стиже са њим и у Срем, али га ускоро напушта са децом. Друга жена у његовом животу је Сремица из хитне помоћи, са којом, иначе, „сит свега”, главни јунак одлучује да напусти земљу. Снажне слике, карактери, дијалози, али и подтекстуално бројне истине које се имплицирају, из наших последњих тридесет година перманентне кризе, које се иначе, праве овај роман. То се наставља и упечатљивим сликама његовог (не)сналажења у иностранству, у Холандији, где се Вељко запошљава у хотелу симболичног имена и функције, код газде који има доге, па му је и једна од обавеза да их шета. Горке су и недвосмислене поруке из тог

„западног света” у потпуности огрезлог у библијску Содому и Гомору, коју је менталитет главног јунака све мање способан да истрпи и поднесе:

Шта си послјије свега, доживио Вељко Хрваћанине! Постао си псе-товодац у туђој земљи! Крајишник води пашчад по парку? И види, види ово: па ти си , заправо, цукела коју су те шаркуље извеле у шетњу! Никог ти не водиш, ти си вођен. Ти си сад мушка дога! Ти служиш свога целата, зар ти то није јасно, Вељко Хрваћанине! (207)

Курс за учење језика (у Холандији) само га доводи у додир, а потом и тињајући сукоб са, такође, избеглицама из бивших југословенских република, Босне и Херцеговине и Хрватске, муслиманима и Хрватима. Не мора тако бити, али се неприкривена мржња и овде испољава у чисто мушком, надметалачком принципу, која повремено подсећа на емигрантске обрачуне и сукобе седамдесетих прошлог века, између усташке емиграције и гастарбајтера, пристиглих на рад из Југославије (романи Миодрага Булатовића, Бранка Летића, одлично сведоче о томе). И док крајишки негативан јунак, Вељко, на свим плановима и овде пропада (прво на приватном плану – његова љубав са Сремицом, која је трајала само до доласка у иностранство, где се његова нова жена брзо снашла и „утешила” другим мушкарцем, затим, његово напуштање њиховог дома, али и губљење посла), завршава се у једном мајсторски исписаном, сомнамбулном тренутку, у смеши Вељкове полусвести, али и пијанства остављеног и изгубљеног мушкарца, на морском доку, где му се чини да препознаје „старе знанце” са курса, који су се изненада окупили око њега са јасном намером, са чиме се роман и завршава. С такозваним „отвореним крајем” Анђелко Анушић, завршава ову горку повест, *иосѝморѝем ѝричу* о крајишким Србима, имплицирајући бројна питања њихове судбине. Писан модерно, а опет са унетом дозом важне лексичке традиције (јер у језику је памћење!), најпосле маркирајући егзистенцијалну ситуацију Срба Крајишника, чија се читава историја и најновији удес – деведесетих, може назвати симболично „животом из заседе”, Анушић је низом својих романескних и приповедних дела на тему Крајине и Крајишника, а нарочито овим последњим делом, остварио своју завршницу саге – тридесет година од егзодуса – о једном већ потпуно заборављеном народу, који се више и не спомиње ни у историји, ни у савременој политици, ни у било каквим постјугословенским стратегијама, па ће изгледа, остати само у књижевности. Дајући значајан допринос тематици избеглих Срба Крајишника из Хрватске, и њиховој трагичној неприпадности „нигде”, најновији роман Анђелка Анушића апсолвира кроз лик главног јунака, једну трагичну хероикку, коју је сурови свет на прелазу из 20. у 21. век већ прегазисо, а чију манифестацију личности представља још само његова немогућа „аклиматизација” на нове геополитичке услове. Крајишник

у лику Вељка Хрваћанина, у ствари, не може да опстане нигде ван вековних огњишта, а побуна је последњи вид његове личне воље, што га води, посредно, у избор смрти, као једине слободе, уместо земаљске неслободе. Овај роман је стога, важна уметничка порука, сведочанство, али и етичко преиспитивање о једном трагично пострадалом (и већ готово заборављеном) народу, у политичкој стварности Европе и бивше Југославије, али и сјајан прилог савременој српској романескној књижевној продукцији.

Проф. др Славица ГАРОЊА
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за српску књижевност
sgaronja@gmail.com

ДЕТИЊСТВО – ЛУЧА ДРАГОЦЕНОГ ИСКУСТВА

Радован Влаховић, *Све је у љави*, Банатски културни центар, Нови Сад 2020

Деца као читаоци чине врло хетерогену групу чији је распон од првог разреда основне школе, кад тек науче да читају, па све до 14 или 15 година до завршетка средње школе. Веома често, писци кажу да нема писања без читања, да се читање наставља у писању код креативних људи, низање прича овде је она Аријаднина нит живота, која нас води путем самоспознања. Млађи читаоци, књижевно дело доживљавају више психолошки, хедонистички, са уживањем, притом, њихова способност уживљавања у уметничко дело је већа јер им је машта бујнија у односу на одраслог читаоца. Код њих илузија која се одвија у причи, понекад догађај који се приказује, јесте стварност, за децу је прича неодвојива од живота, она је нешто стварно, настала у целини њихове перцепције живота, они књижевно дело доживљавају између имагинарног и реалног и то у заносу који је својствен само неисквареној дечјој природи.

Радован Влаховић (1958, Нови Бечеј) у књизи *Све је у љави* пише о деци и детињству са озбиљношћу из перспективе одраслог и зрелог ствараоца који је у себи сачувао вечитог дечака. Овај српски књижевник и велик прегалац у култури, познат је и признат како по издаваштву тако и по сопственом стварању у области лепе књижевности. Разноликом ауторском опусу од око 50 књига прозе и поезије, додао је још једну, читања вредну књигу о детињству у равници. Књига, збирка приповедака, прича, уланчаних и повезаних ликовима и радњом, ово дело води ка новели или још обимнијој и компликованијој форми, ка композицији романа. Обојена је реалистичним сећањем писца на детињство, које није онолико небрижно колико човек воли да верује. Иако се тематски држе

истог оквира, од почетне жеље за хумором и лично анегдотом, кроз реминисценције на прву љубав све је еволуирало у правцу веће зрелости и чвршће постављених ликова. Фабула је једноставна, приче су сегменти јунаковог детињства, а радња углавном тече линеарно. Сабрао је сопствена сећања на детињство и храбро погледао у прошлост, не улепшавајући стварност испричао како се калио у човека.

Његове топле приче о војвођанској равници можемо поредити са прозом Вељка Петровића или стиховима Мике Антића, а по мотиву – детињству са приповеткама Иве Андрића из збирке *Деца*. По Аристотелу, у уметничком делу, битна је истинитост, мимезис – опонашање стварности и то наш аутор поштује. Иво Андрић у *Разговорима с Гојом* наводи да је уметник неискрен и да му, чак и кад скине све маске, нико не верује, опет, други писци, међу њима и Влаховић, мисле да је искреност важна. Паралела коју уочавамо између Андрићеве приповетке „Деца” и Влаховићевих приповести јесте управо у приповедачкој ситуацији, наратор је један од ликова, и сам је актер догађаја, приповеда у првом лицу. Прича се одвија из исте перспективе, са дистанце животног искуства, неко ко је данас одрастао сагледава догађаје из прошлости, сећа се свог детињства. Док је Андрић био између гонича и прогоњених, морајући да се одређује против своје воље, не желећи да буде ратник, а опет жудећи за признањем својих другова, дотле је Влаховић био прогоњен, није имао избора, он је био једна од умешаних страна, наравно, био је потлачен, дубоко осећајући неправду, социјално раслојавање и понижававање некадашњих кулака. Оба дечака, оба јунака, показала су људскост узмичући пред притиском околине, изабрали су очување највиших хуманих вредности. Такође, горак укус непријатног искуства и понижења остаје код оба јунака, који су истовремено и антијунаци, јер не желе да повреде другог зарад своје моћи, свог успеха, те зато ипак, на крају, постају прави хероји. Њихов поступак потпуно је оправдан и показатељ се као праведан, као једини исправан пут, а сећање на ове горке успомене детињства биће им подстицај да даље стварају. Сценографија за радњу код Андрића је градска улица, урбани сокаци, а код Влаховића село, банатска непрегледна равница у којој се одигравају болни догађаји из детињства.

Свака Влаховићева прича открива богат унутрашњи свет главног лика, дечака, било да је то весеље и усхићење, било туга и сета, која по Исидори Секулић није за децу јер им одузима детињство и чини га несрећним. Ова књига говори, како о његовом тако и о детињству његових вршњака и о онима који су тада били деца. Самосвојна осећајност потцртава емотивни слој дела у којем има и елемената игре, и неизбежног, прекопотребног хумора. Дело ће отворити нове хоризонте малим читаоцима, у дидактичком слоју усмерено је да развије и продуби позитивне људске особине, да оплемени и развија осећај за хуманост.

Ишчитавамо приче које су сваралачка игра, животна игра јер игра је за децу начин сазнавања света, овде се препрлиће двојство маште и реалности, а ипак је све то као јединствено исказано приповедачким поступком. Стваралачки чин носи нешто од безазлене дечје природе, од иманентне радости која носи потребу за покретом или игром. Ове приче зраче безазленом радошћу, упућују нам једноставне људске поруке које су у ствари основне животне истине, нудећи нам разноврсност осећања, бујан приповедачки свет саткан претежно од слика природе, биљака и животиња, љубави према ближњима, потом мотива другарства, усамљености, прве љубави, размишљања о одрастању и животу. Емоције навиру кад се ишчитају пасажии о породичним односима пуним топлине и поштовања, а приповедање проткано хумором осваја, тако да никога не оставља равнодушним, породица је топло гнездо, насупротив суровом свету, поручује Влаховић. Његово приповедање се одликује наивношћу и маштом, али и неком благом сетом, која није увек карактеристична за овај жанр, што приповести чини оригиналним. Ова збирка прича, веома спретно уланчаних у низ повезују главни јунаци, веже их равница, као место и оквир за радњу и време које може да буде универзално, неодређено, а све то чини, да дело може да се посматра и као роман. Тада би приче биле поглавља која у читаоцима буде дубоке емоције, изазивају осећања, узбуђења и напетост.

Дечак започиње приповедање, у првом лицу, почетком распуста и сећањем на прве симпатије, учитељичине ћерке у причи „Гуливер у Лилипуту”. Оне су старије и више дечака је заљубљено у њих, а често долазе на часове код њих и помажу мајци. Прича која отвара збирку зачињена је хумором, кад дечак пун поноса саопшти укућанима да је одличан, отац му развеје срећу речима да је деда давао шунке учитељичином мужу, ветеринару. Жељено признање добио је од комишнице, васпитачице Драгице. Поред дечака, који је уједно и приповедач, као ликови појављују се отац, мајка, деда, баба, брат, разни другови, мештани села, радници, али и омиљени кућни љубимци, животиње. Брат је био добар ученик и није волео да ради рукама, постигао је касније велик успех у животу. Приче о Рибелу, псу и дечаковом најбољем пријатељу, прича о његовом рођењу како су му причали, „из нужде”, о доживљајима под прозором удовице Кате Мандарине, о томе како је ишао први пут са оцем код бербера, као што је Лаза Лазаревић ишао с оцем на јутрење, део су хронике једне војвођанске породице, приче о породичној историји, свакодневици и на најбољи начин сликају како се некад живело и какво је дивно и помало сурово детињство било испод широког војвођанског неба. Доста прича показује колико је дубоко укореењена свест о неправди у детињству, сликовито и градацијски приказује раст бола и муке којима сведочи дечак.

Влаховић приповеда тихо и смирено. Он не улепшава ни живот, ни људе; не воли дугачке описе нити развучене разговоре. Све што каже –

каже једноставно и јасно, тако да је разумљив и малом и одраслом читаоцу. Због тога његове приче иду у ред књига антологијских писаца за децу: Ивана Цанкара, Прежихова Воранца, Бранка Ћопића, Стевана Раичковића и других. Иако је Иван Цанкар у легендарној „Десетици” описао школовање дечака, одвојеног од куће, тема детињства, дечаштва и љубави према породици, конкретно мајци, доводи га у везу с нашим савремеником. Код њега су, у писму, мамина слова тако „драга”, невешта и управо из епитета се види мајчина љубав и брига, тако је код Влаховића, деда тај лик који их обасипа љубављу и саветује како се треба владати у животу. Радња је, као код Воранца смештена у село, у прошлост, суочен је са сиромаштвом, као и многи његови другови мора да ради, сноси део послова и помаже родитељима. Такође, попут Воранца, попут плејаде ликова Чарлса Дикенса, уочава неправду и упркос притиску околине успева да се избори за своја права. Влаховић се разликује првенствено по истинитости његових доживљаја, све написано јесте и проживљено и доживљено, што код поментуних писаца није случај. Сликвити описи збивања читаоце доводе у стање узбуђености и дубоког саосећања. Искрено, до суровости, приповеда:

После рата и почетком педесети’ година смо сви били сиротиња. Нисмо били гладни, ал’ се на живот мало давало. А све што смо имали вишка, држава је носила за обавезу.

У причи „Шегртовање” и „Обавеза” главни лик је кренуо, са десет година, да учи занат после школе код Лале Радујковог у радионицу где је као најмлађи морао све да слуша „и мајстора, и калфу, и старије шегрте”. Тај исти мајстор имао је вршалицу и кад би долазили машинари у њихово двориште, то би за децу био извор доживљаја, попут оних у причи „Чика Мили”. Дечји доживљај пали су у сенку одношења овршеног жита у задругу јер дете види да је отац био „здрово озбиљан и намргођен” и да се деда плаши да ће бити као у Русији, како им је рекао комшија чији је брат био, на непријатељској страни, у Принц Еуген дивизији. Споредни ликови попут машинара „сви су из Торде, Мађари, поштени и вредни”, укратко су, али доста снажно приказани. Главни јунак доживљава промену, метаморфозу која води ка зрелости. Чика Мили отац његовог друга, после отимања жита, преображава се у дечаковом доживљају и постаје „наједаред тако страшан”. Онако крупан са

водњикаво плавим очима и са штофаним качкетом на глави, са свеском тврдог повеза у рукама, лично ми је на неког ђавола који је ушо у нашу авлију и нешто командује.

Чује и критику због тога што иду у цркву недељом, а отац је касније морао да прода једног коња „да купује жито у Бочару од колониста” који

су имали и борачке пензије, и којима су остављали довољно жита. Његова изјава да је он за њих закон, делује на јунака застрашујуће и он мења поглед на свет. Неку врсту сатисфакције главни јунак добија када чује ружне ствари о Милију због чега је по селу пукла брука. Никад се није јављао Чика Милију кад је поред њега пролазио на улици, а на Милијево питање зашто, јунакова мајка је одговорила да вероватно није заслужио.

Социјално раслојавање које постаје све јаче, све веће и прави велики јаз међу људима описао је Влаховић у више већ поменутих прича, а социјална компонента се провлачи кроз цело дело као лајт-мотив. Социјални јаз огледа се, рецимо, у томе што дечак, главни лик романа, пореди себе са сином мајстора код којег је дошао да учи занат, улази у њихову кућу и види да су њихове собе патосане, да тај дечак, његов вршњак никад не улази у радионицу, нема потребе да ради, да увек има боље чакшире од његових и он ту већ осећа да су они различити, да имају различито социјално порекло и осећа неко незадовољство. Дидактички моменат је свеprisутан, истакнут у причама попут оне о занату:

И други људи из паорски' кућа су давали децу да иду, у то време, за шегрте, само да не раду земљу и да се не мучиду ко они са обавезом и задругом.

У тој причи открива став према занату и поучава читаоце: „*Занай злайта вреган*, говорио је мој брат пословицу из књиге”. Деда као извор мудрости у дечаковом сноводетињству саветује га да се „занат краде и да се само тако може научити”. У поучној причи о занату читаоце саветује да се тако може наћи срећа у животу.

Узимање обавезе, које је у оно доба значило да се животиње, али и пољопривредни производи дају у задругу, на дечака је оставило дубок траг и своју књигу завршава једном песимистичном, скоро мучном сликом како долазе да узимају обавезу и одвозе им супрасну крмачу. Осликао је социјалне оклоности, друштвене прилике после Другог светског рата у војвођанском селу. Колико има тоpline у причама о породици, толико су описани и проблеми и мучне ситуације у којима су се тадашњи сељани налазили у покушајима да опстану и да преживе. Неке карактеристике свог приповедачког талента које је показао у претходним књигама, сада је учврстио. Дате из визуре детета, прожета збиљом, његове приповести носе печат животности, снагу узбудљивости и разноврсност понашања и преживљавања јунака.

Испричани речником какав је био у то време у Војводини, посебно у том делу Баната, говором обичних људи, доживљаји добијају пластичност и прича оставља дубок траг. Језик је проткан локализмима, који доприносе топлини приповедања: „Било је летње доба прид Госпојину кад је баба Милка дошла кроз башћу код мог оца”. Локализми, углавном, потичу из сеоског амбијента, доминирају у управном, директном говору,

ликови се изражавају онако како се говорилио некад. Село је доследније сачувало њихову изворност и разноликост и данас их ту више има, ту су некадашње речи дуже живеле и боље се одржале што и наш аутор приказује. Део речи је призван из сећања аутора, део је донело слушање говора око њега, а мањи део претпостављамо да потиче из писаних трагова, из литературе. Написане су разумљивим, говорним језиком, протканим локализмима као упливом у спецификум времена и људи, толико су нам блиске да се чини да је описао и неке наше доживљаје. Детаљи доприносе реалистичком казивању о деци која нису одвојен свет, за себе, него су интегрисан део заједнице са свим осталима.

Нови Бечеј, Кикинда, Ново Милошево и околина, то су простори нашег дечака, насељени добрим људима, ликовима ослоњеним на чврсте моралне основе и дирљивим сећањима на доживљаје од пре више од пола века. Влаховић није само ове приче писао, он их је проживео, оне су у њему изазвале јаке емоције, да би им се у зрелом добу поново вратио као упливу у спецификум времена и људи и лучама драгоценог искуства. Ове приповести премашују литерарни, приповедачки смисао корпуса књижевности намењене деци, оне нису само за децу, њих могу и треба да читају и одрасли. Приказане су сложене ситуације, ликови исказују развој, расту кроз патњу, атмосфера најранијег животног доба је само оквир за психолошко стање одраслог јунака, па и читаве људске врсте. Структура прича и књижевни израз нису слојевити, нису компликовани, али то не значи да су наивни, него јасни и једноставни, разумљиви и снажни, књижевном делу за децу основ за доживљаје су осећања, утисци и реакције на подстицаје из прочитаног текста. Стилске фигуре попут симбола, метафора или алегорија дате су тако да за њихово тумачење није потребно велико животно искуство већ моћ асоцијације и домишљатост чега деца имају напретек, зато им се ове приповести допадају. Доминирају чисте песничке слике, једноставне и зато упечатљиве, уживљавањем у приче деца и млади спознају себе, понекад разрешавају неку тајну или догађаје који заокупљају њихову пажњу или нпр. налазе излаз из неке ситуације. Ова романескна творевина представља и писано сведочанство о животу некадашњих младих који су суштински не разликује много од данашњице, а поред тога што је извор уживања за читаоце сладокусце, представља и драгоцен извор за будуће истраживаче и књижевне тумаче. Књига пред нама је и својеврсни чувар баштине, трајно сведочанство о животу у равници, деци и младима и њиховом одрастању.

Др Слађана МИЛЕНКОВИЋ
Висока школа струковних студија
за васпитаче и пословне информатичаре
– Сирмијум
Сремска Митровица
vs.sladjana.milenkovic@gmail.com

КО ЈЕ КО У СРПСКОЈ СТИЛИСТИЦИ

Милош Ковачевић, *Српски стилистичари*, Српска књижевна задруга, Београд 2021

Књига *Српски стилистичари* Милоша Ковачевића – уз „Предговор”, „Регистар имена” и биљешку „О аутору” – садржи једанаест радова који показују развојни пут од стилистичке идеје и стилистичког детаља до стилистике српског језика као аутономне науке, при чему је десет радова о доприносима најпознатијих српских стилистичара (Богдана Поповића, Александра Белића, Јована Вуковића, Миливоја Павловића, Милорада Ђорџа, Душана Јовића, Драгише Живковића, Радоја Симића, Нова Вуковића и Новице Петковића) развоју српске (лингво)стилистике, док је једанаести, насловљен „Умјесто поговора: интегрална стилистика” (283–315), синтеза теоријско-методолошких категорија савремене стилистике. Па кренимо од њега, као несумњиво најзначајнијег, будући да разјашњава многе дилеме са којима се и данас и лингвостилистика и књижевна стилистика суочавају.

У посљедњем раду, који има статус поговора, аутор даје преглед развоја стилистике. Од почетка XX вијека, када се одвојила од реторичко-поетичког наслеђа на коме је и израсла, стилистика се конституише као наука са сопственим предметом истраживања, али у оквиру два рукавца – лингвистичког и књижевнокритичког. Почетке лингвостилистике одредио је Де Сосиров даровити ученик Шарл Баји, на темељу лингвистике структуралне Женевске школе, посвећене афективним изражајним могућностима општег језика или језика колектива, што је и био основни десосировски принцип – проучавати језик као систем. Та Бајијева *стилистика колективна* или *стилистика израза* проучава стилистичке јединице којима уопште располаже језик да би се мисао и афективност изразили, али се не бави начином на који се у употреби остварују те могућности, јер би се тада бавила и језиком појединца. Зато она и јесте *дескриптивна стилистика*. А управо тим језиком бави се друга, паралелно развијана грана стилистике – *стилистика појединца* или *тенистичка стилистика* или *књижевна стилистика*, односно *стилистичка критика*, утемељена не на сосировском структурализму него на учењу школе Шухартовог њемачког идеализма, који језик посматра као творевину појединца. На тој подлози и настаје књижевна стилистика, чији је најистакнутији представник у раним фазама њеног конституисања Лео Шпицер, који се занима за однос лингвистике и теорије књижевности, чиме фактички негира традиционалну подјелу између проучавања језика и проучавања књижевности и утире пут интегралном приступу књижевном дјелу који обједињује оба аспекта. Трећи научник који је отворио пут интегралној стилистици, као сада сигурно најатрактивнијој језичкој

дисциплини, без сумње је словачки стилистичар Јозеф Мистрик, који је, по моделу бајијевског структуралистичког приступа у издвајању афективних јединица или јединица појачане изражајности, одредио минималну јединицу лингвостилистичке анализе, назвавши је **стилемом**. Стилема представља јединицу која је структурно онеобичајена, друкчија од општеупотребне, па је у њеној подлози или формално или семантичко одступање од неутралног израза. Када се томе процесу дода и Јакобсоново издвајање поетске функције језика као оне његове реализације која је усмјерена на поруку саму, на начине њеног обликовања, онда је фактички већ јасно да је било неизбјежно интегисање *дескриптивне лингвистичке стилистике* – као система могућности појачане изражајности – и *тенеитичке* – као стилистичке функције или функционалне вриједности јединица појачане изражајности у конкретном језичком изразу. Та два плана подразумијевају и два дијела стилистичких јединица – **стилематичност** и **стилогеност**. Стилематичност као одступање од уопштене, неутралне форме – Ковачевић наводи примјер стилематичне лексеме *намасџир* у односу на неметатизирани неутрални *манасџир* –, а лингвостилистика се бави језичким механизмима тога одступања, начином њиховог оформљења. С друге стране, књижевна стилистика проучава други аспект стилистичке јединице, а то је њена стилогеност или функционална вриједност – да ли и какву вриједност у контексту има онеобичајени израз *намасџир*. Зато је за озбиљнију и обухватнију анализу било кога књижевног текста неопходно било обједињавање та два аспекта стилеме – стилематичности и стилогености и уједињења лингвистичке са књижевном стилистиком у интегралној. Интегрални приступ експресивним језичким јединицама и конструкцијама омогућује да се издвоје јединице које су **само стилематичне**, али немају умјетничку вриједност – нису, дакле, и стилогене, потом јединице које су **стилогене** иако нису стилематичне, а то су општеупотребне језичке јединице које у умјетнички обликованом поступку имају умјетничку вриједност – што репрезентује цјелином својом стил Ива Андрића. Уз ова два типа, издвајају се и оне које су стилеме у сваком смислу, а то су оне које су и **стилематичне формом и стилогене по умјетничкој вриједности** и наравно, оне које **немају ниједну од тих функција**, односно општеупотребне, нестилематичне и нестилогене језичке јединице.

Након тог прегледно-теоријског дијела, аутор на примјерима показује као се интегралним приступом анализи језичких јединица, њиховом обликовању и значењима издвајају и основне и укрштене категорије у оквиру експресивних лексичких категорија. Тако се творбене категорије чисте деминутивности (мало + мотивна ријеч, нпр. *лојџица*) и аугментативности (велико + мотивна ријеч, нпр. *шамарчина*) комбинују са чистим стилистичким – хипокористичношћу (мило + мотивна ријеч,

нпр. *милионче*) и пејоративношћу (немило + мотивна ријеч, нпр. *сељачина*) и добијају се мјешовити типови као што су деминутивни и аугментативни хипокористици (нпр. *синчић*, *људина*) или аугментативни и деминутивни пејоративи (нпр. *крчмеџина*, *џрофесорчић*). Осим тога, за егземплификацију теоријских аспеката Ковачевић наводи и анализира мноштво типова и подтипова туђег говора из Андрићеве *Проклеће авлије*. Тако овај текст и теоријским аспектима и примјерима анализе на много начина показује шта је диференција специфика стилски маркираног у односу на неутрални израз, показује да *стилска доминанција* јесте из низа стилских карактеристика одређеног писца или његовог конкретног текста издвојена она која је најфреквентнија и најучинковитија у постизању изражајности и умјетничке вриједности.

Овај рад је, у ствари, методолошко-дидактички примјер лингвистичке теорије и њене примјене у пракси, не само у тематском пољу стилистике као науке него и у подручју програмских садржаја образовања основне и средње школе. У њему је, наиме, објашњено шта јесте и како се развијала интегрална стилистика, шта су њене јединице и како се помоћу њих – опримјерено и критеријално – мора сасвим ревидирати однос између неких традиционално схваћених категорија од основне школе па надаље. Аутор то показује на односима деминутивности и аугментативности, као творбених, и хипокористичности и пејоративности, као стилистичких категорија, те на неопходности издвајања, класификовања и функција типова туђег говора – што је неопходно за иоле озбиљнију интерпретацију књижевног текста и за наратологију уопште. Зато је са општетеоријског аспекта тај рад јако битан и едукативан, посебно за оне који улазе у науку, скоро на начин на који је то била позната Ковачевићева књига *Стилска и граматска стилских фигура*, у неколико својих издања, а са којом и овај рад кореспондира у његовом научном приступу стилистици, која, да би била научна, мора бити интегрална. Шта је интегрална стилистика и шта су њене јединице, односно како се примјењује у анализи текста – сумирано је, дакле, у раду „Умјесто поговора: интегрална стилистика”, а њени методолошки поступци потврђени су у критичкој анализи у сваком од радова у овој књизи.

Српска језичко-стилистика анализа књижевног текста прешла је пут од проскриптивно-нормативне стилистике (коју су након Тома Маретић заступали у својим радовима и Александар Белић, Ј. Вуковић, Миливој Павловић – све до друге половине XX вијека) до научно утемељене модерне лингвостилистике, засноване на учењу Шарла Бајија, који у општејезичкој категорији афективности проналази основе за стилски маркиран израз. На ту основу – бајијевску дескриптивну стилистику општег израза – лингвостилистика код Срба доградила је и експресивност индивидуалног израза једног писца, помиливши дескриптивну стилистику општег језика са генетичком стилистиком или стилистиком

појединца. У раду којим се књига отвара – „Богдан Поповић – оснивач научне стилистике код Срба” (11–32) – аутор представља научно дјело Богдана Поповића са циљем да покаже шта је све у стилистици потекло од његових идеја, расутих несистематично по разним радовима, али неоправдано неприказаних и непознатих широј научној јавности. Рад је ауторов прилог исправљању те неправде, односно – како сам каже – „покушај враћања Богдана Поповића на мјесто које му по заслуги припада – мјесто зачетника научне стилистике код Срба” (30). Аутор је уложио много труда да из десет најзначајнијих за стилистику радова Богдана Поповића извуче оне инваријанте које представљају његов теоријски и методолошки приступ књижевном тексту, а који показују непосредну везу између Поповићевих и анализа модерне (лингво)стилистике. Овај рад показује да је Богдан Поповић

творца или антиципатор многих поставки (лингво)стилистичке анализе, које ће она, заобилазећи Поповића, установити много касније. Зато се, без имало ограда, Поповић може и мора сматрати *оснивачем научне стилистике код Срба*, и то лингвостилистике као прве научне стилистике уопште (29–30).

Тај закључак Ковачевић изводи уз један услов који је неопходно примијенити да би се то показало, тј. потребно је подвести Поповићеве „недефинисане (или другачије дефинисане) категорије” под савремену лингвостилистичку терминологију, што Ковачевић стално и чини. Успостављањем тих паралела Ковачевић јасно предочава све домете лингвостилистике Богдана Поповића, у вријеме када је она у свјетској лингвистици фактички била у самом зачетку. У вријеме када је Баји основао дескриптивну стилистику колективног језика, Богдан Поповић је у својим анализама књижевних текстова антиципирао стилистику индивидуалног језика. Он је антиципирао и *иманентну научну криптику*, која је доминирала у свим књижевнотеоријским школама XX вијека; предложио је и разрадио теорију *рега-ѿо рег*, у којој се, у духу структурализма, служи поступком опозиција које показују сличности и разлике између поређених чланова; владао је – под неадекватним терминима – теоријом о *актуелном рашчлањивању реченице* неколико деценија прије њеног творца Виљема Матезијуса, као и теоријом исказа; истицао је значај *контекста* за стилистичку анализу; међу првима је наглашавао стилску вриједност *реченичне ѿрцелације*; издвојио је велики број *стилема* на различитим нивоима лингвистичке анализе; највише умјетничке ефекте везао је са поступцима *неочекиване ѿјединости* или *изневјереној очекивања у стилском избору* писца. А то су, у суштини, све општеприхваћене стилистичке категорије, устаљене у стилистици тек деценијама након што је о њима писао Богдан Поповић.

У раду „Белићеви погледи на стилистику” (33–56) аутор показује да је у својим анализама Белић стилистичку анализу подређивао граматичкој, односно да је сматрао да се стил може остваривати само у окриљу стандардног (књижевног) језика. Свако одступање од књижевног језика за Белића је не само граматичка него и стилистичка грешка. Белић, дакле, стилистику сматра интегралним дијелом књижевног (стандардног) језика. Иако се декларативно изјашњавао против поистовећења граматичке и стилистичке норме, корпусни текстови које анализира Ковачевић показују да Белић стилистичку норму подводи под граматичку, што води ка закључку да су Белићеве анализе књижевних текстова „прије нормативнограматичке неголи праве стилистичке анализе” (54). Белићеве анализе подређене су његовом схватању да су књижевници најзначајнији ствараоци књижевног језика и због тога морају бити његови врсни познаваоци и чувари његове чистоте и љепоте. Но, развој лингвостилистике још у Белићево доба, а посебно у другој половина XX вијека није био везан за норму књижевног језика, него усмјерен ка поступцима и разлозима *огсџуићања* од језичке норме. Такве су, у Белићево вријеме, стилистичке идеје руског формализма, као и француске структуралеј школе у другој половини XX вијека. Белићу је тај приступ био познат и он га је представио у српској лингвистици. Зато аутор скреће пажњу на то да су развоју српске лингвостилике пут трасирали не Белићеве анализе књижевних тејстова, него његови прегледни радови, у којима је он

био потпуно у току тадашњих најмодернијих и најактуелнијих европских стилистичких учења. Управо преко Белића, српска је стилистика за њих и сазнала и могла се слободно користити њиховим критеријумима и резултатима (55).

Ковачевић сматра да су Белићеви прегледни стилистички радови

заједно с теоријским и истраживачким стилистичким радовима највећег српског стилистичара Богдана Поповића, који се, с правом, може назвати и утемељитељем српске научне стилистике – трасирали су перспективан развојни пут српској стилистици. Што на том путу код Срба дуго времена није било никога, понајмање је кривица Белићева и Поповићева (55).

Проблем односа граматичких и стилистичких категорија дуго ће мучити српску лингвостилистику, па је несумњив допринос њеном развоју дао Јован Вуковић („Стилистичке анализе Јована Вуковића”, 57–86) радовима из свог „другог и трећег стилистичког периода”, у којима је дао јасне критеријуме за диференцијацију чисто граматичких, граматичко-стилистичких и чисто стилистичких категорија. Ти га радови, сматра Ковачевић, „засигурно сврставају међу најзначајније српске стилистичаре” (80).

У раду „Стилистички доприноси Милорада Ђорџа” (11–134) Ковачевић скреће пажњу на мале кораке којима је текао развојни пут стилистике. Ђорџа је лингвостилиста на трагу бајијевске стилистике који је

стилистику сматрао науком о афективним језичким категоријама и јединицама, с тим да у стилистику није укључивао само афективне јединице које су резултат колективно прихваћене *девијације индивидуалног говора*, него је у њу укључивао и *стилистику појединца* репрезентовану, прије свега, језиком књижевности (131).

Значај Ђорџевих анализа јесте у врло обимном корпусу, јер је све стилистичке категорије које је издвојио поткријепио великим бројем примјера из језика српских прозних писаца. Нико прије Ђорџа у српској лингвостилистици није издвојио толики број стилистичких категорија српског језика, али је у његовом приступу проблем што нису јасно, односно критеријално разграничене граматичке и стилистичке јединице. Ђорџа иде путем обрнутим досљедним научним истраживањима – на основу већ опсежно изцршених емпиријских истраживања покушава успоставити теоријске критеријуме, па је недостатак конзистентне теоријске базе условио да се

његов стилистички развој зато може окарактерисати као допуњавање подтипова језичких јединица које потпадају под одређене стилистичке категорије (131),

односно своди се на допринос

проширењу структурних типова стилистичких јединица, и оскудна побољшања њихове теоријске подлоге, која је, по правилу, освјетљавана штурим приказом историјата лингвостилистичке идеје (132).

У научном смислу – све до Новице Петковића – једно од најзначајнијих мјеста у српској стилистици припада Душану Јовићу, о чему Ковачевић пише у раду „Језик и књижевност у лингвостилистичком приступу Душана Јовића” (135–151). „Између свих стилистичара” – сматра он –

и оних књижевних (генетичких) и оних лингвистичких, како оних србистичких тако и оних сербокроатистичких Душан Јовић на основу теоријски издвојених и емпиријски примјењиваних критеријума лингвистичке анализе заузима посебно мјесто. Најприје по томе што он јединим предметом лингвостилистике сматра искључиво књижевни текст, односно поетски језик. Зато Д. Јовић у својим радовима темељним питањем лингвостилистике сматра одређење статуса језика књижевности у односу на комуникативни језик, односно: издвајање диференцијалних особина језика књижевности као предмета стилистике и књижевног или стандардног језика као предмета лингвистике (148–149).

Природу разлике између свакодневног комуникативног и поетског језика Јовић уочава у природи језичког знака у тим типовима језика. Језички знак у комуникативном језику је немотивисан и денотативан, док је у поетском нужно мотивисан и конотативан. У комуникативном, денотативном језику искази у својим основним значењима углавном служе за споразумијевање, док у поетском или конотативном језику искази по правилу упућују на додатни, пренесени и дубљи смисао. За Јовића је књижевни језик индивидуална творевина која почива на конотативном језику, при чему се не повинује норми комуникативног језика, мада није ослобођен сваке норме. Норма књижевног текста јесте „поетска норма” и она је одређена битно друкчијим критеријумима, па

оно што није прихватљиво из различитих граматичких или семантичких разлога у језику денотације, може бити или јесте потпуно прихватљиво у језику конотације (149).

Значајан критеријум Јовићеве теорије односи се на поетску информацију књижевног текста, односно на њено мјерење. Јовић сматра да све поетске информације немају једнаку вриједност, односно да немају исти степен стилогености. Тако Душан Јовић у лингвостилистичку анализу уводи и критеријумом *мјерења информације њојској шекстиа*. У том поступку он се ослања на критеријуме теорије информација, тако што примјењује основно правило теорије информација према коме је количина поетске информације сразмјерна (не)предвидљивост неког елемента. Тако се изводи правило да већи број могућности избора обезбјеђује и већу количину информације. На основу тога се закључује да је информација минимална уколико је предвидљивост велика. У закључку Ковачевић наводи:

Мотивисаност језичког знака, конотативни језик и примјена критеријума теорије информација у мјерењу поетске информације – три су упоришна критеријума лингвостилистичког метода Д. Јовића. Ни код једног ни генетичког ни лингвистичког србистичког или сербокroatистичког стилистичара у лингвостилистичкој анализи нису примјењивани дати критеријуми. Сваки од њих задржао је вриједност и до данас, али ниједним од њих, па чак ни њиховим јединством не допире се до суштине свих типова књижевних дјела. Ти су критеријуми, без сумње, дјелотворнији у анализи пјесничких него прозних књижевних остварења (150).

У прве стилистичаре код Срба који су у својим анализама књижевних текстова проводили тоталну стилистичку анализу, Ковачевић убраја Драгишу Живковића, о коме пише у раду „Драгиша Живковић као лингвостилистичар” (153–179), гдје као модел такве непревазиђене интегралности стилистичке анализе једног књижевног текста наводи Живковићеву

знамениту анализу Шантићеве пјесме „Вече на шкољу”. Ковачевићев рад показује да се Живковић у другој половини XX вијека врло активно и у теоријском и у емпиријском смислу бавио стилсистичким истраживањима, примјењујући актуелне методолошке поступке у оквиру својих широких интересовања и за књижевну и за лингвистичку стилистику. Тако је у својим теоријским радовима образложио своје стилистичке погледе подударане углавном „са тада владајућим погледима књижевне стилистике или стилистичке критике шпицеровског типа” (176), док је у својим бројним анализама показао и сва стилистичка рјешења и моћ критике интегралне стилистике која уједињује критеријуме бајијевске и шпицеровске стилистике, односно критеријуме стилематичности и стилогености језичких јединица. „Зато, ако није инаугуратор” – сматра Ковачевић –

Живковић је без сумње антиципатор интегралне стилистике. Драгиша Живковић је први српски стилистичар који је у стилистичкој анализи узимао у обзир сва три могућа типа стилски маркираних јединица: а) *само сџилемајичне* (јединица је формално онеобичајена, али та формална онеобичајеност не производи стилогеност као умјетнички ефекат), б) *само сџилојене* (у питању је општеупотребна језичка јединица, јединица уобичајене језичке структуре, али умјетнички функционална, односно стилогена, тј. са изразитом умјетничком вриједношћу), и в) *и сџилемајичне и сџилојене* (језичка јединица има и онеобичајену, стилематичну форму, и стилогеност као умјетничку вриједност) (176).

Тиме што је показао да и нестилематичне јединице могу бити стилогене баш као и оне стилематичне, и то врло често и са високом умјетничком вриједношћу, Живковић је превазишао ограничења бајијевско-шпицеровске књижевне стилистике, чији су предмет истраживања готово искључиво стилеме као јединице *формалној онеобичајења*. Осим тога, Живковићеве стилистичке анализе захватају све типове језичких (не)стилематичних јединица – од фонеме до текста, што такође упућује на његов свеукупан интегралностилистички приступ анализи књижевног текста.

Рад о Новици Петковићу – „Стилистички погледи и анализе Новице Петковића” (243–281) – није без разлога посљедњи у низу радова о српским стилистичарима. Ако је Богдан Поповић (чије дјело је због тога и представљен на самом почетку Ковачевићеве књиге) зачетник научне стилистике код Срба – Новица Петковић је „највећи књижевни стилистичар кога су Срби имали” (244), па су зато та два рада оквир у коме се очитују сва друга стилистичка трагања и напредовања у српској лингвостилистици. Као ни Богдан Поповић, Новица Петковић, такође, није наглашавао стилистички аспект својих радова, тако да се код њега

сасвим разликују декларативни и суштински статус стилистике. Суштински, у анализама, он је примјењивао (лингво)стилистичке поступке, које најчешће подводи под лингвистичке или граматичке. С друге стране, поступке чисто књижевностилистичке анализе проглашава готово увијек књижевнокритичким. На тај начин код њега је под термином *лингвистика* супсумиран термин (*лингво*)*стилистика*, а под термином *књижевна критика* термин *књижевна стилистика*. За разлику од Богдана Поповића, који се није бавио општијим теоријским питањима стилистичких категорија, Новица Петковић је објавио рад *Чему служи стилистика*, у коме се очитују његови ставови о стилистици као науци. Он сматра да се предмет стилистике може одредити тек у односу на предмет лингвистике, те да је у подлози и лингвистике и стилистике језички знак који у лингвистици функционише у денотативном, а у стилистици у конотативном значењу. И управо та два става јесу, како Ковачевић сматра, „најсуштаственији дио ове Петковићеве студије” (247). За Петковића су основни предмет стилистике језичка стилогена средства, из чега проистиче да је основни задатак стилистике проучавање *стилогености* као стилске вриједности. Он сматра да стилистика као аутономна дисциплина мора истраживати језичка средства која су извор стилогености, те да је стилогеност језичких јединица њен самосвојан предмет истраживања. Друкчије речено, Новица Петковић – и када су његове анализе дубоко уроњене у методологију лингвостилистичких истраживања, када уочава да су нпр. редувантна обиљежја у реализацији гласа, која су варијантна, неинтересантна за лингвистику, а занимљива као извор стилске вриједности, када уочава да је извор стилског у редувантном и на лексичко-семантичком плану, у конотацијама, у реченично-интонационим обртима – и тада предметом стилистике сматра само стилогеност или стилску вриједност неке јединице у књижевноумјетничком тексту. За разлику од њега, Ковачевићев приступ стилистици упућује на то да стилогеност не постоји без стилематичности, односно без онеобичајења уобичајене језичке форме. Стилематичност и стилогеност су два плана силеме као јединице стилске анализе. Специфичност стилистике Новице Петковића огледа се у прожетости његовог поетолошког књижевнокритичког приступа анализи књижевног текста не само елементима књижевне историје и традиције него и семиологије и лингвистике. Школовани на теоријама структурализма и у лингвистици и у стилистици, и Новица Петковић и Милош Ковачевић књижевност, у суштини, посматрају као *другосвјетски модуларни систем*, који се од неутралног израза природног језика разликује – према Новици Петковићу – по стилогености или експресивној стилској вриједности, а према Милошу Ковачевићу – примарно по стилематично онеобичајеној форми израза који у датом контексту функционише као стилоген.

У радовима које ова књига обједињује у врло функционалну цјелину приказан је, у критичкој, критеријалној анализи њеног аутора, и историјски и теоријски развојни пут српске лингвостилистике у распону од једног вијека, па књига обухвата најзначајније српске стилистичаре и њихова дјела од прве деценије XX па све до првих деценија XXI вијека. Аутор је мунициозно анализирао огроман корпус њихових радова, издвојио суштонске инваријанте које су водиле ка развоју стилистичке мисли код Срба, упоређујући их стално са најрелевантнијим ауторима и теоријама свјетске лингвостилистике. По таквим научним резултатима, по заокружености прегледа најбитнијих теоријско-методолошких аспеката стилистике, књига *Српски стилистичари* Милоша Ковачевића спада у изузетно вриједне доприносе науци уопште, спада у врло потребно и надасве корисно лингвостилистичко штиво у српској филологији.

Проф. др Миланка БАБИЋ
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет
Савремени српски језик и лингвистика
milanka.babic@ffuis.edu.ba

НА СВЕ ЧЕТИРИ СТРАНЕ СУМАТРЕ

Едиција „Цела лепа” – Димитрије Поповић, *Лом*; Катарина Пантовић, *Ришвал ђред сјавање*; Анђела Пендић, *Како је шело шецко ђред ђреображај*; Драган Бошковић, *Сандинисја*, Суматра издаваштво, Шабац 2022

Суматра је издавачка кућа, коју је основао Иван Лековић (рођ. 1986) 2018. године. Објављивањем дела српских и светских класика издавач је стекао поверење и углед. Од 2022. године покренута је едиција „Цела лепа”, унутар које су објављене четири песничке књиге домаћих аутора, од којих троје припада генерацији песника који имају мање од тридесет година, уз књигу већ потврђеног, превођеног и награђиваног песника и професора савремене српске књижевности на ФИЛУМ-у у Крагујевцу, Драгана Бошковића. Иако је сваки глас поетички суверен, постоје и тиха суматраистичка сагласја међу књигама, која на најлепши начин потврђују „Како је све у вези, на свету”. Стога је и представљање књига конципирано тако да се те везе осветле, уз осврт на неке основне црте сваке индивидуалне поетике и опис њихових специфичности.

ЧАШЕ ЛОМИМ

Димитрије Поповић, *Лом*, Суматра издаваштво, Шабац 2022

Лирски субјект песничке књиге *Лом* може се именовати изразито сензибилним, чак и када авангардно и бојно отпочиње књигу циклусом „Крш и лом”, рушећи светове и постојећи поредак. Први циклус песама у знаку је дијалога са „Облаком у панталонама” Мајаковског, с тим да се то проширује на целу књигу, ако се имају у виду неретка апострофирања имена Марија или ироничан однос према религозности. Стил и поетика песничке књиге су многолики. Димитрије Поповић (рођ. 2000) уме да буде гномски и суфистички језгровит и ефектан, али и поемичан и расплинут када је реч о организацији песама и дужини стиха. Песма „Бог и песник” написана је у форми дистиха: „Бог сузом чисти песника. / Песник сузом чисти свет”, као и црнохуморна „Једина поука са фонетике”: „Штеди глас, / Ми издишемо док говоримо”. Изразито успеле су и песме организоване као досетке, попут „Јесени”: „С јесени почех се дивити смрти. / Ако лишће мре величанствено, / можда ће и човек научити.” Или „Мудрости: „жив је камен / док му је човек жив”. Поема „Лом”, организована у четири песме, знатно је сложеније структуре и неједнаких стихова, што је у сагласју са њеном садржином и врло памтљивим стихом: „Опет стара схизма, пети талас феминизма / Зар баш нико жену не уме да воли!?” док је „Какви то синови терају мајке на плач” написана као прозаида. Поједине песме прате фусноте, које или реферишу на кога алудира песник или репрезентују кратка аутобиграфска појашњења, коментаре и духовите опаске.

На почетку књиге су песме у знаку рушења, милтоновског „изгубљеног раја” и миљковићевских варијација на тему пада, међутим, на концу збирке, чини се да кроз циклус „Ја” доводи у питање „стицање новог раја” или испитује колико „Ја” може бити рајско. Између првог и последњег циклуса је ход кроз историју, илустрован индикативним насловима: „Стари век”, „Средњи век”, „Нови век” и „Савремено доба”.

Раде Драинац и Милош Црњански чини се да су најинтимнији песнички пријатељи Димитрија Поповића, што се метафорички може заокружити мотивом крв. У ненаметљивом и ефектном дијалогу је и са Шантићевом „Вечери на шкољу”, а посебно је изражен звуковни аспект Поповићеве поезије, која не преза од тога да доноси пркосне стихове који се римују, али који су упечатљиви; баш онакви каквим их назива Црњански – попут мисирске плесачице. Тешко је писати на овакав начин и не склизнути у баналност или манир. Пажљива организација књиге, тематска и мотивска разноврсност, али и спонтаност и жонглирање у певању чине књигу *Лом* изразито и неочекивано успелом. Субјект није ни за старо ни за ново, ни за кафавијевске варваре, већ „Вандале” („Пустите

их ипак. / Наши смо”) и зато можда, доживљавајући свет и људе као велику смутњу, покушава да га сломи попут кафанске чаше и да почне да живи и осећа („не зла да се десе; / но живот да се деси”) као „Ја”, лечећи силовану душу и крпећи подерано Сунце.

УЗ ГЛАСНЕ УЗДАХЕ ТЕНИСЕРА

Катарина Пантовић, *Риџуал њред сјавање*, Суматра издаваштво, Шабац 2022

Између песничких књига *Лом* Димитрија Поповића и *Риџуал њред сјавање* Катарине Пантовић (рођ. 1994) постоји линија додира, премда се песници поетички разликују. С једне стране, упечатљив је мотив суза у обе књиге, иако доминантније заступљен код Поповића, али драматичније код Катарине Пантовић у песми „Изгубљени плодови”, у којој је успостављена ефектна аналогија између мотива детета или плода са сузама и млеком: „плод се из мене бесповратно и моћно разливао / као исплакано сузе / или проливено млеко [...] али кажу сви / да за проливеним млеком / не вреди плакати”. С друге стране, запажа се сличан однос према метафоризацији историјског времена. Поповић је историју света дао кроз именоване средишњих циклуса, а Катарина Пантовић у конкретном, барнсовски именованом другом циклусу „Историја света у седам слика”, илуструјући однос између лирског субјекта и вољеног ходом кроз епохе. Отуда, већ у првој песми одзвањају стихови: „У теби нема ни трага оне / величанствене културе и цивилизације / Али свиђа ми се кад поносно говориш у име народа”.

Риџуал њред сјавање је књига која отпочиње пролошком песмом „Крај путовања”, на коју се наставља пет смислено распоређених циклуса: „Сама у стану”, „Историја света у седам слика”, „Ехо одласка”, „Изгубљени плодови” и „Јутро без намере”. Иако стихови сталожено теку и очигледан су резултат дуготрајног брушења, осећа се драма лирског субјекта или „унутрашње невреме” песникињине претходне збирке поезије. Кроз ту антитезу привидне смирености и суштинских немира, песникиња даје имагинацијски успеле и памтљиве песничке слике, градећи већину песама на кончетистичким основама. У том смислу могле би се издвојити готово антологијске песме које су именоване *Белешкама*, али и четврта песма другог циклуса: „Када се надносио својим телом над мојим / Забацивао је ланчић с крстом на леђа // Окренуо је богу леђа / Бог је терет на леђима / А по богу је / И добио име”.

Срећан је одабир наслова *Риџуал њред сјавање* и он се само делимично може наслутити у песми „Телевизија”, у којој се на крају поентира

да „Што је свет на телевизији узнемиренији / То сам спокојнија”, а оно што тај свет нуди субјекту који тоне у сан јесте *жамор*, у који стају „разговори форензичара у лабораторији” или „гласни уздаси тенисера током меча”. Можда је на том трагу сво настојање и покушај да се субјект дистанцира од света, да га на разнолике начине оспољи, избаци из себе и претвори у слике, не би ли сама песничка књига, само наизглед парадоксално, функционисала као велики ТВ екран, који једини може понудити могућност да се заспи. То би објаснило и смиреност песничког гласа који опева свет из РЕМ фазе.

Такође, у песми „Слика на зиду” ритуал се увежбава над Веласкезовом сликом, у којој субјект препознаје себе у инфанткињи, а вољеног у мајстору који је „лукаво посматра”. За разлику од литванског песника Томаса Венцлове, чија је песма „Las Meninas” у дијалогу са Фукоовим есејем о Веласкезу и гради церебралне песничке слике са дистанциране позиције, субјект Катарине Пантовић усуђује се да постане део слике, чији како насликани мајстор, тако и онај који слика, управо на то и позивају. Њено певање отуда надилази мисаоност, ученост и стала се са интензивним доживљајима, метафизичким искуством и бујањем маште која помера границе перцепције.

Песничка књига Катарине Пантовић у знаку је и мириса, било да се ради о мирису врућег хлеба из песама или свеже окречених простора. Лајтмотивски је премрежена метафорама из регистра медицине, које се могу довести у везу са спавањем или лежањем (анестезија, обдукција, лекови којима је истекао рок, хемичари и фармацеути, психијатар). Промишљено и зрело, песникиња потврђује сувереност лирског гласа и другом књигом поезије, која се многострано расцветавала, попут биља из женског тела никлог из саксије на корицама издања.

„НАЈНЕЖНИЈИ ПРСТИ ПРЕТЊЕ”

Анђела Пендић, *Како је шело њешко њред њреображај*, Суматра издаваштво, Шабац 2022

Загледаност субјекта у сунце повезује поезију Анђеле Пендић (рођ. 1993) са Димитријем Поповићем, али и развијена семантизација мотива суза, што се директно оспољава у песми „Глина”: „Све на мени стари још од првог сусрета / са светом. / Сем суза – оне памте све. / Рана чини дете вечним, / и руке детета”. Ова песма може се именовати и местом сусрета Анђеле Пендић, Катарине Пантовић и Димитрија Поповића, будући да призива плод из Пантовићкине песме, али се у наведеним стиховима огледа и Пендићкин специфични однос према свету. Он, наиме,

није дат кроз историјско поимање времена већ циклусе у природи, па је тако читава књига организована према устројству годишњих доба, година и месеци, а стања лирског субјекта прате преображаји пејзажа. *Кошито* књиге, који је уједно и њен блурб, представља елиптична песма „Март”: „Долази ново пролеће / ти си, срећом, остао заробљен у старом, / а оно, / нажалост, / у мени”. На том трагу је и епилошка песма-близнакиња „Почетак (март)”, која доврхуњује песникињину естетизацију пролећа: „замишљам трешње у Јапану / њихове гране овде крај моје реке / постају најнежнији прсти претње // како је растанак једноставан / као први дан пролећа”.

Изразито лична, сензуална поезија Анђеле Пендић наводи на питање због чега је тело тешко пред преображај? Кроз пет циклуса песама („Деца”, „Тело године”, „Границе”, „Ожиљак као чуло” и „Додир”) сугерише се да је то можда због чињенице да преображаји не бришу сећања већ, таложећи се на души, чине тело симболички тежим. Она расту и шире се као годови на стаблу, па отуда ефектно и бравурино изведена (суматраистичка) аналогија између субјекта и стабла у циклусу „Границе”.

Субјект чува прошлост у себи, па ће због тога вољени заувек живети у њој. Иако тога не мора бити свестан и овакав облик *преображене* егзистенције јесте његов живот. Тако је стихове „Кожа се оглашава / давним угризом” могућно схватити у контексту аналогије између женског тела и дрвета, које се додатно усложњава песмом „У луткарском позоришту”, с обзиром на подразумевани преображај дрвета у лутку, а осећања у уметност.

Поезију Анђеле Пендић карактерише двосмерност опеваних перспектива, чиме се потенцијално успоставља потреба да се свет разуме и обухвати можда баш на начин на који би се рукама загрлило стабло. У том смислу, могу се навести метафизички продорни и вишезначни стихови којима се окончава песма „Септембар”: „а нове слике су присутне / као дете које још није дошло на свет / али је у њега већ унело промене”. Ако се метафора детета схвати буквално, поређење јасно говори о нужним променама како на телу мајке, тако и свим метаморфозама које прате њено најближе окружење. Мотив детета се, међутим, односи на нове слике, освајање новог дана у животу сваког човека. Зато је његово присуство пресудно и додатно осветљава разлог за тежину тела пред преображај, будући да је стварање нових година налик на непрестано низање порођаја, колико болних толико и лепих. Искуство спознаје живота и времена је пак посредовано карактеристичним мотивима руку, дланова, јагодицама прстију, па тако тактилни доживљаји постају једна од упечатљивих компоненти рецентне књиге Анђеле Пендић.

„GOD SAVE КЊИЖЕВНОСТ СРПСКУ”

Драган Бошковић, *Сандинисџа*, Суматра издаваштво, Шабац 2022

Веома брзе, зенитистичке и футуристичке три поеме Драгана Бошковића (рођ. 1970) („Словенија”, „Даље” и „Le bandiere nere”), уцело-вљене револуционарним насловом *Сандинисџа*, исписане су црвеним словима, налик на поједина издања авангардиста. Боја слова је несумњиво важан маркер, којим песник успоставља дијалог са „Химном” Црњанског, не само због тога што су део његове прве поеме стихови: „ништа немамо, не, немамо, / Бога, Господа, господара”. Будући да песник отпочиње књигу екскламативним стиховима о умирању књижевности и њеном умирању у субјекту, очигледно је да је било неопходно да се она спаси трансфузијом. Дајући сопствену крв, песник штампа књигу црвеним словима, чиме се истовремено наглашава важност онога о чему се пева и диже узбуна над оном која умире, премда се иронично наводи: „када умире књижевност / то уопште није спектакуларно”. Разуме се, црвена је и боја револуције, што је референтно ако се има у виду подтекст Сандинистичке револуције у поемама.

Бошковићева књига у низу овогодишњих издања поезије, објављене у едицији „Цела лепа” Суматра издаваштва, најпоредивија је са Поповићевом. Штавише, апострофирају се „румене јагодице Марије Помагај” и специфичан однос према Богу, а интертекстуалне релације са поезијом Милоша Црњанског учвршћују се у „Ламенту над Београдом” и нихилистичкој поезији Јована Стерије Поповића.

Лезички макаронизам, примера ради, естетски је беспрекорно спроведен кроз све поеме, а како наводи Александра Секулић у поговору, вредан је тумачења „прворазредни допринос Бошковићевог језика мелодијском искуству српског стиха”, што се може приметити у стиховима: „и не рекох ли већ да Nietzsche значи – ич, / Zato nam daj danes naš vsakdanji nič!, / и да смрт је пут, дакле, ништа, / умире и она, смрт, / и все је, али все / ено велико нич”.

Поеме су дискретно прожете алузијама на Киша и Десницу, премда не треба превидети визуелни и графостилематски план текста, који на махове подсећа на сцијентистичку поезију, као што су разрешења X и Y хромозома, али и ознака за непознато у оквирима математичких рачуница. Поједини стихови дати су у облику парентеза, а функционишу као духовита сећања, коментари или својеврсне дидаскалије, којима песник најдиректније комуницира са читаоцима. Акустични слој књиге углавном је означен речима у курзиву, а односи се на референце из сфере музике и популарне културе, а интерпретативна пажња може бити посвећена и бројним ономатопејама или такозваним фонетским стиховима, који подражавају звукове.

Странице у књизи нису пагиниране већ су на местима на којима обично стоји број нацртани црвени авиончићи у лету. Објашњење за овакав поступак може се назрети у стиховима: „То сам ја, на углу, још мало, / неки херувим, шта ли, последњи галеб, Иван, / са црвеним крилом, летим без неба”. Поеме стога можда треба читати као полемичке у односу на Раичковићеву „Камену успаванку”, јер се стиче утисак да *Сандинистиа* представља ону пробуђену „последњу птицу” која се у последњем стиху успаванке скаменила. И сви који су покличем те песме били успавани, сада би требало да буду пробуђени крвљу Бошковићеве поезије и самим песником, који се зенитистички симултано расцветава у тројство: „Зовем се Драган, и Марија, и зовем се Гале”.

Доц. др Јелена МАРИЋЕВИЋ БАЛАЋ
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српску књижевност
jelena.maricevic@ff.uns.ac.rs

АВГУСТ, МЕСЕЦ Х. Л. БОРХЕСА

Доласком августа, месеца Борхесовог рођења 1899, у Аргентини се, по обичају, објављују нова издања његових књига, збирке критичких есеја о његовом делу и биографије које наводно откривају мало познате аспекте из његовог живота. Поред тога, у оквиру борхесијанског календара, приређују се јавни и виртуелни фестивали са преносом преко Јутјуба, на којима ове године учествују престижни критичари и писци, као што су Марија Кодама, Алберто Мангел, Лаура Росато, Херман Алварез и други. „Још једном желимо да истакнемо циљ на којем радимо од првог фестивала, а то је да нове читаоце привучемо Борхесовом делу”, каже један од организатора. А то се постиже, надају се, скидањем ореола озбиљности и уштогљености, непосредним разговорима са познаваоцима пишчевог живота и дела, тако да се публици приближи сазнање да је Борхес писац који истражује теме, жанрове и књижевне ресурсе са хумором и великом маштом, упућујући нас другим ауторима са намером да се наше читалачке стазе у врту књижевности рачвају и умножавају кроз друге књиге. „Борхес је као лупа која нас тера да видимо шта је испод, отварајући нам другачије стварности”, истиче други организатор. Стога ће се, осим о књижевности, ове године разговарати и о додирима Борхесовог стваралаштва са музиком, филмом, психоанализом и физиком.

Културни центар Борхес организује конференцију „Конфабулације – писања у множини и колективна читања”, коју ће водити Марија Кодама. „Борхесово писање, једно од најјединственијих у историји књижевности, истовремено је и писање у множини”, објашњава она. Не само због полисемије којом су обдарени његови текстови већ и зато што је оно често било резултат дијалога, сарадња и спорова. Борхесови вршњаци, љубавнице, пријатељи, па чак и непријатељи део су магме из које произилази његово дело. Дело у којем се често тематизују колективна читања, секте, тајна друштва и разне чаролија којима желе да поново прочитају или

препишу свет. На тај начин, пратиоцима ове конференције ће се приближити различити начини читања Борхесових дела.

Од гостију из иностранства, Хавијер Серкас ће говорити о својим читањима Борхеса и утицају који је имао на његово стваралаштво, шпански песник Луис Гарсија Монтеро усредсређиће се на поетске карактеристике Борхесовог дела, професорка Универзитета у Риму Клаудија Фернандез Шпајер говориће о његовом односу према *Божанственој комедији*, док ће италијански композитор Федерико Фавали повући паралеле између борхесијанских текстова и музичких дела XIX и XX века.

ПОСТПАНДЕМИЈСКИ БУМ КЊИЖАРА У БУЕНОС АЈРЕСУ

Недавно је у *Њујорк џајмсу* објављен чланак дописника из Буенос Ајреса, у којем се тврди да упркос рецесији и пандемији, посао са књигама успева у аргентинској престоници захваљујући процвату малих независних књижара. Тиме је Буенос Ајрес одбранио свој међународни рекорд као град са највећим бројем књижара у односу на број становника. У тексту се наводе изјаве власника који тврде да су због ограничења наметнутих пандемијом књижаре у градским четвртима стекле компаративну предност у односу на велике ланце када им је било дозвољено да продају путем интернета и друштвених мрежа. Нове књижаре не престају да се отварају, мада се, такође, многе од њих и затварају. Но, у неколико књижара је, према анкети аргентинског листа *Ла насион*, потврђено да су се крајем 2021. вратиле на ниво продаје из 2019. (уз појашњење да то није била „добра година“). Током пандемије, влада је неколико месеци издавачима и књижарама пружала помоћ у оквиру Програма помоћи раду и производњи (*Programa de Asistencia al Trabajo y la Producción*) и преференцијалних кредита.

Издавачи и књижари истичу да локалне, комшијске књижаре нуде „промишљене препоруке“, оне су нека врста кустоса са именима независних издавача, помажући тако у одржавању издавачког посла. „Тачно је да на интернету можете пронаћи апсолутно све, али само ако знате шта тражите“, слажу се многи. „Имамо исте књиге као и сви други, али главна ствар је да не излажемо исте књиге“, каже каже власница једне књижаре. И додаје да ако неко затражи „најновији бестселер, може га добити, али то није нешто што волим да излажем“.

УКРАЈИНА ИЗБАЦУЈЕ ПОЛОВИНУ КЊИГА ИЗ БИБЛИОТЕКА

Нажалост, прича о избацивању књига из украјинских библиотека добија наставак. После оглашавања Министарства културе те земље, недавно је агенцији Интерфакс дала интервју и директорка Украјинског института за књигу Олександра Коваљ. Према њеној процени, из јавних библиотека Украјине требало би изузети више од сто милиона примерака „пропагандних књига”, под којима се сматрају и многи руски класици, што је отприлике половина библиотечког фонда. Ова институција – која би требало да брине о књизи као општем културном добру, у свим временима и свим политичким режимима – направила је методолошки план за спровођење одлуке без преседана још од ломача књига у мају 1933. у Немачкој.

У првој фази чистке, која ће трајати до краја ове године, уклањаће се „идеолошки штетна литература из совјетског времена, као и класична руска књижевност са антиукрајинским садржајем”. Из јавних библиотека првенствено ће се повлачити књиге „које појачавају царске наративе и промовишу насиље, проруску и шовинистичку политику”. Према речима директорке, писци и песници попут Александра Пушкина и Фјодора Достојевског поставили су темеље „руског говорног света” и „руског месијанизма”. „То је заиста врло штетна литература”, закључује О. Коваљ, „која може утицати на ставове људи. Вероватно ће остати само примерци у универзитетским и научним библиотекама, на увид научницима који се баве коренима зла и тоталитаризма”.

Прича о националној и идеолошкој чистоти се ту не завршава, тако да је предвиђена и друга фаза *књигомора*, са конфискацијом књига објављених у Русији после 1991.

Приредио
Предрај ШАПОЊА

МИЛАНКА БАБИЋ, рођена 1962. у Калиновику, БиХ. Филолог, редовни је професор за Савремени српски језик и лингвистику Универзитета у Источном Сарајеву. У оквиру србистике бави се областима синтаксе, стилистике и социолингвистике. Од 2012. године члан је Научног вијећа Института за српски језик и књижевност, а од 2013. члан Одбора за српски језик Академије наука и умјетности Републике Српске. Објављене књиге: *Ољеди из прамајичке синтаксе*, 2010; *Синтаксички и стилсички ољеди*, 2015; *Босански проблеми српскога језика*, 2016; *Катјорија екскламаивности у српском језику*, 2019.

СЛОБОДАН ВЛАДУШИЋ, рођен 1973. у Суботици. Пише прозу, студије, есеје и књижевну критику. Од 2013. до 2016. године је био главни и одговорни уредник *Лейоиса*. Објављене књиге: *Дејустација сирасти*, 1998; *На прамаји*, 2007; *Портрет херменеутичара у транзицији*, 2007; *Ко је убио мриву грају? – историја мошва мриве граје у српском јеснишћу*, 2009; *Forward – кримикомедија*, роман, 2009; *Црњански, Мејололис*, 2011; *Ми, избрисани – видео-игра*, роман, 2013; *Кошарка то је Партизан – мит о Кошаркашком клубу Партизан*, 2016; *Књижевност и коментари – ујусиво за оружану побуну*, 2017; *Велики јуриш*, роман, 2018; *Орфеј и зајшач*, есеји, 2018; *Омама. Берлинска шајна Милоша Црњанског*, роман, 2021.

СЛАВИЦА ГАРОЊА, рођена 1957. у Земуну. Пише поезију, прозу, есеје, књижевну критику и књижевнотеоријске студије, бави се српском народном књижевношћу са подручја Славоније, посебно Западне, и историјом српске женске књижевности. Објављене књиге: *Под месечевим луком*, роман, 1992; *Девети кућа*, приповетке, 1994; *Исјоведање ишине*, песме, 1996; *160 година Трговачке школе у Београду (1843–2003)*, споменица, 2003; *Из сенке – кришке, ољеди и мали есеји*, 2003; *Мој уредак је дрво*, песме, 2007; *Изидина койча и грује приче*, 2013; *Жене говоре – разговори са књижевним савременицама једног столећа*, интервјуи, 2013; *Повраћак у Аркадију*, роман, 2014; *Парусија, гласови исјод ишраиш*, роман, 2018; *Из сна у сан – дневник Ленке Дунђерски*, приповест, 2020.

Монографије, студије, огледи и антологије о народној и женској књижевности: *Народне њесме Славонске љранице*, 1987; *Анџолоџија срџске народне лирско-ејске њоезије Војне Крајине*, 2000; *Срџско усмено њоејско наслеђе Војне Крајине*, 2008; *Жена у срџској књижевности*, 2010; *Од Царџрада до Будима – асџектџи срџској усменој њесниџиџва*, 2014; *Срџска књижевна Крајина – од баџџине до еџодуса*, 2015; *Врџ џајни: анџолоџија срџске женске љриџоветџке до 1950*, 2016; *Врџ џаде: анџолоџија срџске женске љриџоветџке до 1950. до данас*, 2017; *Жена и идеолоџија у срџској књижевности*, 2017; *Анџолоџија срџске лирске народне њоезије Крајине*, 2020; *Шајџи Малџ Влаџке*, 2022.

ОЛЕГ ИГОРЕВИЧ ДИВОВ, рођен 1968. у Москви. Писац фантаст, члан Савеза писаца Русије, Савеза књижевника Русије, добитник награде „Аелита” (Сверуски фестивал фантастике Аелита) и још тридесетак књижевних награда. Један од најнаграђиванијих аутора руске фантастике, један од најхаризматичнијих руских писаца фантаста. Жанр – социјална фантастика, антиутопија. Романи: *Шкарџи*, 2007; *Ајсолуџни мироџворци*, 2017; *Оџаџбина слонова*, 2017; *Туђа земља*, 2018; *Техничка љодриџка*, 2019; *Техничка љодриџка. Мрџџва зона*, 2020. и др. Књиге прича: *Палба љо џањџирима*, 2009; *Американци на Месецу*, 2020. У збирци прича Руси групе аутора 2012. објављена је његова прича *Палба љо џањџирима*, из истоимене збирке. (М. М.)

ВЛАДИМИР ДИМИТРИЈЕВИЋ, рођен 1969. у Чачку, где је завршио основну школу и гимназију. Дипломирао је, магистрирао и докторирао на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Аутор је низа књига и зборника различите тематике: од духовне, православно-богословске и црквено-историјске, до књижевне, образовне, културолошке и сектолошке. Радио је као новинар на радију и телевизији, био уредник часописа. Између осталог, објавио је и следеће књиге: *Високо је заџисано: од коби до Хрисџа у делу Момчила Насџасијеџића*, 2004; *Осама на љрџу: оџледи из насџе књижевности*, 2009; *Свеџац срџској језика: рана чиџања Момчила Насџасијеџића*, 2011; *Књџе од уџробе: заџиси љроџалоџ њесника*, 2014; *Трџџиџе или храм: сџановиџџе Владимира Вуџића*, 2016; *Из еџа у филм: Књижевни криџичар Владимир Вуџић*, 2019; *Јуџо-словенски месијанизам и срџско сџановиџџе: оџлед из исџорије иџенџиџеџа*, 2022.

МИЛИЦА ЈЕФТИМИЈЕВИЋ ЛИЛИЋ, рођена 1953. у Ловцу код Косовске Митровице. Пише поезију, прозу, приче за децу, есеје и књижевну критику. Књиге песама: *Мрак, избављење*, 1995; *Хибернаџија*, 1998; *Пуџоџис коже*, 2003; *Чарање*, 2007; *Одџијање свиџка – сабране и нове њесме*, 2009; *Мисџерија љубави* (избор), 2011; *Жубор ума / Il gorgoglio*

della mente (двојезично, на српском и италијанском), 2012; *Тејџоважа ума*, 2012; *Мозаикой на создајџелой* (на македонском), 2012; *Das mysterium der liebe* (избор на немачком), 2012; *По мери мийа*, 2014; *Парџенон звездама зиган*, 2015; *Şehrezat'ın yeni dansi – seçilmiş şiirler* (на турском), 2016; *Поланице Огисеју*, 2017; *О Косову ойей* : (и нове џесме), 2019; *Кодирано знање*, 2021; *Моје најљубавније (сџо џесама о џубави)*, 2022. Књиге приповедака: *Сиже случаја*, 2002; *Очи у очи са судбином*, 2015; *Нејпредвиђен сусреј*, 2016; *Скривено у сјају очију*, 2019. Књиге критика, есеја, огледа и приказа: *Поетика слухње*, 2004; *Ејисџемолоцка освейљавања*, 2007; *Езакџносџ џајне – џонирања у џоезију*, 2011; *Понирања (у џрозни џексџ)*, 2015; *Љојсно џребиле свейа*, 2021. Приредила више књига.

ЛЕШЕК КОЛАКОВСКИ (LESZEK KOŁAKOWSKI, 1927–2009). Пољски филозоф који се бавио књижевношћу, пишући поезију, драме у стиху, есеје, историјом филозофије, историјом идеја, филозофијом религије, студирао је филозофију, класичну филологију и индијску књижевност и филозофију у Лођу, код чувених пољских филозофа и професора. У младости био је члан комунистичке партије, марксиста, али и ревизиониста. Предавао филозофију у Варшави, а после напуштања Пољске 1969. године на низу америчких универзитета, широм Европе и широм света. До пензије био је професор Оксфордског универзитета, члан Пољске академије наука, Удружења пољских писаца, први добитник Клугеове награде, пандан Нобеловој за друштвене науке, коју додељује америчка Конгресна библиотека и низ светских значајних награда. Умро је у Оксфорду, сахрањен на варшавском гробљу Повонски. Превођен на педесетак језика. Свој архив и огромну и веома значајну библиотеку пред крај живота поклонио је Народној библиотеци у Варшави. Године 2016. установљена је Почасна стипендија Лешек Колаковски, која служи промоцији пољске филозофске мисли у свету. Важнија дела преведена код нас: *Филозофски есеји*, 1964; *Филозофија џозијивизма*, 1972; *Главни џокови марксизма I–III*, 1980; *Кључ небески / Разјовор са џаволом*, 1990; *Релијџа*, 1992; *Ужас мейафизике*, 1992; *Мини џредавања о макси сџварима*, 1997; *Бој нам ницџа није дужан*, 1998. (Б. Р.)

МОНИКА КОМПАЊИКОВА, рођена 1979. у Повашкој Бистрици код Жилине, Словачка. Завршила је студије сликарства на Високој школи ликовних уметности у Братислави. Њена прва објављена књига је збирка кратких прозних текстова под називом *Месџо за самоћу (Miesto pre samotiu)* за коју је добила награду Ивана Краска. Њена новела *Biele miesta* (2006) преведена је и на српски језик и изашла је под називом *Бела месџа* (2010). Године 2010. је изашао и њен роман *Пеџи брод (Piata lod')* који је добио награду Anasoft litera и био проглашен најбољом књигом године. (Е. П. К.)

ИВАН ЛАЛОВИЋ, рођен 1975. у Београду, пореклом из Милочана, Горње Поље код Никшића. Објавио је 15 књига поезије. Песмама заступљен у више антологија српске поезије. Добитник више значајних награда. Стихове објављује у књижевној периодици.

НЕБОЈША ЛАПЧЕВИЋ, рођен 1966. у Крушевцу. Пише поезију, приповетке, романе, либрета, драмске текстове, затим песме, приче и драме за децу. Објавио је збирке песама: *Семе на ветру*, 1999; *Стирофе у ирасликама*, 2003; *Долазак Христиа на Менхејн*, 2010; *Још увек у ипри – Звонко Милојевић*, 2017; *Берачи ђолена*, 2019; прозни триптих *Овајлоћавање*, 2000; збирку поезије и прозе *Песник и његови модели*, 2001; драму *Римска ирича*; публицистичку књигу из спортске културе *Срце на шерен*, 2005; кратке приче *Улаз на јужна вратиа*, 2007; *Рукопис у шеракоји*, 2020; приче за децу *Ко је гршио Чарлија?*, 2009; либрето *Крсти светитоа цара Констиантина*, 2013; романе *Језеро у ћелијама*, 2013; *Сценарио за Вуџија Алена*, 2014. Објавио је и саборник о Пријезди и Морави *Завеш војводе Пријезде*, 2019. Живи и ради у Крушевцу.

БОШКО ЛОМОВИЋ, рођен 1944. у Брезни код Горњег Милановца. Новинар, пише поезију и прозу за децу и одрасле, радио драме, књижевну и ликовну критику. По дипломи је професор српскохрватског језика и књижевности југословенских народа. Књиге за одрасле – песме: *Сенке времена*, 1967; *Пред нирваном*, 1993; *Tombe la neige*, 1997; *Песме и њесме*, 2010; *Песме са шерасе*, 2021; *Изабране њ(ј)есме*, 2022; приче: *Чари Пауле Пречисће*, 1980; *Црни скакач на цб*, 1983; *Милионер*, 1989; *Јелена, мајка које нема*, 2012; *Под месечевом ламбом*, 2014; *Приче о необичном*, 2020; књижевна и ликовна критика: *Чиштах, њлегах, зајисах*, 2006; публицистичке књиге: *Хајдук Бојовић* (коаутор М. Поповић), 1970; *Црвена ниш коридора*, 1999; *Књиа о Дијани Будисављевић*, 2013; *Елејје*, 2015. Књиге за децу – песме и приче: *Заљубљени бицикл*, 1984; *Рађање њјесме*, 1985; *На слово, на слово Љ*, 1987; *Нецио важно*, 1990; *Најшаша из шреће клује*, 1994; *Мирјана нема њојма*, 1995; *Мој ошаш ѡродаје шуму*, 1997; *Шша ћу ја у Шаншају*, 1997; *Пишај моја браша*, 2004; *Буквар дечјих дужности*, 2014; романи: *15 дана ферија*, 2010; *Дечак са кључем о вратиу*, 2011; *Видовиша Ана или зашшо смо украли мајарца*, 2012; *Чудесна лушка Тајоко-сан*, 2014; *Узбуна на ѡланешу Окуко*, 2016; *Краћа мобилној у VII₂ (дешективска ирича у 18 слика)*, 2018; *Десеш дана, а сшошину чуда*, 2019; *Дечак са кључем о вратиу*, 2021. Године 2020. су му изашла *Сабрана дела* у осам књига. Живи у Горњем Милановцу.

ЈЕЛЕНА МАРИЋЕВИЋ БАЛАЋ, рођена 1988. у Кладову. Филолог србиста, проучава српску књижевност XVII и XVIII века, као и авангардну и неоавангардну књижевност. Пише поезију, прозу, студије, есеје

и критику. Објављене студије: *Лејтимиација за синализам – њулсирање синализма*, 2016; *Трајом бисерних минђуша српске књижевности (ренесансности и барокности српске књижевности)*, 2018. Књига песама: *Без длаке на срузу*, 2020. Приредила више књига.

РАДИВОЈЕ МИКИЋ, рођен 1950. у Горњем Драговљу код Ниша. Пише студије есеје и књижевну критику. Објављене књиге: *Прољећа Ивана Галеба Владана Деснице*, 1985; *Послужај карневалације – увод у њојстику Ранка Маринковића*, 1988; *Песма и мит о свету*, 1989; *Језик њојстије*, 1990; *Песма – њексти и контексти*, 1996; *Ојис њриче – ојлеги о умејности њријоведања*, 1998; *Песнички њослужај*, 2000; *Орфејев двојник – о њојстији и њојстици Бранка Миљковића*, 2002, 2020; *Прича и значење – ојлеги о умејности њријоведања*, 2005; *Песничка њосла*, 2008; *Песник њамних сивари – о њојстији Новице Тадића*, 2010; *Прича и мит о свету – ојлеги о њрози Радована Белој Марковића*, 2013; *Песма и значење*, 2013; *Из неизреча у реч*, 2016; *Тексти иза њекстиа*, 2020; *Роман њројштив романа*, 2020. Приредио више антологија, зборника и књига.

АЛЕКСАНДАР МИЛАНОВИЋ, рођен 1968. у Београду. Дипломирао, магистрирао и докторирао на Филолошком факултету у Београду. Бави се историјском граматиком и историјом српског књижевног језика, као и савременим српским језиком. Објављене књиге: *Крајика исњорија српској књижевној језика*, 2004; *Језик српских њесника*, 2010; *Језик весма њолезан*, 2013; *Језик Јована Субојштића*, 2014; *Реч њод окриљем њојштике*, 2016; *Речник славеносрпској језика: ојледна свеска* (коаутор), 2017; *Вуков век*, 2019. Приредио више књига и зборника.

СЛАЂАНА МИЛЕНКОВИЋ, рођена 1973. у Сремској Митровици. Пише поезију, научне студије, прозу, есеје и књижевну критику. Објављене збирке песама: *Јујиро засјале срне*, 1994; *Гоничи снова*, 1995; *Појшис сна*, 1997; *Друјим речима*, 2014; *Гоничи снова / Hounds Of Dreams*, 2016; *September city*, избор поезије на пољском, 2019. Научне монографије и уџбеници: *Ауњореференцијалности у њојстији Бранка Миљковића*, 2004; *Мејодика развоја њовора*, 2006, 2021; *Меџијска кулњура*, 2007; *Дејше и књија*, 2007; *Меџији и образовање*, 2008; *Говорно сиваралацијиво деце*, 2009; *Песничким сивазама Димитрија Митриновића*, 2009; *Мејодика развоја вербалне комуникације и њоворној сиваралацијива*, 2010; *Бајковити свет џејшњсџива*, 2010; *Рад на развоју њовора са децом са њосебним њојшебама*, 2011; *Крејшивно њисање*, 2011; *Меџији и деца*, 2012; *Пола века*, 2013; *Поејшика веџре меланохолије*, 2018. Објавила је и интервјуе са познатим личностима *Жива реч*, 2013. Главни и одговорни уредник је часописа за науку, културу и уметност *Сунчани сат* од 2004. године до данас. Уређује јутјуб канал „Жива реч емисија”.

ВИОЛЕТА МИТРОВИЋ, рођена 1989. у Новом Саду. Основне и мастер студије српске књижевности завршила на Филозофском факултету у Новом Саду. На истом факултету је тренутно студент докторских студија српске књижевности. Пише студије, есеје и књижевну критику, преводи с енглеског. Књига есеја и критика: *Херменеутичка њрисџаниџиџа*, 2018.

МИЛЕНА МИЋУНОВИЋ, рођена 1962. у Београду. Дипломирала на Филолошком факултету Универзитета у Београду на групама Југословенска књижевност и руски језик и Југословенска књижевност и српскохрватски језик. Радила као професор српског језика и као лектор. Двадесет пет година живела и радила у Москви. Преводилац с руског. Преводила је савремене руске писце – Сергеја Шаргунова, Дину Рубину, Марину Москвину, Марију Метлицку и савременог руског психотерапеута Андреја Курпатова.

ИВАН НЕГРИШОРАЦ, рођен 1956. у Трстенику. Пише поезију, прозу, драме, студије и књижевну критику. Од 2005. до 2012. године био је главни и одговорни уредник *Леџоџиса Маџиџе срџске*, а од априла 2012. је председник Маџиџе српске. Редовни је професор на Филозофском факултету у Новом Саду. Књиге песама: *Трула јабука*, 1981; *Ракљар. Желудаџ*, 1983; *Земљоџис*, 1986; *Абракадабра*, 1990; *Тоџло, хладно*, 1990; *Хоџ*, 1993; *Везници*, 1995; *Прилоџи*, 2002; *Поџајник*, 2007; *Свеџилник*, 2010; *Камена чџениџа*, 2013; *Чџениџа* (избор), 2015; *Маџиџични млеч*, 2016; *Изложба облака* (избор и нове), 2017; *Оџледала Ока Неџремана*, 2019. Роман: *Анџели умиру*, 1998. Дrame: *Фреџи умире*, 1987; *Куџ-куџ*, 1989; *Исџраџа је у џоку, зар не?*, 2000; *Видиџ ли свиџе на небу?*, 2006. Студије и есеџи: *Леџиџимаџиџа за бескуџнике. Срџска неоаванџарџна џоеџиџа – џоеџиџички иџениџиџиџеџи и разлике*, 1996; *Лирска аура Јована Дучиџа*, 2009; *Исџраџа џредака – искуџеџа колекџивноџ и инџивидуалноџ оџсџанка*, 2018; *Њеџоџевски џокреџи оџџора*, 2020. Председник је Уреџивачког одбора *Срџске енциклоџеџиџе*, том I, књ. 1–2, 2010–2011, том II, 2013; том III, књ. 1–2, 2018, 2022.

ДИОНИСИЈЕ ДЕЈАН НИКОЛИЋ, рођен 1964. у Врбасу. Песник, филозоф, теолог, драматург, сценариста, преводилац, ментор, новинар, уредник, саветник, оснивач и потпредседник Института за националну стратегију. Објавио је књиге песама: *Уџуџсџиџа за васџиџиџање младих џринџева*, 1994; *Архаџски Денџи*, 1998; *Блондоџенџи*, 2004; расправе: *Креациоекснихилоборџи и креациоекснихилоџиџоваоџи*. *Два раџи и два мира*, 2004; *Лав Шесџов и џреџа дименџиџа миџљеџа* (са Миланом Ивковиџ), 2005; *Чеџиџири оџлеџа о хриџћанском либерализму: Маџиџа Жан-Пол Сарџра, Маџиџа Карла Шмиџа, Хаманове Лесџвиџе Меџакриџиџе*

и *Порџреџ Песника као Херувима*, 2022. Године 2016. је превео с немачког на српски *Recension der Critik der reinen Vernunft* (1781) и *Metakritik über den Purismus der Vernunft* (1784) Јохана Георга Хамана. Живи и ради у Београду.

МАРКО ПАОВИЦА, рођен 1950. на Цибријану код Требиња, БиХ. Пише књижевну критику, есеје и огледе о српској књижевности. Објављене књиге: *Расџони џрозне речи – о џрозним књијама савремених срџских џисаца*, 2005; *Ареџејев лук*, 2009; *Орфеј на сџолу – оџлеги о савременим срџским џесницима*, 2011; *Меџакриџички излеџи*, 2017; *Скице за сџоменик / Sketches for a tompent* (двојезично), 2021; *Са џесницима – нови оџлеги о савременом срџском џесниџиџу*, 2022.

САЊА ПАРИПОВИЋ КРЧМАР, рођена 1973. у Жабљу. Запослена на Филозофском факултету Универзитета у Новом Саду као ванредни професор на Одсеку за српску књижевност. Бави се теоријом књижевности, посебно поетолошким текстовима, версификацијом и сталним облицима. Студија: *Сџални џеснички облици срџској неосимболизма*, 2017.

ПЕТАР ПИЈАНОВИЋ, рођен 1949. у Каменмосту код Имотског, Хрватска. Докторирао је на Филолошком факултету у Београду (1989) из области српске књижевност XX века. Пише монографије, огледе и студије о новијој српској прози. Објављене књиге: *Поеџика романа Борислава Пекића*, 1991; *Проза Данила Киџа*, 1992; *Павић*, 1998; *Поеџика џроџеске: џриџоџедачка умеџносџ Миограџа Булаџовића*, 2001; *Наивна џрича – срџска ауџорска џроза за мале џуде и велику деџу: жанрови и модели*, 2005; *Књижевносџи и срџски језик* (уџбеник у више издања), 2008; *Срџски кулџурни круџ: 1900–1918*, 2012; *Модерна џрадиџија – оџлеги из срџске књижевносџи*, 2012; *Изазови џраничне књижевносџи*, 2014; *Срџска кулџура 1900–1950*, 2014; *Расџрава о Гаџалиџи*, 2015; *Анџели и раџници – сџара срџска кулџура*, 2018; *Срџска кулџура у XVIII и XIX веку*, 2020. Приредио више књига.

ЕДИТА ПОВОЛНИ КМЕЋКО, рођена 1985. у Сремској Митровици. Основне и мастер студије словачког језика и књижевности завршила је на Филозофском факултету у Новом Саду. Бави се превођењем, објављује у периодици, махом у књижевном часопису *Nový život* (С. Тонтић, Ђ. Деспић, В. Пиштало, Н. Шапоња, З. Ђерић, Д. Лазаревић, С. Владушић, М. Баздуљ, Г. Божовић, Ј. Барна и др.).

БИСЕРКА РАЈЧИЋ, рођена 1940. у Јелашници код Зајечара. Завршила је студије славистике (група за источне и западне словенске језике и књижевности) на Филолошком факултету у Београду. Пише есеје и радио драме, преводи с пољског, руског, чешког, словачког, бугарског

и словеначког. До сада је објавила преко сто књига превода свих жанрова књижевности (Шимборска, Милош, Липска, Ружевић, Херберт, Мрожек, Гловацки, Кот, Колаковски, Загајевски, Барањчак, Гомбровић, Виткјевич, Анђејевски, Брандис, Лем, Јурковски и др.), а бави се и позориштем, ликовном уметношћу, филмом, филозофијом, естетиком, политикологијом, историографијом, питањима вере и цркве словенских народа, највише Пољском. Објављене књиге: *Писма из Прага*, 1999; *Пољска цивилизација*, 2003; *Мој Краков – из културне археологије прага*, 2006; *Itago Poloniae*, 2014; *Писма из Пољске*, 2018; *Фактомонијаже – (пор-и)реши, живојојиси, јубилеји, сећања, разговори, исма, мислио о ---*, 2020. Објавила је и више антологија.

ДРАГАНА САВИН, рођена 1976. у Новом Саду. Дипломирала је Руски језик и књижевност на Филозофском факултету у Новом Саду, докторанд је Филолошког факултета у Београду. Богато радно искуство стекла је у раду на Катедри за славистику Филозофског факултета у Новом Саду, у ОШ „Душко Радовић” у Новом Саду и у Институту за ратарство и повртарство. Добитница је Награде Матице српске за најбољег студента завршне године студија русистике, као и Захвалнице Славистичког друштва Србије за значајне резултате у настави словенских језика и књижевности. Аутор је и коаутор више научних и стручних радова, превода и приказа, публикованих у земљи и иностранству.

МИЛАН ТАСИЋ, рођен 1946. у Буштрању код Врања. Професор универзитета у пензији. Завршио је студије математике, филозофије, као и класичних језика. Један је од оснивача међународне асоцијације за биокосмологију. Уз научне и стручне радове, пише поезију, критику и преводи филозофска дела. Књиге: *The v-calculus*, 2014; *Филозофија науке*, 2020; *Филозофске бајке*, 2021; *Филозофија за њ(р)олазнике*, 2022. Преводи: Лајбниц, *Нови ољеди о људском разуму*, 1986; Декарт, *Геометрија*, 2017; Алфред Цулс Ајер, *Језик, исшина и логика*, 2020.

ТИХАНА ТИЦА, рођена 1989. у Београду. Дипломирала је на катедри за Општу књижевност и теорију књижевности на Филолошком факултету Универзитета у Београду. На истој катедри је одбранила мастер рад „Платонистички елементи у византијском песништву”. Била је стипендисткиња Гете института у Београду 2014. године и неко време провела је на усавршавању у Немачкој. Пише поезију и прозу, приређује књиге. Романи: *Устолочење јарца*, 2018; *Покерац*, 2022. Збирка песама: *Ишчезло небо*, 2021. Живи и ради у Београду.

ДРАГАН ХАМОВИЋ, рођен 1970. у Краљеву. Пише поезију, прозу, есеје и књижевну критику. Књиге песама: *Мракови, рује*, 1992; *Наме-*

циџеник, 1994; *Мајична књиџа*, 2007; *Албум раних сџихова*, 2007; *Жежено и нежно*, 2012; *Змај у јајету – наивне џесме*, 2013; *Тиска – џесме и џонеки зајис*, 2015; *Меко језиро – џесме с џрашећом џрићом*, 2016; *Појрављањ усџомене*, 2017; *Бежанијска коса*, 2018; *Извод из мајичне књиџе*, 2019; *Роћен као змај – џесме дечје и нимало наивне*, 2019; *Защџићна маска*, 2020; *Лик са Лимеса*, 2020; *Две хиљаде двадесетџа*, 2021; *Присутни џраћани: у сџомен краљевачких жрџава раџа 1941–1945*, 2021. Роман: *Род ораха*, 2022. Књиге есеја и критика: *Сџвари овдациње*, 1998; *Песничке сџвари*, 1999; *Последње и џрво*, 2003; *С обе сџране*, 2006; *Летџо и щџићџи – џоезџа и џоеџџика Јована Хрисџићџа*, 2008; *Песма од џочейка*, 2009; *Раичковић – џеснички развој и џоеџџичко окружење*, 2011; *Мајични џростџор*, 2012; *Пуџи ка усџравној земљи – модерна срџска џоезџа и џена културна самосвесџи*, 2016; *Момо џражи Кајџора – џроблем иденџићџџџа у Кајџоровој џрози*, 2016; *Преко века – из срџске џоезџџе ХХ и ХХџ сџџолећа*, 2017; *Лица једнине*, 2018; *Знаци расџознавања – џрилози за саморазумевање срџске књижевности*, 2020. Приредио више књига.

РАДИВОЈ ШАЈТИНАЦ, роћен 1949. у Зрењанину. Завршио Општу књижевност са теоријом на Филолошком факултету у Београду. Пише поезџу, прозу, есеје, драмске текстове, књижевну и ликовну критику, преводи с руског и енглеског. Књиге песама: *Оружје џудски рањено*, 1970; *Шуми се враћају џраћови*, 1974; *Даровно џуџовање*, 1978; *Панџосов извешџџај*, 1982; *Сузе у лунаџарку*, 1987; *Оченаци на Тајмс-скверу*, 1991; *Оловни долов – банаџска џесмарица*, 1995; *Лед и млеко*, 2003; *Пси верса или Оџимање ваздуха*, 2005; *Кањџска моноџићџџа*, 2007; *Северни изџовор*, 2011; *Сџџара канџина*, 2011; *Ди? – нова банаџска џесмарица*, 2013; *Зло цвећа* 2013; *Псећа суза*, 2014; *Неџознавање џрироде – џолићџић*, 2018; *Авеџи аџџара*, 2020. Драма: *Цвеће и смрџ сџџарџ Луке*, 1970. Књиге есеја: *Демоџџџон – зајисџи о наџушџџању слике*, 1984; *Хоџел „Чарнојевић”*, 1989; *Хајка на Акџеона*, 1997. Књиге прозе: *Банаџска чџџанка*, 1991; *Мој бејески део свеџа*, 1994; *Бајке о џрму*, 1995; *Чеховџџа*, 1996; *Вез у ваздуху*, 1998; *Жрџиве бигермајера*, 2000; *Сибилски џласови*, 2001; *Нага сџџанује на крају џрада* (коаутор У. Шајтинац), 2002; *Водено деџе*, 2004; *Причица*, 2005; *Кинеско дворищџе*, 2006; *Lyrik klinik*, 2009; *Дилинкуца – краџџе и фрищџе банаџске бајке* (коауторка Љ. Шајтинац), 2012; *Порцелан – роман у слободном сџџиху*, 2017; *Сува иџла – искази након убода*, 2019; *Пелерина – авеџи аџџара*, 2020.

УГЉЕША ШАЈТИНАЦ, роћен 1971. у Зрењанину. Дипломирао је драматургију на Факултету драмских уметности у Београду. Од 2005. предаје на Академији уметности у Новом Саду, где је редовни професор. Пише прозу, поезџу и драме. Књиге прича: *Чемер*, 1998; *Банаџџоријум и ина џроза*, 2014; *Жена из Хуареза*, 2017. Романи: *Чуда џрироде*, 1993;

Нага сѣанује на крају ѿрада, 2002; *Вок он!*, 2007; *Сасвим скромни дарови*, 2011. Романи за децу: *Вейруцкина ледина*, 2006; *Чарна и Несвејт*, 2013; *Б. Н. Љ. (Банда нежељених љубимаца)*, 2017; *Биће једном*, 2020. Драмска поезија за децу: *Све саме драме*, 2022. Дrame, објављиване и игрane: *Реквизиџер*, 1999; *Право на Руса*, 2000; *Говориће ли аустралијски?*, 2002; *Хагерсфилд*, 2005; *Банати*, 2007; *Лейтеј мојих ѿлућних крила*, 2009; *Оѿиѿјанке*, 2012.

ПРЕДРАГ ШАПОЊА, рођен 1972. у Новом Саду. Књижевни преводилац, дипломирао је 2002. енглески језик и књижевност на Филозофском факултету у Новом Саду. Пре тога је 1997. дипломирао и на Медицинском факултету. У периодици објављује преводе књижевне теорије, филозофије и социологије: Виларда Спигелмана, Дејвида Сидорског, Ерика Хобсбаума, Томаса Франка, Дорит Кон, Едварда Саида, Бернарда Вилијамса, Тома Полина, Мартина Постера, као и преводе поезије: Т. С. Елиота, Хуга Вилијамса, Тома Полина, Харолда Пинтера, Пенелопе Фиццералд и Чарлса Симића. Преведене књиге: Алис Манро, *Бексѿво*, 2006; *Превице среће*, 2010; *Голи живој*, 2013; *Мржња, ѿријатиће сѿво*, *удварање, љубав, брак*, 2014; *Полег са еѿинбурцске сѿене*, 2015; Дорис Лесинг, *Бен, у свеѿу*, 2007; *Мемоари ѿреживеле*, 2008; *Злаѿина бележница*, 2010; Ајрис Мердок, *Пешчани замак*, 2004; *Црни ѿрини*, 2005; Флен О’Брајен, *На реци „Код две ѿѿице”*, 2009; Мишел Фејбер, *Исѿод коже*, 2003; *Кица мора ѿасѿи*, 2004; Лиза Скотолaјн, *Последња жалба*, 2004; Луиз Велш, *Тамерлан мора умреѿи*, 2005; *Мрачна комора*, 2005; *Трик са мейком*, 2010; Томас Франк, *Освајање кула: бизнис кулѿура, конѿракулѿура, усѿон хѿи конзумеризма*, 2003; Ралф Елисон, *Невидљиви човек*, 2014.

СВЕТЛАНА ШЕАТОВИЋ, рођена 1975. у Новој Градишци, Хрватска. Дипломирала српску и светску књижевност, магистрирала и докторирала на Филолошком факултету у Београду. Научни је саветник у Институту за књижевност и уметност. Пише студије, монографије и есеје, преводи с енглеског. Објављене књиге: *Традиѿија и иновација. Инѿерѿтексѿуалносѿ у ѿесниѿѿиву Ивана В. Лалића*, 2004; *Део као целина & целина као гео. Сѿрукѿура и семанѿика циклуса у ѿоезији Васка Поје и Ивана В. Лалића*, 2012; *Еѿизација модерне лирике – ѿроблеми ѿоеѿике лирској циклуса: циклус и циклусне сѿрукѿуре у срѿској ѿоезији 20. века*, 2014; *У залеђу Средоземља. Медѿѿеран у модерној срѿској књижевносѿи*, 2019; *Андрић и Јагран*, 2020. Приредила више књига и зборника.

Приредио
Бранислав КАРАНОВИЋ

Часопис *Лейіойис Майице срйске* објављује песме, приче, одломке прича или романа, изворне научне радове, есеје, беседе, научну критику и приказе из области књижевних или њима сличних наука. Текстови који су већ објављени или понуђени за објављивање некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у *Лейіойису*.

Истраживачки текстови у рубрикама ТЕМАТ и ЕСЕЈИ (али и у рубрици СВЕДОЧАНСТВА уколико рад садржи одлике истраживачког приступа) испод наслова морају имати сажетак и кључне речи (увучено и умањено у односу на основни текст – 11 pt), а на крају афилијацију (назив установе у којој је аутор запослен, или је похађа; називи сложених организација треба да одражавају хијерархију њихове структуре, један испод другог; на крају треба навести ауторову електронску адресу). Текст за рубрику КРИТИКА не сме имати мање од 8.000 словних места са размаком.

Ако је текст био изложен на научном или књижевном скупу у виду усменог саопштења, податак о томе (када и где) треба да буде наведен у посебној напомени (фусноти) при дну последње странице текста.

Текстови се објављују на српском језику, екавским или ијекавским наречјем, на ћирилици и на њих се примењује *Правојис срйскоја језика* Митра Пешикана, Јована Јерковића и Мата Пижурице (Матица српска, Нови Сад 2010).

Страна имена аутора у текстовима на српском језику треба да буду транскрибована и исписана ћирилицом, а приликом првог помена могу да буду исписана у загради оригиналним језиком и писмом. Поједине речи и изрази могу бити, из научно-стручних потреба, писани на оригиналном језику и писму.

Текстови се шаљу искључиво електронским путем у Word формату, на адресу: letopis@maticasrpska.org.rs.

Текст треба да садржи следеће елементе:

- име и презиме аутора: у поезији, прози, студијама и чланцима изнад наслова центрирано, у критици испод текста уз десну маргину (у поезији дати и наднаслов, тј. наслов циклуса песама);
- наслов рада: **болд**, центриран.

Формат текста:

- стандардни: А4; маргине 2,54 cm (custom);
- фонт: Times New Roman (ако се користе други, мање познати, фонтови у тексту, послати их као посебан фајл);
- величина слова: основни текст 12 pt;
- размак између редова: 1,5;
- за наглашавање у тексту се користи *иџалик* (не **болд**, не подвучено);
- напомене/фусноте: увучене, у дну стране (footnotes, а не endnotes), искључиво аргументативне, величина слова 10 pt;
- списак литературе се не наводи;
- наслови књижевних или уметничких дела који се помињу у тексту (књиге, драме, филмови, представе, часописи, слике...) пишу се италиком, а појединачни наслови или делови под наводницима (песме, приче, текстови у часописима, зборницима, поглавља у књигама, циклуси итд.);
- цитати у тексту се дају под двоструким знацима навода („...”), а цитат унутар цитата под једноструким знацима навода (‘...’); уколико се цитира преведено дело, у одговарајућој напмени, уз податке о месту и години издања, треба навести и име преводаоца;
- када се фусноте понављају треба их скратити: нав. дело или исто...
- краћи цитати или стихови (2–3 реда) дају се унутар текста, а дужи се издвајају из основног текста (увучени и умањени – 11 pt).

Ако аутор први пут објављује у *Лейоџису*, на крају текста (или у посебном документу) треба да да кратку биобиблиографску белешку о себи, а аутори који су већ објављивали могу да пошаљу допуне. И на крају дати контакт – електронску адресу.

ПРИМЕР

ИМЕ И ПРЕЗИМЕ

НАСЛОВ ТЕКСТА

(...)

Али он сматра да је дошло време да се као део критичке јавности јасно одреди према вредности Дучићеве поезије:

Можемо одмах рећи да нам данас углавном изгледа неоправдан презир којем је Дучић извесно време био изложен: тај презир је био разумљив, књижевноисторијски чак у једном тренутку и нужан, али нам се данас чини ипак да Дучић спада у неколико најбољих песника овога језика.¹

По њему српска поезија још није била спремна за поетички глас једнога Рембоа, Малармеа или Лотреамона, посебно у времену у којем су се „трагови романтизма, ’овешталог и имбецилног’, још вукли по нашим часописима”.²

Поднаслов

Погледамо ли неке песме из циклуса „Шума проклетства” („Реквијем”, „Пробудим се”) из Павловићеве збирке *87 њесама*, или есеј „Од камена до света” из књиге *Рокови њоезије*, приметићемо...

(...) он је стиховима из песме „Реквијем”: „Овога пута / умро је неко близу / / Реквијем / у сивом парку / под затвореним небом...” хтео да...

(...) као у песми „Пробудим се”:

Пробудим се
Над креветом олуја

Падају зреле вишње
У блато

У чамцу запомажу

¹ Миодраг Павловић, *Есеји о српским њесницима*, Просвета, Београд 2000, 129.

² Исто, 132.

Рашчупане жене

Вихор
Злурадих ноктију
Дави мртваце

Ускоро
О томе
Ништа се неће знати

(...)

БЕЛЕШКА О АУТОРУ

ИМЕ ПРЕЗИМЕ, рођен 1979. у Новом Саду. Пише поезију, прозу, есеје, студије и књижевну критику, бави се српском драмом XIX века. Књиге песама: *Пролећни дани*, 2003; *Градска љубав*, 2007; *Довиђења*, 2015. Роман: *Мирис Дунава*, 2013. Студије: *Порекло драме*, 2010; *Драма у 19. веку*, 2012; *Сјознаја драмској шекспира*, 2016.

(el.adresa@mail.com)

Редакција *Летописа Матице српске*

ПРЕТПЛАТИТЕ СЕ НА
**ЛЕТОПИС
МАТИЦЕ СРПСКЕ**

*најстарији живи књижевни часопис
у Европи и свету који
у континуитету излази од 1824.*

*Летопис Матице српске излази
12 пута годишње у месечним свескама
– шест свезака чини једну књигу.*

Неопозиво наручујем:

1. 12 бројева (претплата за целу годину) по цени од 2.000 динара.
Трошкови поштарине су урачунати у цену.
2. 6 бројева (претплата за пола године) по цени од 1.000 динара.
Трошкови поштарине су урачунати у цену.
3. Претплата за иностранство за целу годину (добићете 12 свезака
Летописа Матице српске) по цени од 100 €. Трошкови поштарине
урачунати су у цену.

Име и презиме, назив установе или предузећа

Адреса: _____

Телефон: _____

Претплата се може уплатити на жиро рачун 205-204373-09 (Комерцијална банка), са назнаком „за Летопис“. Оваквом уплатом обезбедићете да, чим нам доставите ову наруџбеницу и потврду о уплати, читаве године добијате Летопис на адресу коју нам пошаљете.

Информације на телефоне: (021) 6613-864; 420-199/лок. 112, или на адресу: Летопис Матице српске, 21000 Нови Сад, ул. Матице српске 1, e-mail: letopis@maticasrpska.org.rs

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

82(05)

ЛЕТОПИС Матице српске / главни и одговорни уред-
ник Ђорђо Сладоје. – Год. 48, књ. 115, св. 1 (1873)– . –
Нови Сад : Матица српска, 1873–. – 24 cm

Годишње излазе две књиге са по шест свезака. – Покренут
1824. год. као Сърбске Летописи. – Наставак публикације:
Српске летопис

ISSN 0025-5939

COBISS.SR-ID 7053570